

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**HAC SURESİ 28-37. AYETLER ÇERÇEVESİNDE
KURBAN**

**Hazırlayan
Tuba KÖSE**

**Danışman
Yrd.Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2014
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**HAC SURESİ 28-37. AYETLER ÇERÇEVESİNDE
KURBAN**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Tuba KÖSE**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

**Haziran 2014
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tuba KÖSE

“Hac Suresi 28-37. Ayetler Çerçevesinde Kurban” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Tuba KÖSE

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ danışmanlığında Tuba KÖSE tarafından hazırlanan “Hac Suresi 28-37. Ayetler Çerçevesinde Kurban” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

05.06.2014

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Üye : Doç. Dr. Şahin GÜVEN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Halim ÇIK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 04/07/14 tarih ve 15 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

04/07/2014
Prof. Dr. Lütfullah ÇEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İlahi kaynaklı olsun olmasın hemen hemen her dinde rastlanan kurban ibadetinin temelleri Hz. Adem'in oğullarına dayanır. Kur'an bu ibadetin her ümmete emredildiğini haber verir. Bu ibadetin kabul edilme gerekçesi Kur'an'a göre takva'dır. Kur'an gelmeden önce cahiliyede de bu ibadet ifa ediliyordu. Bilinen bu ibadeti, Kur'an tevhid ve takva temeline oturttu.

Çalışmamız giriş ve sonuç bölümleri hariç iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kurbanın tarihi arka planı ve kavramlar başlığı altında ilahi kaynaklı olan ve olmayan birçok kültür ve dinde kurban ibadetinin nasıllığı hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle; Yahudi, Hristiyan ve Cahiliye dönemi kurbanlarına temas edilmiştir. Sonra yine bu başlık altında, Kur'an'da kurban ile ilişkili kavramlar incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Kur'an'da Kurban İbadeti başlığı ile önce Kevser Suresi sonra da Hac Suresi incelenmiş ve kurban ibadeti Kur'an'da temellendirilmeye çalışılmıştır. Böylece konu Hac Suresi çerçevesinde başlıklandırılmıştır.

Bu konu ile ilgili araştırmamı yaparken yardımlarını esirgemeyen ve elim bir trafik kazası sonucunda hayatını kaybeden Merhum Prof. Dr. Mehmet Zeki DUMAN Hocamıza teşekkür ediyorum. Özellikle, ufuk açıcı yönlendirmelerinden, eleştirilerinden ve çalışmamamı sabırla yönetmesinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ hocama teşekkür ediyorum. Ayrıca tez izleme döneminde katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Şahin GÜVEN ve Yrd. Doç. Dr. Harun IŞIK hocalarıma da teşekkürlerimi sunuyorum.

Tuba KÖSE,

Haziran 2014, KAYSERİ

HAC SURESİ 28-37. AYETLER ÇERÇEVESİNDE KURBAN

Tuba KÖSE

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2014
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

ÖZET

Kurban, temelleri Hz. Adem'e dayanan bir ibadettir. Kur'an, bu ibadetin bütün ümmetlere emredildiğini bizlere haber verir. Yine Kur'an'da Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi olayı anlatılır. Hz. İbrahim'in oğluna karşılık büyük bir kurbanlık (zibh-i azim) verilmiştir.

Tarihe baktığımız zaman ilahi kaynaklı olsun olmasın, hemen hemen her dinde tanrıya sunulan bir kurban vardır. Cahiliye döneminde de kurban bilinen bir ibadetti ve içinde diğer ibadetlerde olduğu gibi şirk unsurlarını barındırmaktaydı. Kur'an bu ibadetin tevhid ve takva odaklı bir ibadet haline gelmesini sağlamıştır.

Kur'an'da bu ibadetin ifası hususunda temel bilgiler mevcuttur. Kurbanın hangi hayvandan kesileceği, nerede, nasıl, kesileceği ve etinin kimler tarafından yenileceği konusunda bizlere bilgiler verilir. Burada asıl vurgulanan, diğer ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinin de Allah için ve Allah'ın adı anılarak kesilmesidir. Bu da insanın takvaya ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurban, Hz. Adem, Tevhid, Takva, Hayvan, Zibh-i Azim, Kurban Eti

**“THE PERAYER OF SACRIFICE IN 28–37 th AYAHS OF THE SURA OF
PLIGRIMAGE”**

Tuba KÖSE

University of Erciyes, Institute of Social Sciences

M.A. Thesis, June 2014

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

ABSTRACT

Sacrifice is the worship that dates back to the Holy Adam (Hazreti Adem). Quran informs us that this worship has been ordered to all Ummah. Abrahams sacrifice of his son is also described in Quran.

When we look back to the history, there has been a sacrifice to Allah in all religions whether it was divine-based or not. Sacrifice was a common worship during the Jahiliyyah (Days of ignorance) and also contained some elements like attributing a partner to God. Quran has ensured that this worship became oneness and devotion based.

There is some basic information on how this worship is performed in the Quran. We are informed about which animal should be cut, where and how it should be cut and by whom its meat is going to be eaten. What is emphasized here is to cut the animal for the sake of the God, similar to other religions. And this will take humans to the taqva (devotion).

Key Words: Sacrifice, Prophet Adam, Oneness, Taqva, Sacrifice Animal, Zibh-i Azim, Sacrificed Meat.

İÇİNDEKİLER

HAC SURESİ 28-37. AYETLER ÇERÇEVESİNDE KURBAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL ONAY.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1. Tezin Konusu.....	1
2. Tezin Amacı ve Önemi.....	1
3. Tezin Yöntemi.....	2

I. BÖLÜM

KURBANIN TARİHİ ARKA PLANI VE KAVRAMLAR

1.1. KURBANIN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI.....	5
1.1.1. Sözlük Anlamı.....	5
1.1.2. Terim Anlamı.....	5
1.2. KURBANIN TARİHÇESİ.....	9
1.3. İSLÂM'IN DIŞINDAKİ BAZI KÜLTÜR VE DİNLERDE KURBAN.....	12
1.3.1. İLKEL DİNLER'DE KURBAN.....	12
1.3.1.1. Sâmiler Döneminde.....	13
1.3.1.2. Antik Yunan.....	14
1.3.1.3. Çin ve Japonlar'da.....	15
1.3.1.4. Türkler'in Eski Dininde.....	16

1.3.1.5.Hinduizm’de	18
1.3.1.6.Aztek ve Mayalarda	18
1.3.1.7.Eski Mısır ve Sümerlerde.....	19
1.3.3.YAHUDİLİK’TE KURBAN	20
1.3.4.HRİSTİYANLIK’TA KURBAN.....	28
1.3.5.CAHİLİYE ARAPLARI’NDA KURBAN.....	32
1.3.5.1.Bahire.....	34
1.3.5.2.Saibe.....	35
1.3.5.3.Vasile ve Hami.....	36
1.3.5.4. Belyye.....	36
1.3.5.5.Atire/ Recebiyye	37
1.3.5.6.Fera	38
1.3.5.7.Akika.....	39
1.4. KUR’AN’DA KURBAN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	41
1.4.1. Kurban	41
1.4.2.Nüsük/Mensek	43
1.4.3. Hedy	45
1.4.4. Nahr.....	47
1.4.5. Zibh	48
1.4.6.Kılâde	48

II. BÖLÜM

KUR’AN’DA KURBAN İBADETİ

2.1. KEVSER SURESİ.....	50
2.1.1.Kevser Suresi’nin Nazil Olduğu Zaman	51
2.1.2.Kevser Suresindeki “Boğazlama” Emri.....	53
2.2.HAC SURESİ’NDE KURBAN.....	60
2.2.1. HAC VE KURBAN İLİŞKİSİ	61

2.2.2. KURBANIN MAHİYETİ.....	67
2.2.2.1.Kurban Kesilecek Hayvanlar.....	67
2.2.2.1.1. Uysal Hayvanlar.....	68
2.2.2.1.2.Bedene	69
2.2.2.2.Kurban Kesme Günleri (Eyyâm-ı Ma'lumât).....	70
2.2.2.3. Kurbanın Kesildiği Yer.....	72
2.2.2.4. Kurban Etinin Değerlendirilmesi	75
2.2.2.5. Nezirlerin Yerine Getirilmesi.....	80
2.2.2.6.Kâbe'yi Tavaf (Beyt-i Atiki Tavaf).....	82
2.2.3ALLAH'IN YASAKLARINA SAYGI VE KURBAN	86
2.2.3.1.Allah'ın Koyduğu Kanunlara Hürmet (Hurumâtillah) ve Kurban ...	86
2.2.3.2.Allah'ın Koyduğu Kanunlara Hürmet Gösterenler (Hunefa) ve Kurban	88
2.2.3.3.Allah'ın Koyduğu Sembollere Saygı (Şeâirullah)ve Kurban.....	94
2.2.4.KURBAN İBADETİNİN HEDEFİ	98
2.2.4.1.Allah'ı Anmak	101
2.2.4.2.Tevhit inancını Pekiştirmek.....	102
2.2.4.3.İnsanı Tevâzûya Ulaştırmak	104
2.2.4.4.İnfaka Teşvik Etmek.....	106
2.2.4.5. Maddi ve manevi Kirlerden Temizlenme (Tefesin giderilmesi)	110
2.2.4.6.Takvaya Ulaştırmak.....	112
2.2.2.7.Kurban Namaz İlişkisi	116
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA.....	121
ÖZ GEÇMİŞ	133

KISALTMALAR

- Bkz.** : bakınız
c. :Cilt
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
ed. : editor
Hz. : Hazreti
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
nşr. : Neşreden
s. : sayfa
S.D.Ü : Süleyman Demirel Üniversitesi
Sy. : Sayı
Thk. : Tahkik
trc. : Tercüme
trz. : tarihsiz
Y. : Yıl

GİRİŞ

1. Tezin Konusu

Genel olarak kurban ibadeti ile ilgili çalışmalar Kevser Suresi ve hadisler çerçevesinde ele alınmıştır. Kur'an bütünlüğü dikkate alındığında Hac Suresi'nde kurban ibadetine ve ayrıntılarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu da genel olarak kurban ibadeti ve Hac Suresi 28-37. ayetler çerçevesinde kurban ibadetidir.

Birinci bölümde kurbanın tarihi arka planı araştırılmış ve Kur'an'da kurban anlamına gelen kavramların tanımı yapılmıştır. İkinci bölümde ise Kur'an'da kurban ibadeti ve bu bağlamda Kevser ve Hac Suresi araştırılmıştır.

2. Tezin Amacı ve Önemi

Alimler kurban ibadetine dayanak olarak Kur'an'dan Kevser Suresini göstermişlerdir. Bu sureye dayanarak kurbanın dini hükmü konusunda - vacip ya da sünnet- bir karara varmışlardır. Biz de Kevser ve Hac surelerindeki kurbanı araştıracağız.

Hac Suresi'ndeki ayetler hacdan bahsediyor diye düşünülerek, buradaki kurbanların da hac kurbanı olduğu varsayılmış ve bu konuda bir çalışma yapılmamıştır. Hac Suresi'ndeki ayetleri incelediğimiz zaman burada da bir kurban ibadetinden bahsedildiğini tesbit ettik. Kurban ibadeti, ne zaman, nerede ve hangi hayvanlardan kesilir? Bu ibadetin hedefleri nedir? Sorularının cevabını bulmaya çalıştık.

34. ayetteki "her ümmete kurban" ifadesini araştırdığımızda insanlık tarihiyle birlikte – kurban olarak sunulan şey farklı olsa- kurban ibadetinin başladığını görüyoruz. Kur'an bizlere Hz. Adem'in oğullarının kurbanını haber veriyor. Hristiyanlık'ta, Yahudilik'te ve Cahiliye'de şekil ve amaç değişik olmakla beraber kurban ibadeti vardır. Bizim bu

çalışmadaki amaçlarımızdan birisi de İslam dışındaki bazı kültür ve dinlerde kurban ibadetinin nasıl yer aldığını ortaya koymaktır.

Hac Suresi'ndeki 33. Ayetten 37. ayete kadar olan bölümü araştırıldığında bu ayetlerde kurban ibadetinin hedeflerinden bahsedildiği tesbit edilmiştir.Kur'an nazil olmaya başladığında da kurban ibadeti vardı. Kurbanlar putlar adına kesiliyor ve etleri de kurda kuşa bırakılıyordu. Biz bu çalışmamızda kurbanın nasıl ve niçin kesileceğini ve etinin kimler tarafından yenileceğine dair bilgileri Kur'an çerçevesinde tahlil etmeyi amaçlıyoruz.

Yaptığımız bu çalışma bugüne kadar Kevser Suresi ve hadisler bağlamında ele alınan kurban ibadetinin, Kur'an bütünlüğü çerçevesinde ele alınması bakımından önemlidir.Bu çalışmaya başlarken literatür taraması yaptığımızda Hac Suresi'ndeki ayetler üzerine ulaştığımız kadarıyla müstakil bir çalışma yapılmadığını tebit ettik.Kur'an-ı Kerimde Hac Suresi 34. ayette AllahuTeala “ *Biz geçmişteki her ümmete, kendilerine rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları Allah'ın adını anarak kurban kesmeleri için bir kurban ibadeti / kurban kesme günü tayin ettik...*” buyuruyor. Aynı surenin 36. ayetinde de “*Size de iri cüsseli hayvanları /develeri Allah'a ibadet sembollerinden kıldık...*” buyruluyor. Bu ayette her ümmet denildiğine göre Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e gelinceye kadar bütün peygamberlere bir kurban ibadeti/ kurban kesme günü tayin edildiğini tesbit etmiş oluyoruz.Bu ayetlerdeki kurbanı araştırmak üzere bu çalışmayı yaptık.

3.Tezin Yöntemi

Tez konumuz üzerindeki çalışma Temel İslam Bilimleri araştırma yöntem ve teknikleri doğrultusunda olacaktır. Araştırma yapılırken yazılı literatür taramak suretiyle konu hakkında ilgili kaynaklara bakılmıştır.

Tezimiz bir tefsir çalışması olduğu için çalışmayı yaparken önce Kur'an'a başvurduk. Ayetlere mana verirken Prof.Dr.M.Zeki DUMAN (v.2013) hocamızın Beyânu'l-Hak adlı tefsirine başvurduk. İkinci başvuru kaynağımız hadislerdir. Çünkü kurban ayetlerini hadisler açıklamaktadır.

Çalışmamızda öncelikle tefsir külliyyatından istifade ettik. Bu anlamda öncelikle **Mukâtil b. Süleyman**'ın (v.150/767)*Tefsîr'u Mukâtil b. Süleyman* adlı eserine müracat ettik. Ayrıca tefsir ilmi bakımından vazgeçilmez olan şu eserleri araştırmamız içerisinde başucu kitabı olarak kullandık. Muhammed b. Cerir **et-Taberi**, (v.310/922) *Câmiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*; Muhammed b. Ömer **ez-Zemahşerî**, (v.538/1144) *el-Keşşâfü an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvi'l fi Vücûhi't-Te'vil*; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer **er-Râzî**, (v.606/1299), *Mefâtihu'l-Ğay*; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî **el-Kurtûbî** (v.671/1273), *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*; Nâsirüddîn Ebi Sâid Abdillâh b. Ömer b. Muhammed **Beydâvî**(v.685/1288), *Tefsiru'l-Beydavi (Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*; Ebü'l-Fida İsmail el-Kureşî **İbn'i Kesîr** (v.774/1373), *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*; Şihâbüddin Muhammed **Âlûsî** (v.1347/1924), *Rûhu'l-Me'âni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesâni*; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v.1942), *Hak Dîni Kur'an Dili* ve Bayraktar **Bayraklı**, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. Çalışmamız içerisinde konumuzla ilgili ayetleri tahlil ederken hemen hemen her ayetin açıklamasında yukardaki tefsirlere müracat ettik. Aynı ve farklı görüşleri ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız boyunca kelimelerin anlamlarını; İsmâil b. Hammad **el-Cevherî** (v.400/1009), *es-Sihah Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabî*; Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed er-Ragıp **el-İsfehânî** (v.502/1108), *Müfredât li Elfâzi'l-Kur'an*; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem **İbn Manzur** (v.711/1311), *Lisânü'l-Arab*; Muhammed Murtaza **Zebîdî** (v.1205/1790), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, adlı sözlüklerden verdik.

Ayrıca çalışmayı yaparken istifade ettiğimiz bazı çalışmalar şunlardır. Ahmet **Güç**, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*; Osman **Cilacı**, "İlahi Dinler'de Kurban; Yümni **Sezen**, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*; Ali Rafet **Özkan**, *Dinlerde Kurban Kültü*, Ali Murat **Daryal**, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, ve yayınlanmamış doktora tezi olan İsmail **Narin**'in *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* adlı esere de müracaat ettik.

Konumuzla ilgili incelediğimiz ve istifade ettiğimiz ansiklopedi maddeleri şunlardır: A.J. **Wensinck**, "n-z-r", Concordance; Ali **Bardakoğlu**, "Kurban" DİA; Ahmet **Güç** "Kurban", DİA; Beşir **Gözübenli**, "Kurban", İFAV; Salim **Öğüt**, "Hedy" DİA; "Hacla

İlgili Dini Hükümler” , DİA; “*Kılâde*”, DİA; “*Deve*”, DİA; Ahmet **Önkal-** Nebi **Bozkurt**, “*Deve*”, DİA; Şaban **Kuzgun**, “*Hanif*”, DİA; Ferhat **Koca**, “*İbadet*”, DİA; Ömer Faruk **Harman**, “*Hac*”, DİA; Abdülaziz **Bayındır**, “*Bedene*”, DİA gibi konumuzla alakalı pek çok konuyu ansiklopedilerden araştırdık.

Ayrıca bu konuda yazılan ve bizim de istifade ettiğimiz makalelerden bazıları da şunlardır. Ekrem **Keleş**, “*Kurbanın Hükümü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme*”; Ali Galip **Gezgin**, “*Kur’an’da Nahr Kelimesi ve Türkiye’de Kurban İbadetinin Algılanışı*”. Bu makalede öncelikle Türkiye’de kurban ibadetinin nasıl algılandığı ile ilgili görüşler özet olarak sunulmuştur. Daha sonra “nahr” kelimesinin etimolojik tahlili yapılarak, bu kelimenin hadislerde kullanımına yönelik açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra bu kelime ile ilgili tefsircilerin yaptığı yorumlar ve tartışmalara yer verilmiştir. Son olarak da Kevser Suresi ile ilgili bilgiler incelenmiştir.

Ayrıca Zeki **Tan** ‘ın “*Kur’an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur’an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği*” adlı makalesinden Cahiliye kurbanlarını araştırırken istifade edilmiştir.

Ali Osman **Ateş**’in *İslam’a Göre Cahiliye Örf ve Adetleri* isimli çalışması, Cahiliye Arapları’nda, Yahudilik’te ve Hristiyanlık’ta kurban uygulamalarına yer vermiştir. Özellikle bu konularda buna benzer daha pek çok eseri inceleme fırsatımız olmuştur. Yaralandığımız kaynakların hepsini burda vermek mümkün olmadığından , eserlerin hepsini dipnotta ve kaynakçada ayrıntılı olarak gösterdik.

Konumuzun adı her ne kadar Hac Suresi 28-37. ayetlerde kurban olsa da biz ilk önce kurbanın tarihçesini araştırdık. İlahi olan ve olmayan birçok dinde kurban ibadetinin nasıl olduğunu tesbit ettik. Daha sonra Kur’an’da kurban ile ilgili kavramları ve bu kavramların geçtiği ayetleri araştırdık. Bu kısma birinci bölüm adını verdik. İkinci bölümde ise; önce Kevser Suresi sonra da Hac Suresi bağlamında kurbanı araştırdık.

I.BÖLÜM

KURBANIN TARİHİ ARKA PLANI VE KAVRAMLAR

1.1.KURBANIN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

1.1.1.Sözlük Anlamı

Kurb kelimesi “*k-r-b*” kökünden türemiş olup “yakınlık, kulun Allah’a olan yakınlığı, taatleri yerine getirme”¹, anlamına gelir. Tanrı’ya sunulan eti yenilen hayvan anlamına da gelen kurban Arapçaya, İbranice “*korban*” deyiminden Aramice aracılığıyla geçmiştir. Arapça “*kurb*” kökünde yakın olma anlamı olduğu için Tanrı’ya yakınlaşmak için sunulan anlamında da tanımlanır.² “*Uzaklık*” anlamındaki *bu’d* kelimesinin zıddıdır³

Kur’anda “*kurb*” kelimesi, *mekan*⁴, *zaman*⁵, soy yakınlığı anlamında *nisbet*⁶ *haz ve paye*⁷, *riayet ve kudret*⁸ anlamlarında, hem maddi hem de manevi yakınlığı kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁹

1.1.2.Terim Anlamı

¹ Mehmet **Erdoğan**, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s.254.

² Orhan **Hançerlioğlu**, “Kurban”, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.272.

³ Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem **İbn Manzur**, “*k-r-b*”, *Lisâni’l-Arab*, Dârus- Sâdır, Birinci Basım, Beyrut 1990, III, 44; Bkz. İsmail Narin, *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.13.

⁴ Bakara, 2/35, 222; En’am, 6/152; Tevbe 9/28; İsra 17/32; Zariyat 51/27.

⁵ Enbiya, 21/1,109.

⁶ Nisa, 4/7.

⁷ Al-i İmran, 3/45; Nisa, 4/8, 172; A’raf, 7/114; Tevbe, 9/99, Meryem, 19/52; Sebe, 34/37; Vakıa, 56/88; Mutaffifin, 83/28.

⁸ Bakara, 2/187; A’raf, 7/56.

⁹ Narin, *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, s.14.

Kurban kelimesi Arapça'da hem maddi hem de manevi yakınlığı kapsayacak bir anlama sahiptir.¹⁰ Bütün ibadetlerin temel gayesi Allah'a yakın olmak ve onun rızasını kazanmaktır. Böyle bir yakınlık sağladığından dolayı da kurbanı bu ad verilmiştir.¹¹ Kurban kelimesi dini terminolojide kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet amacıyla belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen kurbanı ifade eder.¹²

Hz. Adem'le başlayan, Hz. Muhammed ile sona eren peygamberler halkasının tebliğ ettiği mesajlar bütününe *İlahi Dinler* denir.¹³ Allah, insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamaları için her şeyi insanın hizmetine sunmuş¹⁴, manevi ihtiyaçlarını karşılamaları için de insanların içinde buldukları şartlara ve zamana göre peygamberler görevlendirmiş¹⁵ ve mesajını onlar aracılığıyla iletmıştır. Yani, ilk insandan itibaren Allah'ın gönderdiği dinin adı *islam*, bu dini kabul edenlere de *müslüman* denir.¹⁶

Arz'ın Arş'a cevabı olan, arz talep yöntemiyle inzal edilen, zaman ve zeminin öne çıkardığı güncel konuları açıklamak ve sorunlara çözüm bulmak amacıyla indirilen¹⁷ Kur'an'da, Allah (c.c), insanı en güzel biçimde yarattığını¹⁸ ve insanın da yaratılış gayesinin kendisine ibadet olduğunu¹⁹ açıklıyor.

"*Saygının ve alçakgönüllülüğün en ileri derecesi*"²⁰ diye tanımlanan ibadetlerden birisi de kurbandır. İlahi kaynaklı olsun olmasın hemen hemen bütün dinlerde kurbanı rastlanır.²¹ İbadetlerin önceden belirlenmiş ve herkesten bunlara riayet etmesi istenen

¹⁰Ahmet **Güç**, "Kurban", *DİA*, Ankara 2002, XXVI,433.

¹¹Süleyman**Ateş**, "Kurb", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 433.

¹²Güç, "Kurban", *DİA*, XXVI, 433.

¹³ Yunus, 10/72,84; Bakara, 2/132,133; Al-i İmran 3/52; Kasas, /53, Bkz.Mehmet Aydın, "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirine Yaklaşımı", Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereler II, DİB Yayınları, Ankara 2000, s.505; M.Zeki **Duman**, *Beyânu'l-Hak* (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri), Ankara 2008, III, 581.

¹⁴Lokman, 31/20.

¹⁵Fatır, 35/24,25.

¹⁶Hac, 22/78. Bu ayet açıkça müslüman ve islam adlandırmasının son peygamberle sınırlı olmadığını ifade eder. Tüm vahiyler İslam vahyi bu vahye uyanlar da Müslümandır. İslam, insanlığın değişmez değerlerinin öbür adıdır. Allah islam cemaati için müslüman adını seçip beğenmiştir. (Mustafa **İslamoğlu**, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul 2008, s.657,658.)

¹⁷M.Zeki **Duman**, "Levh-i Mahfuz ve Kur'an, *Marife*, sy. 1, 2008, s.38.

¹⁸Tin, 95/4

¹⁹Zâriyât, 51/56.

²⁰ Mustafa **Sinanoğlu**, "İbadet" *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233.

²¹ Osman **Cilacı**, "*İlahi Dinler'de Kurban*", *Diyanet Dergisi*, sayı 5, 1979, s.270.

zahiri yönü olduğu gibi bir de Allah ile kulu arasında kalan, dışa yansımayan derûnîyönü vardır. İnsanlardan istenen ibadetin ruhuna uygun hareket etmeleridir.²² Kurban, dışa yansıyan yönüyle kurban kesilme şartlarını taşıyan, ayakları bağlanmış bir hayvanı ve bu hayvanı Allah'ın adını zikrederek²³ kesmeye hazırlanan bir mü'mini akla getirir. Batını yönüyle ise kulun Allah'a olan bağlılığı, takvası ve Hz. İbrahim gibi gerekirse en sevdiğinden vazgeçeceği, Hz. İsmail gibi de bu uğurda canını feda edeceği akla gelir.

Kurban, bencilliğin yenilmesi, fedakarlık ruhunun gelişmesi, başkalarını düşünme anlayışının yaygınlaşması, fakirlerin gözetilmesi, ziyafet ve ikram gibi çok güzel İslami adet ve geleneklerin yaşatılması gibi pek çok fayda ve hikmetler taşıyan bir ibadettir.²⁴ Burada ibadet kelimesinin anlamına ve ibadetlerin gayesine de kısaca değinmek konumuzun anlaşılması açısından önemlidir.

Ubudiyet ve abdiyet (köle olmak ve kulluk) diye de kullanılan ibadet kelimesi, “itaat etmek ve tevazu göstermek”, daha geniş anlamı ile, “kişinin bir kimseye isyan etmeksizin, ondan yüz çevirmeksizin, mukavemet de göstermeksizin itaat etmesi ve boyun eğmesidir.”²⁵ Lisânü'l-Arab da a-b-d kelimesi ile ilgili şu anlamlar vardır; Hür olanın karşıtı köle anlamında kul. “Teabbede er-racule” denildiğinde “adamı köle edindi” anlaşılır. Kur'an'da ve hadislerde bu anlama gelen ifadeler vardır.²⁶

İbadet, itaat anlamına da gelir. Mesela; “abede't-tagute” ifadesi “taguta itaat etti” demektir.²⁷ Bu kelime türevleriyle birlikte Kur'an'da 275 yerde geçmektedir.²⁸ Kur'an'da bu kelime “kulluk, kölelik ve itaat” kelimelerinin üçünü kapsayacak şekilde²⁹

²² Yunus **Demircan**, *Hanefilerin Kurbanın Vücubiyeti ile İlgili Delilleri ve Bu Delillerin İslam Hukuk Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008, s.1 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

²³Hac, 22/34.

²⁴ Ekrem **Keleş**, “Kurbanın Hükmü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 26, sy.3, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1990, s.69.

²⁵Ebu'l Hüseyin Ahmed **İbn Faris**, “a-b-d”, *Mu'cemu Megayisu'l-Lüga*, Kahire 1266, IV, s.205, 206.

²⁶ Kur'an, Hz. Musa ve Firavun arasındaki konuşmayı şöyle verir. “Başıma kaktığın nimet ise İsrailoğullarını köleleştirmen yüzündendir.” Şuara, 26/22. Hadis-i Şerifte “üç kişi vardır ki ben onların hasmıyım. Bunlardan birincisi hür bir kimseyi köle ve mülk edinendir...” buyrulur. Ebu Abdullah b. İsmail el-**Buhari**, *el-Câmi's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, Büyü';106, İcara;10 ; Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. **Hanbel**, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988, II, 358.

²⁷**İbn Manzur**, “a-b-d”, *Lisânü'l-Arab*, 1990, II, 665.

²⁸ Mehmet **Soysaldı**, “Kur'an'da İbadet ve Zikir Kavramları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Elazığ 1988, s.5.

²⁹Mü'minin, 23/45-47; Şuara, 26/22.

kullanıldığı gibi “kulluk ve İtaat”³⁰, sadece “itaat”³¹ anlamlarında da kullanılmıştır. Aynı kelime bazı ayetlerde “ilah edinmek”³² anlamında kullanılırken bir kısım ayetlerde de her üç manayı kapsayacak şekilde “kulluk, itaat ve ilah edinmek”³³ anlamlarında kullanılmıştır.

İbadet, yaratana hem kalp hemde dış organlarla huşu ve tazim içinde yönelmedir. Bir başka açıdan ibadet, “ferdin kendisini, tanrıya çok yakın hissettiği, onunla deruni münasebetler içinde bulunduğu hissini veren özel bir tecrübe ve bu tecrübeye dayalı her türlü eylem ve işlemdir.”³⁴

İslam Dini İbadeti sadece namaz, oruç, hac vb. amellerle sınırlı tutmayıp çerçevesini genişletmiştir.³⁵ Hz. Peygamber yol üzerinde bulunan ve insanlara zarar verecek olan unsurları gidermeyi³⁶, Müslümana gülümsemeyi sadaka³⁷ ve eşine uzattığı lokmayı ve onunla beraber olmayı ibadet³⁸ kabul etmiştir. Yani kulun şeriat dairesinde yaptığı bütün işler ibadettir.³⁹ İnsanları kendisine ibadet etmek için yaratan⁴⁰ Allah, bu ibadetlerden bir takım gayeler gütmüştür. Bu gayelerden en önemlisi, “insanı ile mabudu arasında içten ve sürekli bir diyalogun kurulmasını sağlamak ya da başka bir ifadeyle inanan insanı rabbinin huzuruna götürmek onunla yüzyüze getirmektir.”⁴¹ Bütün ibadetler kulun kendini olgunlaştırması, hayatını anlamlandırması ve yüce yaratıcısına

³⁰Bakara, 2/172; Maide, 5/60; Nahl, 16/36; Zümer, 39/17.

³¹ Yasin, 36/60, Saffat, 37/22,23,27,30; Tevbe, 9/31.

³²Mü'min, 40/66; Meryem, 19/48,48; Ahkaf, 46/5,6; Sebe', 34/41; Cin, 72/6; Furkan, 25/17,18; Yunus, 10/18; Zümer, 39/30.

³³ A'raf,7/194,197; Enbiya, 21/26-28; Zuhruf,43/19;Nisa, 4/172;Meryem, 19/93; Nahl, 16/36; Zümer, 39/16; Yasin, 36/60,61; Tevbe, 9/31; Bakara, 2/172; Mü'min40/60,66; Maide, 5/76; Taha, 20/14; En'am, 6/102; Yunus, 10/104; Yusuf, 12/40; Hud, 11/123, Kehf, 18/110; Meryem, 19/65.

³⁴ Hayati **Hökelekli**, “Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet”, *DİA*, İstanbul 1989, XIX, 248.

³⁵ Mustafa **Tekin**, “İbadet ve Çalışma İlişkinine Kur'an'ı Açıdan Bir Yaklaşım”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XV, İzmir 2002, s.228; Ahmet **Yaman**, “Adet Gören Kadının İbadeti”, *Mehir Dergisi*, 1998.

³⁶**Buhârî**, “Mezâlim”, 24; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî el-Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/ 1992.“Zekat”, 55; Ebu Davud Süleyman b. Eşâs **es-Sicistânî**, *es-Sünen*, (Thk. Seyyid Muhammed Seyyid-Abdülkadir Abdülhayr- Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995, “Tatavvu”, 12.

³⁷Muhammed b. İsa b. Dahhâk **et-Tirmizî**, *el-Câmi'u's-Sahih*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Mustafa ez-Zehabi), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005, “Birr”, 36.

³⁸Ahmed b. Hanbel Ahmed b. Muhammed b. Hanbel **eş-Şeybânî el-Mervezî**, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1992, 4/131,132; 5/178.

³⁹Ebu İshâk**Şâtîbî**,*el-Muvâfakât*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1990, s.191.

⁴⁰Zariyat, /56.

⁴¹Hüseyin **Certel**, “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar*, c. 2, Sayı 4, 1999, s.215.

yaklaştırması amacına yönelik yapılır.⁴² İbadetlerde yaratıcıya şükretmek ve onu yüceltmek, yaratıcıya itaat ve teslimiyetimizi göstermek, kötülük ve günahlardan dolayı Allah'tan af dilemek ve kişilere, zamana ve mekana göre değişik isteklerde bulunma⁴³ amacı da güdülmüştür.

İbadetler sürekli Allah ile beraber olma şuurunu canlı tuttuğu gibi⁴⁴ kişide davranış değişikliği de meydana getirir. İbadetler insanı iyi olana yönelterek kötü ve yanlış olandan sakınmasını sağlar. Namazın insanı kötülükten alıkoyması⁴⁵, orucun insanı tutuklaması⁴⁶ da bu anlamdadır.⁴⁷ İbadetler, kişiye sabretmeyi, sebatkar olmayı ve problemler karşısında metin olmayı öğretir.⁴⁸ İbadetlerin, Allah için⁴⁹, karşılığı yalnızca Allah'tan beklenerek⁵⁰, ihlaslı⁵¹ ve devamlı yapılması gerekir. Kur'an'da, insanın ölünceye kadar Rabbine kulluk etmesi istenir.⁵² Yani Yüce Allah ibadetleri insanları eğitmek, topluma ahlakı yaymak, hem fertleri hem de toplumu bir bütün olarak terbiye etmek⁵³ ve insanların dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmaları için koymuştur.

1.2.KURBANIN TARİHÇESİ

⁴² Hayrettin **Karaman**, Mustafa **Çağrı**, İbrahim Kâfi **Dönmez**, Sadrettin **Gümüş**, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2004, IV, 24.

⁴³ Muhammed **Hamidullah**, "İslamda İbadet Tarihi" (çev: Zahit Aksu), *Hikmet Yurdu*, Y.1, sayı 1, Ocak 2008, s.22.

⁴⁴ İbadetleri yaparken kişi hangi ibadeti yaptığının farkında olması gerekir. Mesela oruç tutan birisi unutarak yese içse, kişinin ibadeti yerine getirmeye dair niyeti devam ettiği için oruç geçerlidir. (Şakir **Gözütok**, "İbadet ve Eğitim İlişkisi", *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:4, Konya 2007, s. 193.)

Hz. Peygamber, "unutarak orucu yiyen kimse orucunu tamamlasın, çünkü Allah onu yedirip içirmektedir" buyurur. Buhari, "Savm", 26; Müslim, "Siyam", 33; Tirmizi, "Savm", 26; Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni **el-İbn Mace**, *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki), Dâru'l-Hadis, Kahire 2005, "Siyam", 15.

⁴⁵"Muhakkak ki namaz insanı kötülüklerden ve aşırılıklardan alıkoymaz" Ankebut, 29/45.

⁴⁶**Tutuklama**: Kişinin istenmeyen bazı tutum ve davranışlarını bilinçli bir şekilde aklına getirmemesi veya ortaya koymaması demektir. (İbrahim Ethem **Başaran**, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1988, s.209.)

⁴⁷ Buhari, "Savm", 2; Müslim "Siyam",29; Ebu Davud, "Siyam", 25; Tirmizi, "Savm", 55.

⁴⁸Habil **Şentürk**, "İbdetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Yıl 1, Isparta 1994, s.152.

⁴⁹ Fatiha, 1/4 ; Al-i İmran, 3/64; Zuhruf, 43/45.

⁵⁰ Yunus, 10/72, Şuara, 26/109,127,145.

⁵¹A'raf, 7/29, Zümer, 39/2,11,14, Beyyine, 98/5.

⁵²Hicr, 15/98-99. Bkz. Ferhat **Koca**, "İbadet", *DİA*, İstanbul 1989, XIX, 244, 245.

⁵³ Bayraktar **Bayraklı**, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2004, XIII, 87.

Kur'an ayetleri ve Tevrat'tan yola çıkarak kurbanın tarihçesini ortaya koymaya çalışalım. Kur'an'ı incelediğimiz zaman Kur'an'ın ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'in oğullarının kurbanından şöyle bahsettiğini görüyoruz. *“Adem'in iki oğlunun gerçek hikayesini de onlara anlat. Onların ikisi de Allah'a birer kurban sunmuşlardı; birinin kurbanı kabul edilmiş, diğerininki ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen: “Ben seni öldüreceğim” dedi. Diğerisi şöyle konuştu: Allah ancak müttaki olanlarınkini kabul eder! Kaldı ki sen beni öldürmek için elini uzatsan bile, ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim. Zira ben alemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım”*⁵⁴

Kur'an da Hâbil ve Kâbil'in Allah'a ne sundukları açıkça belirtilmemiştir. Ama İslami kaynaklarda belirtildiğine göre Hâbil ve Kâbil kurbanlarını sunduktan sonra gökten bir ateş gelmiş Hâbil'in kurbanını yakmış, Kâbil'in kurbanı ise öylece kalmıştır. Ateşin kurbanı yakması kabul edildiği anlamına gelirken, yakmaması da o kurbanın kabul edilmediği anlamına geliyordu. Kurbanı kabul edilmeyen Kâbil daha sonra kardeşini öldürmüştür.⁵⁵ Hatta bazı kaynaklarda da Kâbil'in çiftçilikle uğraştığı, Hâbil'in de koyunlarının olduğu rivayet edilir. Sürü sahibi sürünün en değerli ve semiz olanını sunarken, diğeri mahsulünün en değersizini sunmuştur. Hatta sunduğu başaklar içerisinde biraz dolgunca olanını görünce, onu oradan çıkarır ve yer.⁵⁶

Tevratta da Âdem'in iki oğlunun kurbanı şu şekilde ifade edilir: *“Ve Âdem karısı Havva'yı bildi ve Havva da gebe kalıp Kâin'i doğurdu ve: Rabbin yardımı ile bir adam kazandım dedi. Ve yine kardeşi Hâbil'i doğurdu. Ve Hâbil koyun çobanı oldu, fakat Kâin çiftçi oldu. Ve Kâin günler geçtikten sonra toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Hâbil, kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Hâbil'e ve onun takdimesine baktı; fakat Kâin'e ve onun takdimesine bakmadı ve Kâin çok öfkeleni ve çehresini astı. Ve Rab Kâin'e dedi ki: Niçin öfkeleni ve çehreni astın? Eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mi? Ve eğer iyi davranmazsan, günah kapıda pusuya yatmıştır, onun istediği sensin, fakat sen ona üstün ol. Ve Kâin, kardeşi*

⁵⁴Maide 5/27-28.

⁵⁵ Bkz. Ebü'l-Fida İsmail el-Kureşi **İbn'i Kesîr**, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, ts. II, 42; Muhammed b. Cerir **et-Taberi**, *Câmiu'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, Mısır 1968, VI, 187; Muhammed b. Ömer **ez-Zemahşerî**, *el-Keşşâf-ü an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvi'l fi Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut, I, 606; Abdullah **Aydemir**, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara 1974, s. 272-274; Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003, s.17-18.

⁵⁶**Taberî**, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 187.

Hâbil'e söyledi: ve vaki oldu ki, kırdâ oldukları zaman Kâin kardeşi Hâbil'e karşı kalktı ve onu öldürdü."⁵⁷

Tevrat'a göre herkes kendi ürettiğinden kurban etmiştir. Bu da o dönemde kurbanın hayvanın boğazlanarak kanının akıtılması yoluyla sunulmadığı gibi sadece hayvanlardan da sunulmamış olmasının bir göstergesidir. Bundan da Hâbil ve Kâbil'in kurbanlarının birer takdime özelliği taşıdığı anlaşılır.⁵⁸ İlk kurban olan Hâbil ve Kâbil'in kurbanlarında iki husus göze çarpar. Birincisi kurbanın kabul edilmiş şekli, ikincisi de hem Kur'an'da⁵⁹ hem de Tevrat'ta⁶⁰ vurgulandığı gibi kurbanın kabul edilmesinde iyi niyet ve takvanın esas oluşudur.

Hz. Âdem döneminde Hâbil ve Kâbil ile başlayan kurban ibadetine onlardan sonraki dönemlerde de rastlanmaktadır. Hatta kanlı kurban geleneği Hz. Nuh ile başlamış ve daha sonraları da devam etmiştir.⁶¹ Kur'an'da bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlanmazken Tevrat'ta şu bilgiler yer alır. "Ve Nuh Rabbe bir mezbah yaptı ve her temiz hayvandan ve her temiz kuştan aldı ve mezbah üzerinde yakılan takdimeler arz etti ve Rab hoş kokuyu kokladı.⁶² Ve Allah Nuh'u ve oğullarını mübarek kılıp onlara dedi: semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun. Yerin her hayvanı ve göklerin her kuşu üzerine sizden korku ve dehşet olacaktır; toprağın üzerinde hareket edenlerin hepsiyle denizin balıkları sizin elinize verildiler. Hareket eden her hayvan size yiyecek olacaktır. Yeşil ot gibi size hepsini verdim. Fakat eti, onun canı olan kanı ile yemeyeceksiniz..."⁶³ Tevrat'taki bu ve buna benzer ifadelerden ilk bakışta ne söylediğini anlamak güçtür.

Kur'an'da Hz. İbrahim'in kurbanından şöyle bahsedilir. "İbrahim: Ey Rabbim! Bana Salihlerden bir oğul bahşet! Diye dua etti. Biz de onu halim selim bir oğlan çocuğuyla müjdeledik. Oğlu kendisiyle birlikte çalışma çağına girince İbrahim: "Bak yavrucuğum, ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum, ne dersin?" dedi. Oğlu: "Babacığım emrolunduğun şeyi yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın", cevabını verdi. İkisi

⁵⁷Kitâb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahid, İstanbul 1981, Tekvin, 4/1-8.

⁵⁸Ahmet Güç, Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban, s.18.

⁵⁹Hac, 22/3.

⁶⁰Tekvin, /1-8.

⁶¹Güç, Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban 20; Ömer Faruk Harman, Hz. İbrahim'in İzinde, İstanbul 2001, s.97-98.

⁶²Tekvin 8/20-21.

⁶³Tekvin 9/1-5.

*de Allah'a teslimiyet arz edip İbrahim oğlunu yüzüstü yatırınca: Biz: "Tamam ya İbrahim, sen rüyayı doğruladın" diye seslendik. Biz iyileri işte böyle mükafatlandırırız. Muhakkak ki bu apaçık bir imtihan idi. Biz de oğluna karşı fidye olarak ona büyük bir kurbanlık bahşettik."*⁶⁴

Hz. İbrahim bir gece rüyasında oğlunu kestiğini görür ve buna bir anlam veremez. Ertesi gece aynı rüyayı görünce "galiba Rabbim benden oğlumu kurban etmemi istiyor" der ve gün boyu bunu düşünür. Üçüncü gecede aynı rüyayı görünce bunu emir telakki eder ve durumu oğluna açar... Hz. İbrahim'i Rabbi bu defa da oğlu ile deniyor ve fedakârlığının boyutunu görmek istiyordu.⁶⁵

Yukardaki bilgilerden hareketle kurban ibadeti Hz. Adem'in iki oğluyla başlamış ve Hz. İbrahim ile devam etmiştir. Kur'an ve Tevrat'ta genel olarak kurbanın tarihçesi bu çerçevede sunulmaktadır.

1.3.İSLÂM'IN DIŞINDAKİ BAZI KÜLTÜR VE DİNLERDE KURBAN

İnsanlık tarihinin müşâhede ettiği hemen hemen her dinde şekil ve amaç yönünden farklılıklarla birlikte kurban olayına rastlanmıştır.⁶⁶ İnsanlar kurbanlarını insanüstü kudretle barışıklığı sağlamak, ona teşekkür etmek, ondan bir şeyler talep etmek ve ilahlarının varlıklarını sürdürmeleri için gerekli olan enerjiyi sağlamak düşüncesiyle sunmuşlardır.⁶⁷ Konumuza açıklık getirmesi bakımından İlkel Dinler'de kurban olayına kısaca değinmek önemlidir.

1.3.1.İLKEL DİNLER'DE KURBAN

İlkel Dinler'de gazaba gelmiş ilahları sakinleştirmek veya bir suçun vebalinden kurtulmak için kurban kesilirdi.⁶⁸ İlkel insan hem yiyecekleri kurban olarak takdim

⁶⁴Saffat 37/100-108.

⁶⁵M. Zeki **Duman**, *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Ankara 2008, II, 150-151.

⁶⁶Osman **Cilacı**, "İlahi Dinler'de Kurban", *Diyanet Dergisi*, sy. 5, 1979, s.270.

⁶⁷Ali Rafet **Özkan**, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.25.

⁶⁸Ömer Rıza **Doğrul**, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1955, XI, 544.

eder, böylece Tanrıyı beslediğine inanır, hem de semiz besili hayvanı kurban ederdi. Hatta kurban edilecek hayvanın rengi Tanrı'ya göre değişirdi.⁶⁹

İlkel Dinler'de hayranlık, şükran duası, pazarlık, gönül alma ve keffaret amacıyla kurban bir ibadet olarak yerine getirilirdi. Hemen hemen bütün dinlerde depo etmek, gömmek, kan akıtmak, öldürmek, aç susuz bırakmak, sürüyerek öldürmek, yakmak şeklinde kurbanlar sunulmuştur.⁷⁰ Kurbanda, sunulan hediyeyi kabul etme durumunda olan tabiatüstü gücün veya kendisine böyle bir güç atfedilmiş varlığın bulunması ana unsurdur. Kurban sunan kişi bu şekilde ya tabiatüstü güçle ilişki kurar ya da kurduğu ilişkiyi sürdürdüğünü düşünür.⁷¹ Şimdi bazı İlkel Dinler'deki kurbanı araştıralım.

1.3.1.1.Sâmiler Döneminde

Sâmiler⁷² döneminde kurbanla dair deliller eksiktir. Kurbanla ilgili bilgileri ikinci Mâbed'in inşa edilmişinden sonraki dönemden öğreniyoruz. Sâmililer'de insan kurbanı yaygındı.⁷³ Hatta kral milli bir tehlike anında kendi oğlunu halk için kurban ederdi.⁷⁴ Güvercin ve domuz dışındaki hayvanlar da kurban edilirdi. Özellikle güvercinin dokunulmazlığı vardı. Domuz da haram kabul ediliyordu. Sâmililer'in ilahı Moloh körpe etleri seviyordu. Böylece onun tunç heykelinin karnında bir fırın vardı. Bu fırında çocuklar yakılır ve Tanrı Moloh doymuş olurdu.⁷⁵

Buradan konumuzla ilgili bağlantı kuracak olursak, gördüğü bir rüya sebebiyle Hz. İbrahim'de oğlunu kurban etmeye çalıştı. Hz. İbrâhim'e koç bahşedilmesiyle birlikte belki de çok uzun dönemden beri devam eden batıl bir gelenek mi son buldu acaba? Allah Hz. İbrahim'in yüksek seviyedeki teslimiyetine ve samimiyetine binaen hem ona hem de sonrakilere insan kurbanını yasaklamış olabilir mi? İlkel dinlerde insan kurbanının varlığı bize şunu düşündürüyor. İslam'da kurbanın dayanağı Hz. İbrahimdir.

⁶⁹Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban* s.273.

⁷⁰Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.274.

⁷¹Güç, "Kurban", *DİA*, XXVI, 434.

⁷²Hız. Nuh'un büyük oğlu Sam'a nisbet edilen ve aralarında dil yakınlığı olan kavimler bu isimle anılır. (*Büyük Laurousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Sâmi", İstanbul 1986, XIX, 10127.)

Arabistan, Suriye, Irak ve Afrika'nın bazı bölgeleri olmak üzere geniş bir coğrafyada benzer özelliklere sahip diller konuşan Akadlar, Bâbiller, Asuriler, Amurîler ve Ârâmîler, Süryânîler, Kenânîler, Nabatiler, Fenikeliler, İbrânîler, Araplar ve Habeşler gibi kavimleri kapsar. (Adnan **Demircan**, "Sâmiler" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 75-76.)

⁷³Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.274.

⁷⁴Yümnî **Sezen**, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.33.

⁷⁵Hayrullah **Örs**, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1966, s. 143.

İnsan kurbanından hayvan kurbanına geçişi temsil etmesi dolayısıyla, İbrahim a.s. eski kültürden yeni kültüre başka bir ifadeyle fitrat kültürüne geçişi temsil etmektedir.

1.3.1.2. Antik Yunan

Erken Paleolitik dönemden itibaren çeşitli kültürlerde kurban ibadetinin farklı uygulamaları ortaya çıkmıştır Antik Yunan dininde yeraltı ve deniz tanrılarına siyah, ateş tanrılarında kızıl renkte hayvanlar, güneş tanrısına süratli atlar, tanrı Zeus'a ise boğa kurban edilirdi.⁷⁶ Böylece boğanın gücünün insana geçtiğine inanılırdı.⁷⁷ Antik Yunan'da tanrıya göre hayvanların renginin ve cinsinin farklılaştığını görüyoruz.

Eski Yunan'da kutsal bir hayvanın kurban edilerek törenle hep birlikte etinin yendiği komünyon⁷⁸ kurbanına da rastlanmaktadır.⁷⁹ Antik Yunan'da kurban sayesinde tanrılar, tanrılar sayesinde de insan ve tabiatın yaşadığına inanılırdı.⁸⁰ Bal, zeytinyağı, güzel koku ve ayrıca kanlı kurbanlar sunularak tanrılarının memnun edildiğine inanılırdı.⁸¹ Yunanlılar'da kurban eti üzerine şarap dökülerek kurban ayini gerçekleştirilirdi. Yunanlılar'da da insan kurbanı mevcuttur. Hatta Agamemnon, kızı İphygenie'yi mabude⁸² Diana'ya kurban olarak sunmuştur.⁸³ Ayrıca işlenen önemli suçlar için de insan kurbanı vardır.⁸⁴ Eski Yunan'da domuz hem yenilir hem de kurban edilirdi. İlk ürünlerde bir gelenek olarak tanrıya sunulurdu. Tarla ve bahçelerden toplanan ürünlerin ilki özel mabetlerde tanrıya kurban olarak sunulurdu.⁸⁵

⁷⁶ Güç, *Kurban*, s.434.

⁷⁷ Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.277.

⁷⁸ **Komünyon**: Kutsalın artırılması ve paylaşılması ile ilgili dini ayin. İptidai topluluklarda totem kabul edilen hayvan veya bitki, senenin belirli gününde bir ayinle paylaşılarak yenir ve ondaki "mana" gücü kendilerine geçmiş olur. (Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, s.242.)

⁷⁹ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, s.73.

⁸⁰ Güç, *Kurban*, s.434.

⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s.44.

⁸² Eski Yunan'da tanrılar erkek ve dişi olarak kabul edilir, erkek tanrıya erkek, dişi tanrıya da dişi kurban takdim edilirdi. (bkz. Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.277.)

⁸³ Efsaneye göre, "Truva savaşında Menelaus, hem karısını kurtarmak hem de intikam almak için kardeşi ve Argos kralı Agamemnon'un baş kumandanlığında bir ordu toplar. Savaşa bütün Yunan kralları katılır. Gemilere binerler. Ancak Rüzgar Tanrısı yelkenleri doldurmaz. Tanrılar rüzgar vermek için Agamemnon'un kızı İphigenia'yı kurban etmesini isterler. İphigenia kurban edilir. Yelkenleri dolan Akhaiolar Anadolu'ya geçer, Truva'ya varırlar. (Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, I, s.2.

⁸⁴ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban*, s.57.

⁸⁵ Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.277-278.

Yunan mitolojisinde bedel kurbanı adıyla saç kesilmesi uygulaması vardır. Saç kurbanında, Apollon, erişkinliklerini tescil edecek serüvenlerin peşine düşen kral çocukları Argonautları korur. Genç erkekler ilk kez saç kestiklerinde saçlarını gençliğini hiç kaybetmeyecek olan tanrı Herakles’le birlikte Apollana da adarlar.⁸⁶ Ayrıca yas tutan kadınlar bir günlüğüne sadece yabancılara ücret karşılığı fahişelik yapar ve bu işin kazancını da Afrodite tapınağına sunardı. Bu da bedel kurbanının bir çeşididir.⁸⁷ Eski Yunanistan’da Adonis ve Adonia bayramlarında canlı örnekleri görülen, cenaze kurbanlarına da rastlanmaktadır.⁸⁸

1.3.1.3. Çin ve Japonlar’da

Çin denilince Konfüçyanizmden bahsetmek anlamlı olacaktır. Bilginlerin ve Konfüçyüs’ün öğretileri olarakta isimlendirilen ve bu dinin kökenleri Konfüçyüs’ten daha eskilere dayanır. Eski Çin’de Ju diye bilinen yere ve göğe kurban sunulup dualar edilen, tabiat Tanrılarına ve ata ruhlarına ziyafetler verilen resmi bir kültürün ve törenlerde uzman olan bilge bir sınıfın öğretilerine kadar kökenlerini götürmek mümkündür⁸⁹ Çinliler kurban törenlerine büyük bir önem verir ve bunu faziletli bir iş olarak sayar aynı zamanda da evlatlara muhabbet ve hürmet addederlerdi.⁹⁰ Çinliler genellikle tek renkli ve kusursuz boğayı kurban ettikleri gibi, yiyecek, ipek kumaş parçaları, yeşim taşı gibi şeyleri de takdime olarak sunarlardı.⁹¹ Çinliler kurbanlarını ata ruhlarına ve Tanrı’ya yaklaşmak amacıyla sunarlardı.⁹²

Çinliler’de insan kurbanı da vardır. Mesela Çin mitolojisinde Linkuin isimli bir kahraman vardır. Bu kahraman öldükten sonra ruhu beyaz bir kaplana dönüşür. Bu beyaz kaplana insan kurban edilir. Ayrıca Çin’in güney bölgelerinde insanların kurban olarak sunulduğu bir bölge vardır.⁹³ Çinliler kurban törenlerini tapmağın etrafında çalgı

⁸⁶ Paul Marie Duval, “Apollon”, *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Dost Kitabevi, Ankara 2000, s.48-50; Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, s.81.

⁸⁷ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban*, s.81.

⁸⁸ Buradaki cenaze kurbanı şöyledir: “Ağıtlarla birlikte büyük bir yas ile cesede uygun olacak bir cenaze kurbanı, ardından yaşayan Adonos’e açık havada eşlik etmek üzere bir geçit töreni düzenlenmektedir”. (Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban*, s.77.)

⁸⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde Kurban*, s.101.

⁹⁰ Ahmet Güç, “Konfüçyanizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007, s.390.

⁹¹ Cilacı, *İlâhi Dinler’de Kurban*, s.273.

⁹² Güç, *Çeşitli Dinlerde Kurban*, s.103.

⁹³ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban*, s.57.

çalarak, pandomima ve dans yaparak icra ederlerdi.⁹⁴ Çinliler'in kurban törenlerinde imparatorları hazır bulunur ve tören dua ile başlar, duanın sonunda secde eder gibi yere kapanır daha sonrada bütün takdimeler yanmakta olan ateşe atılarak yakılırdı.⁹⁵

Japon dini Şintoizm'de Japon halkının tanrıların soyundan geldiğine inanılırdı. Bu dinde takdimelerin özel bir önemi vardır. Bu dinde tanrılara pirinç takdim edilmesi kurban sayılmıştır.⁹⁶ Japonya'da tanrıyı hoşnut etmek için adak adanır. Sunulan takdimeler çok çeşitli olmakla beraber genellikle deniz ürünleri, balık, dağ ürünleri, sebze kuru meyve ve özellikle de tarım ürünleri, pirinç, haşlanmış ezme pirinç tatlısı ve pirinç rakısıdır.⁹⁷

Takdimeler genellikle Tanrılar'ın öfkelerini yatıştırmak veya teveccühlerini kazanmak amacıyla sunulurken onlara şükranlarını ifade etmek ve gelecek yardımlar için hediye olarak ta sunulurdu. Bunlardan başka bir de dindarların keffaret ve fidye olarak saç ve tırnaklarını yok etmek şeklinde sundukları bir çeşit kurbanları vardır.⁹⁸ Erken dönemlerde uygulanan insan kurbanlarının yerini sonraları hayvan kurbanları almıştır.⁹⁹ Her ayın 2., 15. ve 28. günlerinde mukaddes kabul ettikleri sedirlerine biraz gıda maddesi, bira ve meyve vs. konulur her akşam da bu sedir üzerinde bir kandil yakılırdı.¹⁰⁰ Takdimeleri toya denilen kişi Tanrının önüne yerleştirir ve dua okunduktan sonra ziyafete geçilir. Bundan amaç ise bu şekilde yapılarak Tanrıdan yaşamsal güç alındığına inanılmasıdır.¹⁰¹

1.3.1.4. Türkler'in Eski Dininde

Türkler'in eski dinlerinde tek tanrıya mı yoksa bir çok tanrıya mı inandığı konusunda çok tartışmalar yapılmıştır. Bilindiği kadarıyla Türkler dünyayı ve her şeyi yarattığına inandıkları "Tengri" ismini verdikleri bir tanrıya inanıyorlardı.¹⁰² Tarihçiler Türkler'in toprağı, suyu, ateşi ve havayı kutsal saydıklarını ancak bununla beraber yerlerin ve

⁹⁴ Hayrullah Örs, *Konfüçyüs*, İstanbul 1964, s.328.

⁹⁵ Cilacı, *İlahi Dinler'de Kurban*, s.275.

⁹⁶ Cilacı, *İlahi Dinler'de Kurban*, s.274.

⁹⁷ Özkan, s.87

⁹⁸ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.106-107.

⁹⁹ Güç, "Kurban", s.434.

¹⁰⁰ M. Şemseddin, *Tarih-i Edyan*, İstanbul 1338, s.317.

¹⁰¹ Özkan, 87.

¹⁰² Onlara göre yer ve gök dokuz katlıdır.Tanrı dokuzuncu katta oturur.İnsanlar bunların ortasında bulunur. Yukarı göğe doğru ruhlar, üstün varlıklar; aşağı yere doğru da aşağı ve kötü yaratıklar otururdu. Tanrı tekti ama tanrıdan başka kutsal şeyler de vardır.Ayrıca tabiat kuvvetlerinin ve tabiata dahil olan bir çok şeyin de ruhunun olduğuna inanılırdı. (Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1989, s. 61-63)

göklerin yaratıcısı kabul ettikleri tek tanrıya taptıklarını, ona at, koyun ve sığır kurban ettiklerini söylemişlerdir.¹⁰³ Eski Türkler kurban anlamına gelen “kereh” ve “ıduk”¹⁰⁴ kelimelerini yazıtlarında kullanmışlardır. Eski Türklerde kanlı kurbanlar, kansız kurbanlar ve insan kurbanı mevcuttur. Kansız kurbanı “saçı”, “saçılga” yada “çaçılga” kelimeleri ile ifade ederken, kanlı kurbanı da “tayılga” yahut “hayılga” kelimeleri ile ifade etmişlerdir.¹⁰⁵

Eski Türkler’in en önemli kurbanı attır. En önemli ayinleri de at kurbanı ayinidir.¹⁰⁶ Attan sonraki kurban koyundur. Kırgızlar’ın ve Kazakların destanlarında sığır kurbanının dan da söz edilir. Asya’nın Kuzey bölgelerinde ren geyiği de kurban edilmiştir. Türkler’de erkek hayvanın kurban edilmesi daha makbuldür.¹⁰⁷ Kurban edilecek hayvan işe koşulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmazdır.¹⁰⁸ Türklerde kansız kurban olarak hayvanın salıverilmesi anlamına gelen ıduk kurbanı olduğu gibi saç¹⁰⁹ kurbanı da vardır. Bir isteği dileği olan kimse saç sunardı.

Türkler eski dinlerinde ölümden sonra insanın bu dünyadaki yaşadığı gibi yaşayacağına inanırdı. Orada yiyip içeceğine, muharebeler yapacağına ve eğleneceğine inanırlardı. Bundan dolayı insanın öldükten sonra beraberinde lazım olacak şeyleride götürmesi gerekirdi. Böylece öbür dünyaya ölü ile beraber, öbür dünyada gerekli olan şeyler gömülür ve arkasından kurban kesilirdi. Bu kurban hayvan ve yiyecek olduğu gibi insan da olurdu. Cariyeler, hizmetçiler, aşçılar, atlar ve bazen de ölünün eşi olabiliyordu.¹¹⁰

Geleneksel Türk dininde tapınma, dua, şükür, ölüm gibi olaylar vesilesiyle kurban merasimleri düzenlenmiştir. Kurban öncelikle gök tanrıya daha sonra diğer kutsal varlıklara sunulmuştur. Aynı zaman kötü ruhlardan kurtulmak amacıyla da kurban sunulurdu.¹¹¹ Eski Türk dininde genellikle kurbanın kanı akıtılmaz kafasına vurarak

¹⁰³ Osman **Turan**, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul 1978, s. 107-108.

¹⁰⁴ **Iduk**: Tanrı’ya adanan ve bu amaçla salıverilen hayvan demektir.

¹⁰⁵ Abdülkadir **İnan**, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s.53-54.

¹⁰⁶ At kurbanı ayini üç bölümden oluşmakta ve üç gün sürmektedir. Güneş battıktan sonra birinci bölümü yapılır. Bu bölümde kam özel bir yer seçer ve bir çadır kurdurur ve bu çadırın orta yerine bir kayın ağacı dikilir. Bu ağaca bir bayrak bağlanır. Daha sonra birkaç boz at getirilir. Tanrının hangisini seçtiği çeşitli yöntemlerle anlaşılmaya çalışılır. (bkz. Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.130-131.)

¹⁰⁷ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.132.

¹⁰⁸ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban*, s.27.

¹⁰⁹ Saçı: Her kavmin kendi emeğiyle kazandığı, kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden birisidir. (Ünver **Günay**- Abdurrahman **Küçük**, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s.91.

¹¹⁰ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.135-136-137.

¹¹¹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.138-139.

öldürülürdü. Kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmamakta, köpeklere verilmemekte, ateşte yakılmamakta veya yere gömülmemektedir.¹¹² Kurbanı baba, başkan veya hakan, bazı özel durumlarda da kam icra ederdi. Eski Türkler’de kurbanı saygı anlayışı bu şekilde ifade edilmiştir.

1.3.1.5.Hinduizm’de

Hinduizm¹¹³ de kurban çok karmaşıktır. Ama ilk akla gelen insan kurbanının varlığıdır. İnsan kurbanının hasadı besleyen gübre olduğuna inanılır, bol ürün almak için kurban olayı gerçekleştirilirdi. Hastalıklar tanrıçasını yatıştırmak ve yağmurun yağmasını gerçekleştirmek için insan hatta bakire genç kızlar kuru ırmak yataklarında kurban edilirdi.¹¹⁴ Hinduizm’de kocası ölen kadın kendisini diri diri musallada yakarak kurban eder, böylece kocasına refakatçi olurdu.¹¹⁵

Vedizm, Hint dinlerinden birisidir. Bu dine göre kurban tanrıların nafakasıdır. Tanrılar da kurbanlar tarafından yaratılmıştır. Kurbanlar tanrıları yarattığı gibi onları beslerler. Böylece de insan arzuları tatmin edilmiş olur.¹¹⁶

1.3.1.6.Aztek ve Mayalarda

Aztekler’de¹¹⁷ düalizm mevcuttur. Aztekler’e göre İlah’a hareket kazandırmak için onu kanla beslemeye ihtiyaç vardır.¹¹⁸ Bundan dolayı insan kurbanına ihtiyaç duyulur. İnsan kurban edilmekle Tanrı ile insan arasında içsel bir bağ kurulmuş olur.¹¹⁹

¹¹²Özkan, s.64.

¹¹³Hint veya Hindistan Asya’nın güneyinde tabanı kuzeye Himalaya sıradağları olan, Güneye doğru uzanan üçgen şeklindeki geniş yarımada verile ismidir. (Y. Hikmet **Bayur**, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987,I, 2.) Hinduizm, “İndus Nehri etrafında oturanlar” anlamında Sind-Hu kelimesinden Farsça yoluyla batıya geçen ve Hintliler’in dinini ifade etmek üzere kullanılan bir kelimedir. (Ünver**Günay**, “Din” *DİA*, İstanbul 1994, IX,319.

¹¹⁴ Paul **Dare**, *Hintlilerde Ak ve Kara Büyü*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1990, s. 71-72.

¹¹⁵ Bkz. Tümer **Günay** - Abdurrahman **Küçük**, *Dinler Tarihi*, s.95; Ekrem **Sarıkcıoğlu**, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.176.

¹¹⁶Cilacı, *İlahi Dinler’de Kurban*, 278.

¹¹⁷Aztekler 16. yy.’ın başlarında bugünkü Meksika’nın orta ve güney kesimlerinde büyük bir devlet kuran kavimdir. Aztek kültürü kendisini tarıma dayalı, ekonomi, dokumacılık, çanak çömlek yapımı, piramit

Kurban olarak genellikle savaş esirleri ve çocuklar tercih edilirdi. Kurban edilecek kişi dört şahıs tarafından yakalanır, rahipte onun kalbini sökerek kurban ederdi.¹²⁰ Daha sonra bütün organları kesilerek bedenden ayrılır ve tanrılara takdim edilirdi.¹²¹ Böylece rahip ilah sembolünü taşımış olurdu. Bu da Tanrının kurbanı bizzat kendisinin istemesiyle açıklanıyordu. Ayrıca kurban edilen insanlar yeniliyordu. Aztekler sunulan kurbanı doğrudan tanrı olarak kabul etmiyor aksine onu temsil eden bir sembol olarak düşünüyordu.¹²²

Mayalarda kansız kurbanlar hakim olmakla birlikte çok az da olsa kuşlar, hindiler ve köpekler kurban ediliyordu. Aynı zamanda mayalarda insan kurbanı da mevcuttur.¹²³ Mayalar mukaddes kabul ettikleri bir kuyuya canlı bakire kızları ziynet eşyaları ile birlikte atarlardı. Dini törenlerinde de insan kurban ederlerdi.¹²⁴

1.3.1.7.Eski Mısır ve Sümerlerde

Mısır piramitlerinden ve papirüslerden Mısırlıların ölen kişinin ahirette yaşamaya devam ettiğine inandıklarını anlıyoruz. Bundan dolayı mezarlara yiyecek içecek koyarlar, belli zamanlarda da kurban keserlerdi.¹²⁵ Eski Mısır'da her tanrı için kurban kesilirdi. Bu kurban sayesinde tanrının doyduğuna inanılırdı. Tanrı İsis için inek, Oziris için boğa kurban edilirdi. Eski Mısır'da insan kurbanları da vardır.¹²⁶ Eski Mısır'da ölen Firavun'la beraber çok sayıda hizmetçisinin kurban edildiğini görüyoruz.¹²⁷

Sümerler kurban törenlerine büyük önem verir ve bu törenlerini şaşalı bir şekilde ve süslü mabedlerde gerçekleştirirlerdi. Sümerler'de kurban sayesinde tanrılarını beslediklerine inanırlar ve kurban edilen hayvanların etlerini kızartarak yerlerdi.

şeklinde yapılar, takvim sistemi, şehir devlet teşkilatı ve dini faaliyetlerde kendini göstermiştir. (Sezen, s.234-235.)

¹¹⁸Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.278.

¹¹⁹Özkan, s.51.

¹²⁰ Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.278.

¹²¹Ölü yiyici olarak bilinen Aztekler sürekli insan etinden oluşan ritüel yemekleri yemektelerdir. Bunu da sadece beslenmek için değil kurbanı Tanrının kendisi değil sembolü kabul ettiklerinden dolayı yapmaktadırlar. Bkz. Özkan, s.52.

¹²² Özkan, 51,73.

¹²³ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.69;

¹²⁴Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.278.

¹²⁵Sarıkçıoğlu, s.41.

¹²⁶Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.69; Cilacı, s.276.

¹²⁷Sarıkçıoğlu, s.41.

Sümerler kurban edilecek hayvanın cinsine, rengine önem vermez, onlar için önemli olan kanın akıtılmasıdır.¹²⁸ Sümerler’de insan kurbanı da dikkatleri çekmektedir.¹²⁹

1.3.3.YAHUDİLİK’TE KURBAN

Yahudilik’te kurban, “ister hayvan ister sebze olsun Tanrı’ya bağlılığın işareti olarak bir mezbah üzerinde tamamen veya kısmen yok edilen takdime”, “Tanrı’ya saygı göstermek, O’nun teveccühünü kazanmak veya affını sağlamak amacıyla, sunma ya da takdis yoluyla yapılan takdime fiiline¹³⁰” denir.Bu tanımlara göre Yahudilik’te iki kurban çeşidini anlamak mümkündür. Birincisi, herhangi bir hayvanın boğazlanması ve kanının akıtılması şeklinde gerçekleştirilen kurban, diğeri ise Tanrıya karşı gösterilen saygı ve minnettarlığın bir ifadesi olarak veya onun teveccühünü kazanma amacıyla sunulan herhangi bir şeydir. Bundan dolayı birincisine kurban, ikincisine takdime adı verilmiştir.¹³¹

Tevrat’ta, Tanrı Yahve kurbanın yakılmasını istemektedir. Çünkü kurbanın hoş kokusu yakılarak ortaya çıkar ve bu koku da Yahve’nin hoşuna gider. Fakat bu yakma olayı şu şekilde de anlaşılabilir. Birincisi, ateşin temizleme gücü olduğundan kurbanın yakılmasıyla kişi günahından temizlenir. İkincisi de Hâbil ve Kâbil’in tanrıya sundukları kurbanın kabul edilme işareti olarak yandığı anlayışının olmasıdır.¹³² Ayrıca Eski Ahit’te Hz. Nuh’un da yakma kurbanı sunduğu bildirilmektedir.¹³³ Tevratta kurbanla ilgili kelimelerin ne anlama geldiğini ilk bakışta anlamak zordur. Mesela; Tevratta Rabbe kurban takdimiyle alakalı şu ifadeler vardır. “Ve o gün çok kurbanlar kestiler ve sevindiler, çünkü Allah onları büyük sevinçle sevindirmiştir.”¹³⁴ “Beyt-ele gelin de her sabah kurbanlarınızı, her üç günde bir adaklarınızı getirin.”¹³⁵ Bu ifadelerden takdime mi kurban mı kastediliyor anlayamıyoruz. “Çölde üç günlük yol

¹²⁸ Cilacı, *İlâhi Dinler’de Kurban*, s.276,277.

¹²⁹ Özkan, s.52.

¹³⁰ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*,s.144.

¹³¹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.144.

¹³² Özkan, s.109-110.

¹³³ Tekvin, 8/20-21.

¹³⁴ Nehemya XII,43.

¹³⁵ Amos, IV,4.

gidelim, ta ki Allah'ımız Yehova'ya kurban keselim"¹³⁶ "Ey İsrail evi çölde 40 yıl bana kurbanlar getirdiniz mi?"¹³⁷

Tevrat'a baktığımız zaman kurban hakkında bize çok açık fikirler vermemekle birlikte kurban hakkındaki geniş bilgileri Levililer'de¹³⁸ buluyoruz. Genellikle Yahudilik'te kurban usulü şifahi ananeye dayanır.Hz. İbrahim döneminde göçebe bir hayat yaşayan İbraniler'in kurban takdim ettikleri belirli bir yerleri yoktu. Kurbanlarını atalarının belirlediği mezbah denilen yerlerde sunarlardı. Bu yerin belirlenmesinde de tanrısal bir işaret, tanrı ile yapılan bir sözleşme veya ilahi lütfâ erme gibi şeyler etkili oluyordu. Nitekim Tevrat'ta şu ifadeler yer alır. "Ve Rab Abrama görünüp dedi: Bu memleketi senin zürriyetine vereceğim ve kendisine görünmüş olan Rabb'e orada bir mezbah yaptı. Ve oradan Beytel'in şarkında olan dağa hareket etti; garbında Beytel ve şarkında ay olarak çadırını kurdu ve orada rabbe bir mezbah yaptı ve Rabbin ismini çağırdı..."¹³⁹ Burada Tanrı Yahve İbrahim'e görünmüş ve lütufta bulunmuştur. Bundan dolayı da Hz. İbrahim orayı mezbah yapmıştır. Aşağıdaki Tevrat ifadelerinde de Hz. İbrahim'in neleri kurban olarak sunduğunu öğreniyoruz.

"...Ve ona dedi: bu diyarı miras almak üzere, onu sana vermek için seni Kildaniler'in Ur şehrinden çıkararak Rab benim. Ve dedi: Ya Rab Yehova, onu miras alacağımı ne ile bileceğim? Ve ona dedi: Bana üç yıllık bir inek ve üç yıllık bir keçi ve üç yıllık bir koç ve bir kumru ve bir güvercin yavrusu al. Ve bütün bunları ona aldı ve onları ortadan yardı ve her yarımını ötekinin karşısına koydu, fakat kuşları yarmadı."¹⁴⁰ Buradan kurban edilen hayvanların üç yıllık inek, üç yıllık keçi, üç yıllık koç, kumru ve güvercin olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. İbrahim'in hayatındaki en önemli şeylerden birisi de oğlunu kurban etmek istemesidir. Kur'an'da ve diğer kitaplarda Hız. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesinde herhangi bir ihtilaf olmamasına rağmen, kurban edilmesi istenenin kim

¹³⁶ Çıkış, III,18.

¹³⁷ Amos, V,18.

¹³⁸ Levililer: Hız. Yakub ve eşi Lea'dan olan Levi'nin çocukları ve onlardan gelen nesilleri için kullanılan bir kavram. Lavi'nin çocukları din adamları ve Mabel'in hizmetlileri olarak tayin edilmişlerdi. Vaat edilen topraklarda kendilerine ait bir toprak parçası nisbet edilmemiş olmakla beraber, diğer kabilelerin topraklarında yerleşmiş vaziyettedirler. Levi kabilesine mensup olan aileler içerisinde Harun'un soyundan gelen rahipler ve onlara hizmet eden Levililer bulunmakta idi. (Sezen, s.156.)

¹³⁹ Tekvin, 1277-8.

¹⁴⁰ Tekvin, 15/7-11; 17-21

olduğu konusu ihtilaflıdır. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Allah tarafından imtihan edilip oğlu İshak'ı kurban etmesinin emredildiğinden, onun da bu emri yerine getirmeye çalıştığından bahsedilir.¹⁴¹ “Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki Allah İbrahim'i deneyip Ona dedi: Ey İbrahim işte ben. Ve dedi şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshak'ı al ve Moriye dağına git, orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde Onu yakılan kurban olarak takdim et. Ve İbrahim yakılan kurban odunlarını alıp oğlu İshak'a yükletti. Ateşi ve bıçağı kendi elinde taşıdı ve onların ikisi birlikte gittiler. Ve İshak babası İbrahim'e söyleyip dedi, ey baba , işte ben oğlun. Ve dedi, işte ateş ve odun, fakat yakılan kurban için kuzu nerede? Ve İbrahim dedi, oğlum yakılan kurban için kuzuyu Allah tedarik eder. Ve Allah'ın kendisine demiş olduğu yere vardılar ve İbrahim orada bir mezbah yaptı ve odunları dizdi ve oğlu İshak'ı bağlayıp O'nu mezbah üzerine odunların üstüne koydu.”¹⁴² Tevrat'taki bu anlatımlardan kurban edilmek istenenin İshak olduğu anlaşılıyor.

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Hz. İbrahim putlara tapan kavmine ve babasına putlara tapmamaları gerektiğini söylemiş ve kavminin yokluğunda putları kırarak kendilerini bile koruyamayan putlara tapmanın anlamsızlığını belirtmiştir. Bunun üzerine de Hz. İbrahim ateşe atılarak kavmi, tarafından cezalandırılmak istenmiştir.¹⁴³ Ateşten kurtulan Hz. İbrahim Rabbine kendisine halim selim bir evlat vermesi için dua etmiştir. Bu dua Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir. “*İbrahim: Ey Rabbim! Bana Salihlerden bir oğul bahşet! Diye dua etti. Biz de onu halim selim bir oğlan çocuğuyla müjdeledik. Oğlu kendisiyle birlikte çalışma çağına girince İbrahim: “bak yavrucuğum, ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum, ne dersin?” dedi. Oğlu: “Babacığım emrolunduğun şeyi yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın”, cevabını verdi. İkisi de Allah'a teslimiyet arz edip İbrahim oğlunu yüzüstü yatırınca: Biz: “Tamam ya İbrahim, sen rüyayı doğruladın” diye seslendik. Biz iyileri işte böyle mükafatlandırırız. Muhakkak ki bu apaçık bir imtihan idi. Biz de oğluna karşı fidye olarak ona büyük bir kurbanlık bahşettik.*”¹⁴⁴

¹⁴¹ Tekvin, 22/1-19

¹⁴² Tekvin, 22/ 1-3; 6; 7-8-9.

¹⁴³ Saffat, 37/85-98; Enbiya, 21/51-70.

¹⁴⁴ Saffat, 37/100-108.

Hız. İbrahim dua ettikten sonra bulunduğu bölgeden uzaklařarak¹⁴⁵, bereketli bir bölgeye yerleşmiştir.¹⁴⁶ Daha sonra duası kabul olmuş ve imtihanı başarmıştır. Yukarıdaki ayetlerden sonraki ayette de; “*Salihlerden bir peygamber olarak ona İşhak’ı müjdeledik*”¹⁴⁷ buyruluyor. Saffat Suresi’nde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Hız. İbrahim Allah’tan bir evlat istemiş, Allah’da onun isteğine evlat vererek cevap vermiş ve bu evladı kurban etmekle imtihan edilmiş, bu imtihanı başarmış ve kendisine İşhak müjdelendiği. Başka bir ayette de Hız. İbrahim’in “*İhtiyar halimde bana İsmail’i ve İşhak’ı lütfeden Allah’a hamdolsun! şüphesiz Rabbim duayı işitendir*”¹⁴⁸ diye ettiği duadan, önce İsmail’in sonra da İşhak’ın müjdelendiğini anlıyoruz.¹⁴⁹ Ayrıca Hız. Peygamber de “gerçekten kurbanlık İsmail’dir”¹⁵⁰ buyurmuştur. Hız. İşhak’ın müjdelendiği Kur’an’da da Tevrat’ta da benzer olarak anlatılır.¹⁵¹

Kur’an kurban edilmek istenenin adını açıkça zikretmez. Çünkü burada isme değil verilmek istenen mesajı yoğunlaşmak gerekir. Burada üzerinde durulması gereken kimin kurban edildiği değil, oğlunu Allah uğruna kurban etmeyi göze alan bir baba ve Allah’ın emrine tam bir teslimiyetle kurban edilmeyi göze alan bir evlat açısından bakılması gerekir. Öyle olmalı ki Kur’an’da isim zikretmeye gerek duymamıştır.¹⁵²

İbrâni din geleneğinde kurban İşhak tarafından devam ettirilmiştir. Tevrat’ta İşhak’ın yaptığı mezbahtan bahsedilmiş fakat sunduğu kurbanın cinsinden ve sunuş şeklinde bahsedilmemiştir.¹⁵³ Hız. Yakup’la birlikte Tevrat’taki anlatımlara¹⁵⁴ paralel olarak kurban uygulanmasında bazı farklılıklar göze çarpar. Mesela öşür adađın¹⁵⁵ kurbanın uyluk başının yenmemesi¹⁵⁶ olayına Yakup dönemi ve sonrasında rastlanır. Hız. İbrahim’den Hız. Musa’ya kadar olan döneme Atalar Dönemi denilir.¹⁵⁷ Bu dönemde kurbanlar genellikle Tanrıya sayđı göstermek, verdiği nimete teşekkür etmek ve keffâret

¹⁴⁵Meryem, 19/48.

¹⁴⁶Enbiya, 21/71.

¹⁴⁷Saffat, 37/112.

¹⁴⁸İbrahim, 14/39.

¹⁴⁹Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.156.

¹⁵⁰Ebu Abdillah Muhammed b. el-Ensârî **el-Kurtûbî**, *el-Câmî li Ahkâmî’l-Kur’an*, Kahire 1387, XV, 100-101.

¹⁵¹Zariyat,51/24-30; Tekvin, 17/15-21, 18/1-5.

¹⁵²Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.163.

¹⁵³Tekvin,26/25.

¹⁵⁴Tekvin, 32/22-32.

¹⁵⁵Tekvin, 28/20-22.

¹⁵⁶Tekvin, 32/32.

¹⁵⁷Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.146.

amacıyla sunulmuştur.¹⁵⁸ Hz. Musa ile başlayan dönemde Pesah Kurbanı, ilk doğanların takdimi, Hz. Musa'nın sunduğu ahit kurbanı, Harun ve oğullarının göreve getirildiklerinde sundukları kurbanlar vardır.¹⁵⁹

Kur'an-ı Kerim Hz. Musa'nın kavmine kesmelerini tavsiye ettiği bir kurbandan bahseder. *“Hatırlayın! Musa kavmine, “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demişti. Onlar “sen bizimle alay mı ediyorsun”¹⁶⁰ dediler. Musa “ben cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” cevabını verdi. Kavmi “Peki öyleyse bizim için Rabbine dua et de onun mahiyetini bize açıklasın” dediler. Musa “Rabbim diyor ki o ne kocamış bir inek ne de taze bir düvedir, bu ikisi arası yaşta bir inek. Haydi size buyrulana hemen yapın” dedi. Onlar “Bizim için Rabbine dua et de bize onun rengini açıklasın” dediler. Musa dedi ki “Rabbim diyor ki o bakanların gönüllerini okşayıcı parlaklıkta sarı bir inehtir”. Kavmi, “bizim için Rabbine dua et de bize onun nasıl bir inek olduğunu açıklasın, zira kastedilen ineğin hangisi olduğunu ayırtedemedik, inşallah doğrusunu buluruz” dediler. Musa Rabbim diyor ki toprağı sürmekten, ekini sulamaktan ötürü yıpratılmayıp başıboş salıverilmiş, kusursuz, alacasız bir inehtir” dedi. Onlar “İşte şimdi isteneni söyledin” deyip ineği kestiler. Az kalsın onlar emroldukları şeyi yapmayacaklardı”¹⁶¹.*

“Hatırlayın siz bir kişiyi öldürmüş ve suçu birbirinizin üzerine atmıştınız! Oysa Allah sizin gizlemekte olduğunuz şeyi açığa çıkaracaktı! Nitekim “İneğin bir parçasıyla ölüye vurun” demiştik... Allah, ölüleri işte böyle diriltir ve anlayasınız diye delillerini size böyle gösterir!”¹⁶² Bu ayetlerden anlaşıldığına göre, burada kesilmesi istenen inek, katili bulunmayan bir öldürme olayının katilinin bulunması içindir.

Tevrat'tada sığır kurban edilmesi şöyle anlatılır. *“Ve Rab Musa ile Harun'a söyleyip dedi: İsrailoğullarına söyle ki sana sağlam, kendisinde kusur olmayan, üzerine hiç boyunduruk binmemiş bir kızıl inek getirsinler diye Rabb'in İsrail oğullarına emrettiği şeriatın kanunu budur. Ve onu kahin Eleazar'a vereceksiniz ve onu ordugahın dışarısına*

¹⁵⁸ Tekvin, 8/21, 46/1; Çıkış, 5/3, 10/25, 26, 8/26; ayrıntılı bilgi için bkz. Güç, s.144-165.

¹⁵⁹ Bkz. Güç, s. 168-183; Cilacı, s.281-283; Sezen, s.106-107.

¹⁶⁰ İsrailoğullarının Hz. Musa'dan önceki inançlarına göre inek kutsal bir varlıktır. Tapınılması gereken bir tanrıdır. Hz. Musa'dan onun tanrı olmadığını öğrendiler ama ineğin kutsal bir varlık olduğu, tanrı olduğu fikrini kafalarından ve zihinlerinden bir türlü silemediler. Onların kafa kalplerindeki izlere göre Tanrı kesilmezdi. Musa bizimle dalga mı geçiyor demek istemişlerdir. (Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 44.)

¹⁶¹ Bakara, 2/67-71.

¹⁶² Bakara, 2/ 72-73.

çıkarak ve onun önünde boğazlanacak ve kahin Eleazar parmağı ile onun kanından alacak ve toplama çadırının önüne doğru yedi kere onun kanından serpecek. Ve onun gözleri önünde inek yakılacak; derisi ve eti ve kanı gübresi ile beraber yakılacak ve kahin erz ağacı ve zufa otu ve kırmızı alacak ve ineğin yakıldığı ateşin ortasına atacak. Ve kâhin esvabını yıkayacak ve bedenini suda yıkayacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve onu yakan adam esvabını suda yıkayacak ve bedeni suda yıkayacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve tahir bir adam ineğin külünü toplayacak ve ordugahın dışarısında tahir bir yere koyacak ve İsrail oğulları cemaatine murdarlık suyu için saklanacaktır; suç takdimesidir. Ve ineğin külünü toplayan adam esvabını yıkayacak ve akşama kadar murdar olacaktır ve İsrail oğulları için ve aralarında misafir olan garip için ebedi kanun olacaktır.”¹⁶³

Kurbanı Yahudilik’te kanlı ve kansız olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kanlı kurbanlar denilince hayvan kurbanı akla gelir. Fakat araştırmalar Yahudi tarihinde insan kurbanının da var olduğunu göstermektedir.¹⁶⁴ Levililer’de bu durum şöyle ifade edilmektedir. *“Ancak insandan olsun, yahut hayvandan olsun, yahut mülkü olan tarlalardan olsun, kendisinden olan bütün şeylerden bir kimsenin Rabb’e vakfettiği hiçbir şey satılmayacak ve fidyesi verilmeyecektir; her vakıf Rabb’e çok mukaddestir. İnsanlar arasından vakfedilen bir kimse için fidye verilmeyecek, mutlaka öldürülecektir.”¹⁶⁵* Bir başka örnek ise şöyledir. *“... Oğullarının ilk doğanını bana vereceksin. Kendi öküzlerin hakkında ve kendi koyunların hakkında da böyle yapacaksın, yedi gün anası ile beraber kalacak, sekizinci gün bana vereceksin.”¹⁶⁶*

Yahudilik’te boğa, öküz, inek, dana, koyunun erkek ve dişisi, kuzu keçi, oğlak, kuşlardan kumru ve güvercin kurban olarak kesilirdi. Yalnız kumru ve güvercin istisnai durumlarda takdim edilirdi.¹⁶⁷ Yahudilik’te kör, topal ve kötü kusur olan hayvanların Rabbe kurban edilmesi yasaklanmıştır.¹⁶⁸ Bu da *“Kör, kırık, sakat, urlu, kel kabuklu olanı rabbe takdim etmeyeceksin”¹⁶⁹* şeklinde ifade edilmiştir.

¹⁶³Sayılar, 19/1-10.

¹⁶⁴Özkan, s.99.

¹⁶⁵Levililer, 27/29-30.

¹⁶⁶Çıkış, 22/29.

¹⁶⁷Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.194.

¹⁶⁸Tesniye, 15/21.

¹⁶⁹Levililer, 22/23.

Erkek hayvan varken kusurlu hayvan takdim eden kişi Tevrat'ta lanetlenmiştir.¹⁷⁰ Kurban olarak sunulan hayvanların yaşı konusunda "...Bir buzağı yahut bir kuzu, yahut bir oğlak doğduğu zaman yedi gün annesiyle kalacaktır ve Rabb'e ateşle yakılan takdime olarak sekizinci günden itibaren ve ondan sonraki günlerde kabul olunacaktır"¹⁷¹ denilmiş ve doğumdan itibaren yedi günden önce hiçbirisinin takdim edilmemesi emredilmiştir.¹⁷² Anne ve yavrusunun aynı günde boğazlanması yasaklanırken,¹⁷³ ilk doğanların bir yıl içinde kurban edilmeleri istenmiştir.¹⁷⁴ Koyun ve kuzu gibi küçük hayvanlar bir yaşında, sığır gibi büyük hayvanlar üç yaşında kurban edilirdi.¹⁷⁵ Yahudilik'te kurbanı takdim eden kişi de iyi ahlak sahibi dürüst bir insan olmalıdır.¹⁷⁶

Yahudilik'te yırtıcı hayvanın öldürdüğü hayvan murdar sayılır ve eti yenmezdi. Yahudilik'te koyun ve keçinin içyağını yemek haram kılınmış ve bu kısımların yakılması emredilmiştir ayrıca kesilen hayvanın uyluk başı da yenmez. Hatta zamanla bu yasak hayvanın but etlerinin yenmemesine kadar varmıştır.¹⁷⁷ Devenin kurban edilmesi yasaktır.¹⁷⁸ Ayrıca çok eski dönemlerde domuz da kurban edilmiştir.¹⁷⁹

Yahudilik'te kurbanı genellikle hahamlar keser, bıçağın keskin olmasına dikkat edilir¹⁸⁰, kurbanı eziyet verilmemeye çalışılır bunun içinde bıçak daima hareket ettirilirdi. Yemek borusu tamamen kesilir.¹⁸¹ Yahudilik'te sabah akşam sunulan ve daimi olan (olattamid) günlük kurban da birer yıllık iki kuzu boğazlanır¹⁸², cumartesi günü, yakılant akdimeden başka birer yıllık kuzunun boğazlandığı haftalık kurban¹⁸³, her yeni ayın ilk gününde kesilen aylık kurbanda iki genç boğa bir koç, birer yıllık iki erkek

¹⁷⁰Malaki/1/14.

¹⁷¹ Levililer,22/26-27.

¹⁷² Levililer,22/27.

¹⁷³Levililer, 22/28.

¹⁷⁴Tesniye, 15/19.

¹⁷⁵Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.197.

¹⁷⁶İşaya, 46/3.

¹⁷⁷Örs, s.387.

¹⁷⁸Levililer, 11/4.

¹⁷⁹İşaya, 65/ 4.

¹⁸⁰ Kurban kesiminden önce bıçağın iyice keskin olup olmadığı, hahamlığın görevlendirdiği Şohet tarafından kontrol edilirdi.(Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.284.)

¹⁸¹Örs,s.385.

¹⁸² Çıkış,29/38-42.

¹⁸³Sayılar, 28/9-10.

kuzu boğazlanır¹⁸⁴ ve verimlilikte tanrının ayını artırmak için ilk doğan çocukların ve ilk mahsulün¹⁸⁵, öşürlerin, ilk destelerin¹⁸⁶ ve ilk hamurun takdim edildiği¹⁸⁷ yıllık kurbanlar vardır. Ayrıca İsrailoğulları'nın Mısır bölgesindeki esaretlerinden kurtuluşunun anısına Fısıh Bayramı'nı kutlarlar ve bu bayramda bir kuzu kurban edilirdi. Bu kurban aile reisi tarafından kesilir, etide aynı gün aile içerisinde yenilerek tüketilir, etin sabaha kalan kısmı da ateşte yakılmaktadır.¹⁸⁸ Bayramın ikinci gecesinden itibaren ellinci güne kadar kutlanan İlk Mahsul bayramları da vardır. Bu günde de çeşitli zirai ürünlerin turfandası sunulur, bir yıllık erkek kuzu da kurban edilirdi.¹⁸⁹

İsraililer kurbanlarını dört farklı şekilde sunarlardı. Birincisi, kurban, takdime para ve mabed vergisi¹⁹⁰ gibi cansız bir obje olduğunda yetkili kişiye teslim edilen kurban, ikincisi, öşür takdimeleri rahipler ve fakirlere verilir, şükran takdimesi olarak sunulan ilk mahsuller¹⁹¹ kutsal bir yemek olarak hazırlanırdı. Üçüncü olarak da diğer kurbanlar kısmen ateşte yakılır geri kalan kısmı da şükür kurbanında olduğu gibi rahipler tarafından yenilirdi. Dördüncüsü ise kurbanı takdim eden kimse hayvanı mezbaha getirir, ellerini hayvanın üzerine koyar, hayvanı kendisi boğazlar veya rahibe vekalet verirdi.¹⁹²

Yahudiler'de kurban eti hakkında geçerli olabilecek ortak bir uygulama yoktur. Kurbanın takdim ediliş amacına göre farklılık arzeder. Kurbanın eti ile ilgili ayrıntı Levililer'de şu şekilde geçer. *“Ve şükran için selamet takdimeleri kurbanının eti takdimesi gününde yenilecek; ondan sabaha kadar bırakılmayacak. Fakat takdimesinin kurbanı adak, yahut gönüllü takdime ise kurbanı takdim ettiğinde yenilecek ve ondan arta kalan ertesi günde yenilecek...”*¹⁹³ *“Ve selamet takdimeleriniz kurbanlarından sağ budu, kaldırma takdimesi olarak kâhine vereceksiniz...”*¹⁹⁴ *“Ayrıca kurban sadece*

¹⁸⁴ Sayılar,28/11-15,16,25, 26-31, 29/ 1-6, 7-11, 12-38; Levililer, 23/4, 23, 26-32, 33-43; Çıkış, 23/14-17, 34/18-23; Tesniye,16; Yeşu, 5 76-12.

¹⁸⁵ Çıkış, 13, 23/19; Tesniye, 15/19vd., 18/14,26; Sayılar,18.

¹⁸⁶ Levililer, 23/9.

¹⁸⁷ Sayılar, 15/18-21; Hezekiel,44/30; Levililer, 23/15.

¹⁸⁸ Çıkış, 12/3-22; Tesniye, 16/2-7.

¹⁸⁹ Güç, “Kurban” s.434.

¹⁹⁰ II. Krallar, 12/4-5.

¹⁹¹ Tesniye,,26/1-5.

¹⁹² Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.239; bkz. Levililer, 1/9.

¹⁹³ Levililer, 7/15-21, 22/29-30.

¹⁹⁴ Levililer,7/32-34, 35-36.

*Yahve adına kesilmiş olacak; başka ilahlara kurban kesilmeyecek, kesilmiş olan kurbanın etinden de yenilmeyecektir.*¹⁹⁵

Yahudilik'te kanın yenilmesi yasaktır. Yahudi inancına göre kanın etten tamamen giderilmesi gerekir, çünkü inançlarına göre can kanın içindedir ve etle birlikte canın yenmemesi emrolunmuştur.¹⁹⁶ Yahudilik'te önemli takdimelerden birisi de ekmek takdimesidir. Rabbe takdim edilecek ekmek pişmiş, mayasız, iyi cins undan ve üzeri yağlanmış olmalıdır.¹⁹⁷

Yahudiler ikinci mabedin yıkılışından¹⁹⁸ itibaren kurbanı duaya çevirmişlerdir. Yahudiler'in hepsi tarafından günlük olarak yapılan dua kurbanının yerini almıştır. “Buna rağmen kurban ibadeti Yahudi din adamlarının ifadelerine göre üzerlerine yeryüzünün gerçek varlığının dayandığı sütunlardan birisi olarak kabul ediliyordu. Böylece geleneksel Yahudi düşüncesine göre kurban gerçekte kaldırılmamış, daha doğrusu Mabed'in yıkılışı kurban ibadetini geçici olarak imkânsız hale getirmiştir. Bundan dolayı dindar Yahudiler Mabed'in yeniden inşası ve kurban ibadetinin yeniden başlaması için dua ederler.”¹⁹⁹

1.3.4.HRİSTİYANLIK'TA KURBAN

Hız. İsa Yahudi inanç ve uygulamalarının yaygın olarak tatbik edildiği bir çevrede dünyaya gelmiştir ve Yahudiler'in kurban konusundaki uygulamalarını da biliyordu. Hız. İsa dünyaya geldiğinde ailesinin Yahudi şeriatına uyarak kurban takdim etmek istediği Luka İncili'ndeki şu ifadelerden anlaşılıyor.

“...Musa'nın şeriatına göre onların taharet günleri tamam olunca²⁰⁰, “ilk doğan her erkek Rabbe mukaddes denilecektir”²⁰¹ diye Rabbin şeriatında yazılmış olduğu üzere, çocuğu Rabbe takdim etmek için ve Rabbin şeriatında: “Bir çift kumru, yahut iki

¹⁹⁵ Çıkış, 34/12-15.

¹⁹⁶ Tekvin, 9/4, Cilacı, 282.

¹⁹⁷ Levililer, 2/4; Çıkış, 25/30.

¹⁹⁸ II. Mabed 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır. (Baki **Adam**, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (ed. Şinasi Gündüz), DİB Yayınları, Ankara 2010, s.221).

¹⁹⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.261.

²⁰⁰ Levililer, 12/2-6.

²⁰¹ Çıkış, 13/2,12.

güvercin yavrusu” denildiği üzere bir kurban vermek için onu Yerusalim’e gturdler...”²⁰²

İncil’deki Şu ifadelerden Hz İsa’nın ailesinin Yahudi geleneğine uygun olarak Pesah Bayramına iŐtirak ettikleri ve bir defasında Hz. İsa’yı da beraberlerinde gturdkleri anlaşılıyor. “Anası babası her yıl FıŐıŐ Bayramında Yerusalim’e giderlerdi. Çocuk on iki yaşına varınca, bayram adeti üzere oraya çıktılar ve bayram günlerini bitirip evlerine döndükleri zaman, İsa çocuk Yerusalim’de kaldı; anası babası bunu fark etmediler.”²⁰³ FıŐıŐ bayramında ailesi kurban takdim etmiştir.²⁰⁴ İsa FıŐıŐ Kurbanından yemiŐtir.²⁰⁵ Hatta çarmlıha gerilmeden önce FıŐıŐ kurbanından yemeyi arzuladığı Şöyle ifade edilmiştir.

“Saati gelince İsa resullerle beraber oturdu. Ve onlara dedi. Ben elem çekmeden önce bu FıŐıŐ sizinle beraber yemeyi çok arzuladım; zira ben size derim: Allah’ın melektunda tamam oluncaya kadar, onu yemeyeceğim...”²⁰⁶ Bütün bunlardan ve aşağıdaki fadelerden Hz. İsa’nın en azından Yahudiler’in takdim ettiği kurbanı karşı olmadığı²⁰⁷ bir cüzzamlıyı iyileŐtirdikten sonra ona Musa Őeriatındaki gibi kurban sunmasını istediğinden anlaşılıyor. “...Sakın kimseye söyleme, ancak git, kendini kâhine göster ve onlara Őehadet için Musa’nın emrettiği takdimmeyi arzet.”²⁰⁸ İfadesinden de anlaşılan budur.

Yine de Hz. İsa’ya göre komŐuyı sevmek,²⁰⁹ insanlara iyilik etmek²¹⁰ kurbandan üstün olduğu gibi, adalet, merhamet ve iman en az kurban kadar değerlidir.²¹¹ HıŐtihanlık’taki kurban inancı önemli lde Eski Ahid kurban anlayıŐına dayandırılmış, fakat zaman içerisinde farklı bir boyuta çekilerek eski Ahit kurban telakkisinden uzaklaŐılmıŐ ve yeni bir kurban anlayışı ortaya konulmuŐtur.²¹²

²⁰²Luka, 2/22-24.

²⁰³Luka, 2/41-43.

²⁰⁴ Matta, 26/2.

²⁰⁵ Bkz. Matta, 26/17-19; Markos, 14/12-16; Luka, 22/7-8; Yuhanna, 2/23, 5/1.

²⁰⁶Luka, 22/14-16.

²⁰⁷Cilacı, *İlâhi Dinler’de Kurban*, s.267.

²⁰⁸ Matta, 8/4.

²⁰⁹Markos, 12/33

²¹⁰HoŐea, 6/6,

²¹¹Matta, 23/23-24.

²¹²Gç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, s.289.

Hristiyanlık'taki kurban inancının temelinde Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi yatar. Onlara göre Hz. İsa Hz. Adem'in cennetten çıkarılma sonucu yüklendiği ve bütün insanlığa intikal eden günaha²¹³ karşılık babası tarafından haç üzerinde feda edilmiştir. Onun feda edilmesi bu büyük günaha karşılık keffaret sayılmıştır.²¹⁴ Hz. İsa'nın haç üzerinde kurban edilmesi olayında Hristiyan mezhepleri ittifak edememişlerdir.²¹⁵ Hz. İsa'nın haçta öldürülüşünü Katolik mezhebi kansız kurban olayının yenilenmesi olarak değerlendirir.²¹⁶ İnciller'de kurban edilme olayı Hz. İsa'nın ağzından şöyle anlatılır.

“Çünkü ben kurban ediliyorum ve ayrılmamın zamanı gelmiştir.”²¹⁷ “...ve insanlara bir defa ölmekve ondan sonra hükmolunmak mukadder olduğu gibi, böylece de Mesih çoğunun suçlarını taşımak için bir defa takdim edilmiş olup...”²¹⁸

Hristiyanlar Hz. İsa'nın kendisini kurban edişi dışındaki bütün kanlı kurbanları reddetmektedirler. Onlara göre sıradan insan ve hayvanların kanları günahlara keffaret olamaz. Günahı ortadan kaldıracak olan tek kan “kuzu”, “Tanrı Kuzusu”, ve Kurbanlık kuzu” olarak betimlenen İsa'nın kanıdır.²¹⁹ Kurban konusu incillerde teferruatıyla ele alınmıştır. Ancak İsa Mesih'in çarmıhta kendini insanlık için feda etmesiyle birlikte kanlı kurbanların son bulduğu defalarca tekrar edilmiştir.²²⁰

Hristiyanlar'da kanlı kurbanın yasak olmasına rağmen bazı Hristiyan milletler hâlâ kanlı kurban uygulamasına devam etmektedirler.²²¹ Ayrıca Hristiyanlık'ta üç büyük mezhepten biri kabul edilen Ortodoks Hristiyanları da kanlı kurban uygulamalarına günümüzde de devam etmektedirler. Bu kurbanlar adak kurbanı şeklinde olup Gökçeada

²¹³ Kur'an'da Hz. İsa'nın doğumu (Al-i İmran, 3/45-49; Meryem, 19/16-29; Enbiya, 21/91; Tahrim, 66/12.) dışında hayatına dair herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte Hristiyan teolojisinde önemli bir yeri bulunan çarmıh meselesine genişçe temas edilmektedir. Bu konuda Hristiyanların kesin bilgisinin bulunmadığına işaret edilerek çarmıh hadisesinin gerçek olmadığı açıkça belirtilir. (Nisa /157-158.) Ayrıca kişinin başkasının işlediği suçtan dolayı sorumlu tutulamayacağı ilkesiyle (En'am, 6/164; Necm, 53/38-40.) Hristiyanların kabul ettiği asli günah inancının yanlışlığı da dolaylı olarak bildirilir. (Mustafa **Sinanoğlu**, “İslam Kaynaklarına Göre Hristiyanlık”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 364.)

²¹⁴ Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.291.

²¹⁵ Nasturiler, Ya'kubiler ve Melekiler arasında görüş birliği sağlanamamıştır. Cilacı,s.361.

²¹⁶ Cilacı, *İlâhi Dinler'de Kurban*, s.362.

²¹⁷ İbraniler'e, 9/27-28, 11/4.

²¹⁸ Timoteos'a 11. Mektup, 4/7

²¹⁹ İbraniler'e Mektup, 8,9,10.Bablar; Özkan, s.116.

²²⁰ Özkan, s.118.

²²¹ Mesela; Hristiyan olan Gagauzlar'da kurban köklü inanışlardan biridir. Onlara göre kurban kesmenin belirli bir günü yoktur. Her gün kurban kesilebilir. Kurban sadece büyük ve küçük baş hayvanlardan değil horoz, kuş vb. hayvanlardan da kesilebilir. Domuz ve tavuk murdar sayılır. Kurbanın kesilmeden önce papaz tarafından okunması ve ondan sonra kesilmesi gerekir. (Bkz. Harun **Güngör**- Mustafa **Argunşah**, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil- Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınlar, Ankara 1991, s.35-36.)

da, genellikle ağustos ayında kesilmektedir. Kilise ve Azizler'e adanan bu kurbanlar Kimisisünvanına sahip olan kiliselerde kesilmektedir. Hastaların iyileşmesi, çocukların iş sahibi olması, askerden dönmesi, ev sahibi olmak ve çocuk sahibi olmak gibi nedenlerden dolayı adak kurbanları kesilmektedir.²²²

Hristiyanlık'a göre Hz. İsa'nın havarileriyle birlikte yediği son akşam yemeği bugün birçok kilise tarafından tekrar edilmekte ve kansız kurban sayılmaktadır. Euharistia²²³ (Ekmek Şarap Ayini) denilen ve bütün Hristiyanlarca kutlanan bir kurban ritüeli vardır. Son akşam yemeğinde Hz. İsa; *"Onlar yemek yerlerken ekmek aldı, şükran duasını edip kırdı ve onlara vererek dedi: Alın bu benim bedenimdir. Ve bir kase aldı, şükredip onlara verdi; hepsi de ondan içtiler. Ve onlara dedi: Bu benim kanımdır"*²²⁴ diyerek kurban olayını başlatmıştır. Aziz Pavlus bu kurban olayına genişlik kazandırmıştır. Ekmek Şarap Ayini tanrı olduğunu kabul ettikleri İsa Mesih'le, onun kilisesiyle bütünleşmek, ve ölümsüzleşmek anlamına geldiği gibi bu ayin aynı zamanda İsa'nın kurtarıcı oluşunu kabul etmek anlamına da gelir.²²⁵

Hristiyanlık'taki diğer bir kansız kurban da Ruhani kurbandır. Bu kurbanda insanın kendisini kiliseye dolayısıyla Allah'a vakfetmesidir. Bu incilde şöyle açıklanır. *"İmdi ey kardeşler, bedenlerinizi diri, mukaddes Allah'a makbul kurban olarak takdim etmenizi Allah'ın Rahmetleri için size yalvarırım, ruhani ibadetiniz budur."*²²⁶ Bu vakfetme olayının bir benzeri Yahudilik'te de mevcuttur. Bunun en güzel örneği de Hz. Meryem'in daha doğmadan Allah'a vakfedilmesidir.²²⁷ İnsanın kendisini kiliseye vakfetmesi Katoliklerce sürdürülmektedir. Din adamlarının evlenmeyip kendilerini kiliseye adanmaları bu türden bir kurban olarak değerlendirilebilir.²²⁸

Bütün Hristiyan mezheplerce uygulanmamakla birlikte bir de *"Mahsul Kurbanı"* vardır. Bu kurbanda hasat mevsiminde hayır için ayrılan mahsuller kiliseye getirilir, masaların

²²² İskender **Oymak**, "Gökçeada Hristiyanları'nda Kurban Geleneği", *Dini Araştırmalar*, c:4, sy.12, 2002,s.175-177.

²²³ Euharistiya; isim olarak insanların birbirlerine karşı söyledikleri teşekkür anlamına gelir. (Rasüller'in İşleri, 24/3.) Fakat bu kelime genellikle Tanrı'ya şükür anlamında kullanılmaktadır.(Korintoslular'a 1.Mektup 14/16; Korintoslular'a 2. Mektup, 4/15, 9/12; Efesoslular'a, 5/4; Filipeliler'e, 4/6; Özkan, 329. dipnot.)

²²⁴ Markos, 14/22-24.

²²⁵ Özkan,s.122.

²²⁶ Romalılar'a, 12/1.

²²⁷ Al-i İmran, 3 /35.

²²⁸ Özkan,s. 128.

üzerine dizilir, topluca yapılan şükür duasından sonra bu mahsuller genellikle cemaatin yaşlı ve hastalarına dağıtılır.²²⁹

İnciller'deki, “İsa'nın kanı birçoklarının bağışlanması için döküldü”²³⁰, “günah için bir kurban”²³¹, Tanrıya kurban²³² ifadeleri İsa'nın haç üzerindeki ölümünü yeterli ve diğer kurban sunma fiillerini faydasız görmüştür. Böylece onların inancına göre İsa ilk ve son kurban olmuştur.²³³ Hristiyanlar'da kurbanda amaç diğer dinlerdekinden farklılaşmış ilahla bütünleşme anlayışı ortaya çıkmıştır.²³⁴ Diğer dinlerde ilah veya ilahlara yaklaşmak, onların rızalarını kazanmak ve onları hoşnut etmek ön plana çıkıyordu

1.3.5.CAHİLİYE ARAPLARI'NDA KURBAN

Mekkeliler tek tanrı inancına²³⁵ sahip olmakla birlikte, Allah ile kendileri arasında arabuluculuk yapacaklarına ve onlar vasıtasıyla Allah'a yaklaşacaklarına inandıkları putlara tapıyorlardı.²³⁶ Bu yüzden hemen herkesin kendisine ait bir putu vardı. Putu olmayanlar da Kâbe'deki putlara tapıyorlardı. Mekke'nin dışına çıkacak olan kimse oranın taşından yanına alır böylece Kâbe'ye saygısını ve Mekke'ye bağlılığını göstermiş olurdu. Nerede konaklarsa orada o taşı bir yere koyarlar Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi o taşın etrafını tavaf ederlerdi. İlk defa bu işi Amr b. Luhay başlatmış, daha sonra da bu iş gelenek haline gelmiştir.²³⁷ Putlara tapma onların adeta karakterleri haline gelmiştir.²³⁸

²²⁹Özkan, s.127.

²³⁰Matta, 26/26-28.

²³¹ İbraniler'e Mektup,10/12

²³²Efesoslular'a mektup, 5/2

²³³İbraniler'e Mektup, 10/5-10.

²³⁴ Özkan,128.

²³⁵ Yunus, 10/22; Furkan, 25/13; Ankebut, 29/61,63,65; Lokman,31/25, 32; Zümer, 39/38.

²³⁶Zümer, 39/3.

²³⁷Hişam b. Muhammed b. Es-Saib **el-Kelbi**, *Kitâbu'l-Esnâm*, (Thk. Ahmed Muhammed Ubeyd), el-Mecmeü's-Sikâfi, Abudabi 2000, s.54, 58, 59, 63. Bu konuda şöyle bir olay anlatılır: EbuUhayha ölüm döşeginde iken Ebu Lehep onu ziyaret eder. Onu ağlarken bulur. Ona ölüm için ağlıyorsa bundan kurtuluş olmadığını söyler. Ebu Uhayha ise ona şöyle cevap verir. “Hayır. Onun için ağlamıyorum. Benim asıl korkum artık benden sonra Uzza'ya tapılmayacaktır.” Ebu Lehep, “Vallahi sen yaşadığınca ona seninle tapılmadı, senden sonra da senin ölümün sebebiyle ona tapılmaktan vazgeçilmeyecektir.” Ebu Uhayha bu cevaptan memnun olur ve şöyle der. “Şimdi anladımki benden sonra birisi bulunacak”. El-Kelbi, s.203.

²³⁸ Zeki **Tan**, “Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği”, *Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu*, Türkiye Akademisyenler Buluşması, İstanbul 2011, s.46.

Putları hayatlarının merkezine alan bir toplum kurbanlarını da putlara kesecektir²³⁹. Mekkeliler çeşitli vesilelerle putlarına kurban keserler, ziyafetlerde bulunurlardı.²⁴⁰ İsaf ve Naile kurban kestikleri putların başında geliyordu.²⁴¹ Putlara kan bulaştırmanın onu kutsallaştıracağı inancından dolayı ibadet ettikleri taşların üzerinde kurbanlar kesilir, putların Kâbe'ye gelen taraflarına kanları serpilir ve etleri yarıp taşların üzerine konulurdu. Böylece de Kâbe'ye saygı gösterilmiş olurdu.²⁴² Hatta daha sonra Müslümanlar Kâbe'ye saygı göstermek adına bu geleneği devam ettirmek istemişler, bunun üzerine “ *Onların ne etleri ne kanları Allah'a varır; Ona varacak olan sadece sizin takvanızdır*”²⁴³ ayeti nazil olmuştur.²⁴⁴

Câhiliye Araplar'ı, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kâbe'deki gerekse Mekke'nin diğer bölgelerinde ve Mekke dışındaki putlarının yanında mabede olan saygılarını, putlara olan bağlılıklarını göstermek, onlara yakınlaşmak gayesiyle deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanları keserek kanını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp bu dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi.²⁴⁵ Araplar bazı hayvanların kutsal olduklarına inanırlar ve onların etinin yenmeyeceğini düşünürlerdi. Kur'an bu durumu şöyle eleştirir. “*Allah ne bahire, ne saibe, ne vasile ne de hâm diye bir şey bildirmemiştir. ...*”²⁴⁶ ayette, Kur'an'ın geldiği dönemde iyi bilinen bâtil inanış ve âdet örnek olarak anılmakta; bundan hareketle, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği dinde mevcut olmayan şeyleri Allah'ın isteğiymiş gibi göstermenin sadece bir iftira olduğuna dikkat çekilmekte ; ardından da bu tür bâtil inanış ve âdetler ne kadar köklü ve yaygın olursa olsun, bunların hiçbir değerinin olmadığı hatırlatılmaktadır.²⁴⁷ Cahiliye Dönemi'ndeki kurban çeşitleri şunlardır.

²³⁹ Tan, Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği”, s.45.

²⁴⁰ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Din*, Ankara 1997, s.72.

²⁴¹ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s.213.

²⁴² Tan, Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği”, s.47.

²⁴³ Hac, 22/37.

²⁴⁴ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzul*, Konyatr., VIII, 43; Ali Cevad, *Mufassal fi Târihi'l-Arap Kable'l-İslam*, Beyrut 1992, IV, s.1994.

²⁴⁵ Ali Bardakoğlu, “Kurban” (İslam'da Kurban), *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 436.

²⁴⁶ Maide, 5/103.

²⁴⁷ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, II, 349.

1.3.5.1.Bahire

Cahiliyedeki kurban çeşitlerinden birisi “bahire” dir. Yarmak, genişlik, genişletmek anlamındaki “bahr” kökünden gelmektedir.²⁴⁸ Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlerde bahîrenin, Câhiliye Arapları tarafından kulakları yarılarak sütünün içilmesi, sırtına binilmesi ve yük yüklenmesi haram sayılan dişi deve olduğu belirtilmekte, bu âdeti ilk defa başlatanın da Müdlicoğulları'ndan bir adam olduğu ve bu kişinin âhirette ağır şekilde cezalandırılacağı yine bu rivayetlerde yer almaktadır²⁴⁹. Sahâbîlerden Saîd b. Müseyyeb'in (v.94) Buhârî'de (v.256/870) yer alan tarifine göre ise bahîre, "putlar uğruna sağılması yasaklanan ve sütünün içilmesi haram olan dişi devedir"²⁵⁰.

Bu rivayetlerde sözü edilen uygulamaların hangi dişi deve hakkında ve hangi durumlarda gerçekleştirildiği hususundaki görüşler ise farklı olup bunlardan bazıları şöyledir:

1. Bahîre beş defa doğuran deve olup beşinci yavrusu ile ilgili hükümler de vardır. Buna göre bu yavru erkek olursa kesilir, kadın ve erkek herkes onun etinden yerdi. Dişi olursa kulağı yarılr ve ondan sadece erkekler faydalanabilirdi. Öldüğü zaman ise kadınlarla ilgili yasak ortadan kalkar, onlara da helâl olurdu. İbn Kuteybe (v.276/889) bu görüştedir.
2. Tabînden Atâ b. EbûRebâh'a (v.114/732) göre bahîre, ardarda beş dişi yavru doğuran deve olup beşinci yavrunun kulağı kesilirdi.
3. Zeccâc, (v.276/889) bahîrenin, beşincisi erkek olmak üzere beş yavru doğuran deve olduğunu, bu devenin kulağı yarılrp salıverildiğini, kendisinden herhangi bir şekilde faydalanılmasının haram sayıldığını ileri sürmüştür.
4. İbn İshak (v.150) ise bahîre için daha değişik bir yorum getirmiştir. Buna göre bahîre. sâibe denen dişi devenin on birinci dişi yavrusu olup annesi gibi o da salıverilirdi.²⁵¹ İbnManzur (v.711/1311), beşinci yavrusu erkek olan ve kulağı yarılarak

²⁴⁸Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed **er-Ragıp İsfahânî**, “*b-h-r*” *Müfredât li Elfâzi'l-Kur'an*, (Thk. Safvân Adnân Davûdî), Dâru'l-Kalem, Şam 2002.

²⁴⁹Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 88.

²⁵⁰Buhârî, "Menâkıb", 9, "Tefsir", 5/ 13.

²⁵¹İshak **Yazıcı**, “Bahire”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 487.

kendi haline terkedilen koyuna bahîre denildiğine dair bir görüşten de söz etmiştir.²⁵² Bahîrenin tarifi ile ilgili rivayetlerin sıhhati ve bu konudaki uygulamalarla ilgili olarak yapılan değişik açıklamalar bir yana, işin kesinlik kazanan yanı, Câhiliye Arapları'nda bazı durumlarda dişi deveden faydalanmanın günah sayılması, birtakım helâllerin haram hale getirilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm bu tür âdetleri kaldırmış, bu gibi şeyleri Allah'a iftira olarak nitelendirmiştir.²⁵³

1.3.5.2.Saibe

Cahiliye'de bir kurban çeşidi de “saibe” dir. Sözlükte “akmak, başını alıp istediği yere gitmek” anlamındaki “seyb” kökünden türemiştir. “istediği yere gidip dolaşması için salıverilen hayvan demektir.²⁵⁴ Bir adam hasta olur veya bir kimseleri kaybolursa arzularına kavuşmak için bir deve adarlardı. Eğer isteklerine ulaşırlarsa o deveyi yük yüklemekten, binmekten muaf tutarlardı. Bu serbest bırakma işini put adına yaparlardı. Serbest bırakılan bu develerin sütünden sadece misafirler faydalanırdı.²⁵⁵

Saibenin hangi hayvandan olduğu, ne tür durumdaysaibe diye anıldığı konusunda farklı açıklamalar yapılmıştır. İlahlar veya putlar adına salıverilen yahut ilahların ve putların hizmetçilerine verilen deve, koyun veya sadece koyundur²⁵⁶, hepsi dişi olmak üzere on batın doğuran ve bundan dolayı salıverilen devedir, bu deveye binilmez, tüyü kırılmaz, sütünü yavrusu dışında sadece yolcular içer ama ölünce etini herkes yer²⁵⁷ gibi çeşitli açıklamalar yapılmıştır.²⁵⁸

Bu konuda yapılan açıklamalar bir yana cahiliye döneminde bir yönüyle kurban benzeyen fakat gelenekte, saibe adı verilen hayvan kutsallaştırılmakta ve putlara adanmaktadır. Tevhit ilkesine uymayan bu uygulamaları Kur'an reddetmiştir.²⁵⁹

²⁵²İbn Manzur, “b-h-r”, s.37.

²⁵³Maide, 5/103; En'am, 6/138-139.

²⁵⁴Ahmed b. Muhammed b. Ali **Feyyûmî**, “s-y-b”, *El-Misbahu'l-Münir*, Lübnan 1990, s.113.

²⁵⁵Süleyman **Ateş**, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997, III, 73; Ebu'l-Al'â **Mevdûdî**, *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (trc: Heyet), İstanbul 1996, I, 518; Ali Osman Ateş, s.234-235; Muhammed **Aruçi**, “Saibe”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 542.

²⁵⁶Cevad Ali, VI, 205.

²⁵⁷Yahya b. Ziyad **el-Ferrâ**, *Meâni'l-Kur'an* (nşr: Ahmed Yusuf Necati-M.Ali en-Neccar), Beyrut 1980, I, 322.

²⁵⁸Bkz, Aruçi, s.542-543.

²⁵⁹Maide, 5/103; En'am, 6/136,138-139, 142-143.

1.3.5.3. Vasile ve Hami

Vasile de yedi kez doğum yapmış koyundur. Yedinci de erkek doğurdu ise oyavruyu puta kurban ederler ve etini yalnız erkekler yerdi. Eğer yedincide dişi doğurursa yavru kesilmez bu koyun sahibine ait olurdu. Bu konuda da diğer kurban çeşitlerinde olduğu gibi çeşitli açıklamalar yapılmıştır.²⁶⁰ Bu uygulama da Kur'an'ın tevhit ilkesine aykırı bir uygulamadır.

Bir diğer kurban uygulaması da “hâmi”dir. Hâmi kelimesi “himaye etmek, korumak” manasındaki “hamy” kökünden türeyen bir sıfat olup “koruyan” anlamına gelmektedir.²⁶¹ Cahiliye Arapları sülbünden fazlaca döl alınan ve artık yaşlanmış olan erkek deveye “sırtını korumuş” anlamında hâmi adını verirler onu putlara adayarak serbest bırakırlardı. Artık bu deve ölünceye kadar ona hiçbir iş yaptırılmazdı. Onların inancına göre böyle bir deveye binilmesi, yük yüklenilmesi, tüyünün kırılması haramdı. Aynen bahire, saibe ve vasile gibi hâmi de adeta kutsallaştırılmıştı.²⁶² Bu uygulama ile de hayvanı kutsallaştırma ve onları yaratılış gayesinin dışına çıkartma olduğu için Kur'an tarafından reddedilmiştir.²⁶³

1.3.5.4. Beliyye

Kur'an'da zikredilmeyen ama araplarca “beliyye” adı verilen diğer bir kurban çeşidinde de araplar dişi bir deveyi ölünün mezarı başında aç ve susuz bırakarak ölüme terkederlerdi.²⁶⁴

Câhiliye döneminde yaygın olan geleneğe göre, bir insan ölünce mezarının başına üzeri örtülü dişi bir deve -nadiren erkek deve- getirilir, başı geriye doğru bükülerek sıkıca bağlanır, boynuna bir gerdanlık asılır, kaçmasını engellemek için ayakları kesilir, aç ve susuz bırakılarak ölüme terk edilirdi.²⁶⁵ Hayvan ölünce de mezarın yanı başında açılan bir çukura gömülür, bazan da yakılır veya derisi yüzülerek içine ot doldurulurdu. Yalnız sayıları çok az olan bazı Araplar toplumdaki mevcut ve makbul inanışın aksine ölen

²⁶⁰Bkz, Güç, s.305; Tan, s.57.

²⁶¹Fahrudin Muhammed b. Ömer **Razi**, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1982, Cilt.XII, s.109.

²⁶² Muhammed **Eroğlu**, “Hâmi”, *DİA*, İstanbul 1998, Cilt. XV, s.457; Güç, s.304; Tan, s.59; İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, s.58; Ali Osman Ateş, s.235.

²⁶³En'am, 6/138-139.

²⁶⁴İbn Manzur, “b-l-y”, XIV, 85.

²⁶⁵Ahmet **Önkal**- Nebi **Bozkurt**, “Deve”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 223; Ali Osman Ateş, s.85.

şahsın kıyamet gününde bu deveye binerek mahşer yerine gideceğine, böyle bir bineğe sahip olmayan aşağı tabakaya mensup insanların ise yaya kalacağına inanırlardı.²⁶⁶ Bu sebeple ölüm döşeğinde çocuklarına vasiyette bulunurken, "Kıyamet günü babanı yaya ve sürünür halde bırakma, iyi cins bir deveye bindir" derlerdi. Nitekim Câhiliye dönemi şairlerinden Amr b. Zeyd el-Mü'temennî de öleceği zaman oğluna, "Oğlum, beni kabre koyup yanımdan ayrıldığın vakit bana o zorlu yolculuk için bir binek hazırla. Sefere çağırdıkları zaman ona binip mahşer yerine gideyim" demişti.²⁶⁷

Bazı tarihçiler Arapların beliyeye uygulamasına bakarak ölümden sonra dirilmeye inandıklarını söylemişlerse de bu kabul görmemiştir.²⁶⁸ Kur'an-ı Kerim onların; "*Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Kimimiz ölürüz, kimimiz yaşarız bizi ancak zaman helak eder*"²⁶⁹ dediklerini ve ölümden sonraki dirilişi böylece reddettiklerini belirtir.

Başka bir görüşe göre de cömert insanların kabirleri başında boğazlanarak terkedilen develer, o kimselerin hayatta iken yapmış oldukları iyiliklere bir mukabele niteliğindedir. el-Akîretü'l-beliyye de denilen bu âdetin uygulayıcıları, "Bu adam yaşadığı sürece develer kesip misafirlerini doyurmuştur. Biz de kabrinin başında kesip kurtlar ve kuşlar için terkettiğimiz bu deveyle onun öldükten sonra da ikramına devam etmesini sağlamış olduk" derlerdi.²⁷⁰ Hz. Peygamber de "İslam'da akr (kabir yanında deve veya koyun kesme) yoktur"²⁷¹ sözüyle bu adeti kaldırmıştır.

1.3.5.5. Atire/ Recebiyye

"Kuvvetli olmak, titremek, ayrılıp dağılmak, hayvan boğazlamak" anlamına gelen "Atire", "itr" kökünden türetilmiş isimdir.²⁷² Câhiliye devri Arapları ilâhlara yakın olmak gayesiyle, âdet olarak Receb ayının ilk on gününde putlarına bir koyun kurban ederler ve kanını da putun başına sürerlerdi. Atîre veya itr adı verilen bu kurbanı receb ayında kesilmesinden dolayı Recebiyye de denirdi²⁷³

²⁶⁶İbn Manzur, "b-l-y", XIV, 85-86.

²⁶⁷ Abdülkerim Özeydin, "Beliyye", *DİA*, İstanbul 1992, V, 419.

²⁶⁸Özeydin, s.419.

²⁶⁹Casiye, 45/24.

²⁷⁰Özeydin, s.419.

²⁷¹ Ebu Davud, "Cenaiz", s.74.

²⁷²İbn Manzur, "a-t-r", VI, 2796.

²⁷³ Halit Ünal, "Atire" *DİA*, İstanbul 1991, IV, 79-80.

Araplar, özellikle sürülerinin çoğalmasıyla ilgili dilekleri yerine geldiğinde Receb ayında bir kurban kesmeyi adarları. “Develerim yüze ulaşırsa onlardan birini Receb’te atire olarak keseceğim”²⁷⁴ diye adakta bulunurlardı. Ancak dilekleri yerine gelince bazan cimrilikleri tutar, koyun yerine bir ceylan avlayıp onu keserlerdi. Hatta bu, Araplar arasında, başkasının suçundan dolayı cezalandırılan kimse için darbimesel haline gelmiştir: “Koyun yerine ceylan tutulması gibi başkasının günahından da bizi sorumlu tuttunuz.”²⁷⁵

İslamın ilk döneminde Müslümanlar atire kesmek için izin istemişler²⁷⁶ Hz. Peygamber de Allah için olması şartıyla izin vermiş hatta Mihnef b. Süleym (r.a) (v.157/773-774)dan nakledildiğine göre şöyle buyurmuştur;“*Ey İnsanlar, her aile sahibine her sene bir kurbanlık bir de atire borç olmuştur. atire'nin ne olduğunu biliyor musunuz? O insanların Recebiyye dediği şeydir*”.²⁷⁷ Yalnız Rasulullah daha sonra; “*İslam'da fera' ve atire yoktur*”²⁷⁸ buyurarak bu uygulamaya son vermiştir.

1.3.5.6.Fera

Kurban çeşitlerinden bir diğeri de Fera' dır. Fera' feraa çoğulu fûru veya fira'dır. “ayırarak, yüksek olmak anlamına gelmektedir.”²⁷⁹ Bir kimsenin develeri dilediği sayıya veya yüze ulaşıncı ilk doğan yavruyu veya en genç ve semiz devesini kurban etmesine fera' denilir.²⁸⁰ Bunun da Rasulullahın; “*İslam'da fera' ve atire yoktur*”²⁸¹ sözüyle uygulanmasına son verilmiştir.

²⁷⁴ Mahmut Şükrü Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arap*, (Thk. Muhammed Behcet el-Eseri), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trz, III, 41.

²⁷⁵ Tan, Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği”, s.62

²⁷⁶ “Bir adam sordu: “Ey Allah'ın Rasûlü! Biz cahiliye devrinde Recep ayında atire kurbanı kesiyorduk.Şimdi ne yapmamızı emir buyurursunuz?” Rasulullah şu cevabı verdi. “hangi ayda olursa olsun, Allah için kesin ve Allah için hayırda bulunun, Allah için yedirin” Ebu Davud “*Dahaya* 20; Nesai “Fera”2.

²⁷⁷ Ebu Davud, “*Dahaya*”, 1; Tirmizi, “*Edahi*”, 18; İbnMace, “*Edahi* 2; İbnHanbel, *Müsned*, c.V, s.76.

²⁷⁸ Buhari, “*Akika*”, 3,4; Müslim “*Edahi*”,38; Ebu Davud, “*Dahaya*, 20; Tirmizi “*Dahayâ*”, 15; Nesai, “Fera”, 1; bkz, Narin, s.60-62; Tan, s. 61-62.

²⁷⁹ İbn Manzur, “f-r-a”, V, 3394.

²⁸⁰ Muhammed Şükrü Alûsî, *Buluğu'l-Ereb*, III, 3394, Tan, s.62.

²⁸¹ Buhari, “*Akika*”, 3,4; Müslim “*Edahi*”,38; Ebu Davud, “*Dahaya*, 20; Tirmizi “*Dahayâ*”, 15; Nesai, “Fera”, 1; bkz, Narin, s.60-62; Tan, s. 61-62.

1.3.5.7.Akika

Cahiliye dönemine ait kurban uygulamalarından birisi de akika kurbanıdır. A-k-k fiilinden akika yarmak anlamına gelir.²⁸² Hz. Peygamber ana babaya karşı gelmek” anlamındaki ukük ile aynı kökten gelen akika kelimesinden hoşlanmadığını belirterek, bir şükür ifadesi olarak kesilen bu kurban için, “İtaat ve ibadet” anlamına gelen nüsük kökünden türetilmiş “nesîke” tâbirini kullanmayı tercih etmiştir²⁸³. Akika yeni doğan çocuğun başındaki saça denir. Çocuğun ilk doğum günlerinde şükür amacıyla Araplar kurban kesiyordu. Yalnız erkek çocuk için bu kurbanı kesiyorlar, kız çocuklarına yanlış bakış açısından dolayı²⁸⁴ kızlara akika kesmiyorlardı. Hz. Peygamber kız çocuklarına da akika kesilmesini tavsiye etmiştir.²⁸⁵

İslamiyet bu adeti meşrulaştırmış fakat çocuğun başına kan sürülmesine müsaade etmemiştir.²⁸⁶ Akika sünnetin tavsiye ettiği uygulamalardan birisi olup Allah’ın verdiği çocuk nimetine bir şükür olarak kesildiği için, şirk kalıntılarından temizlenip tevhid dini esaslarına uygun hale getirildikten sonra uygulanmasına müsaade edilmiştir.²⁸⁷

Araplarca kesilen diğer bir kurban çeşidi de hac kurbanı adıyla kesilen kurbandır. Kâbe Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiş²⁸⁸, Hz. İbrahim insanları kutsal mekanlara davet etmiştir.²⁸⁹

Hz. İbrahim’den dolayı hac ibadeti islam öncesi toplumda da mevcuttu. Fakat her işlerinde olduğu gibi Araplar buna da putperest geleneklerini²⁹⁰ karıştırmışlardır. Umre hurma mevsimine denk getirilip Recep ayında yapılırdı. Kâbe’nin ziyaret edilmesi, Safa

²⁸²İbn Manzur, “a-k-k”, IV, 3047.

²⁸³Muvatta, “Akika”, 1; *Müsned*, II, 182; Nesai, “Akika”, 1.

²⁸⁴Nahl, /58-59

²⁸⁵Tan, Kur’an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur’an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği”, s. 64.

²⁸⁶İbn Mace, “Zebaih”, 1.

²⁸⁷Ali Osman Ateş, s.218.

²⁸⁸Bakara, 2/127.

²⁸⁹Hac, 22/27.

²⁹⁰ Kur’an “De ki: Allah’ın size indirdiği sizin de kimini haram kimini helal saydığınız rızık hakkında ne dersiniz?” Deki Allah mı size izin verdi, yoksa siz Allah’a iftira mı ediyorsunuz? Peki Allah’a iftira edenlerin kıyamet günü hakkındaki zanları nedir?...Yunus, 10/59-60 , buyrularak hayata bakışın tevhit eksenli olması gerektiğini belirtir. Ataları putperest gelenekleri başlatmış, sonradan gelenler de körükörüne bu adetleri taklid ederek zamanla gelenekleşmesine ve sonraki nesillere Allah’ın koyduğu yasaklar olarak intikal etmesine vesile olmuşlardır. Oysa Allah tarihte böyle bir yasa koymamıştır. Din adına ortaya konan gelenekler iyice araştırılmadan, kalp mutmain olmadan taassup ve muhafazakrılık duygusuyla bağlanılmamalıdır. (Duman, *Beyânu’l-Hak*, III, 669).

ile Merve arasında yedi defa koşulması ile tamamlanırdı. Arkasından tanrı İsaf putunun yanında kurbanlar kesilir, kanından da Kâbe'nin duvarına sürülürdü. Ayrıca kurban kesenler bu etten yemezlerdi.²⁹¹

Kur'an; "...onlara rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları, belli günlerde Allah'ın adını anarak kurban etsinler. Sonra da ondan hem siz yeyin hem de sıkıntı içerisindeki fakirleri doyurun." diyerek bu yanlış cahiliye âdetini düzeltmiştir. Ayrıca kurban kesilecek hayvanlara gerdanlık takılırdı. Kur'an buna itiraz etmemiş bu uygulama devam etmiştir.²⁹²

Gerdanlıklar sahipleri tarafından Allah'a adandıklarının belirtisi olarak boyunlarına işaretler takılan hayvanlardır. Bunlar adandıkları yerde ve adandıkları vakitte kesilene kadar otlığa salınırdı. Allah'a sunulduklarının belirtisini taşıyan ve kesilecekleri vakte kadar serbest bırakılan hediye kurbanlıklar bu sınıfa girerdi.²⁹³

İslam'da Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife de vakfe, kurban kesme gibi adetler devam ettirildi. Kurban kesme mekanı Hz. Peygamber tarafından Mina olarak belirlendi.²⁹⁴ Hz peygamber normal zamanlarda putlarla ilgili ve putlar adına kesilen kurbanlarla ilgili uygulamaya son verdiği gibi Hacta da putlar adına kurban kesilmesini yasaklamış, kurbanların Mina'da kesilmesini emretmiştir.²⁹⁵

Cahiliye müşrikleri hem Allah hem de putlar için hububat ekiyorlardı. Allah adına ektikleri gelişir, put adına ektikleri gelişmezse, Allah adına ekilenin bir kısmı puta ayrılır, şayet tersi olursa Allah'a ait olana ilave etmezler "nasılsa Allah ganidir, putlar ise muhtaçtır" derlerdi.²⁹⁶ Kur'an bu durumu; "(Zalimler), kendi yarattığı zirai mahsullerden ve sağmal hayvanlardan Allah için pay ayırdılar ve zanlarınca: "Bu Allah içindir, bu da ortaklarımız içindir" dediler. Ortakları için olan Allah'a gitmezmiş ama Allah için olan ortaklarına gidermiş! Bunlar ne kötü hüküm veriyorlar"²⁹⁷ buyurarak anlatır. Kur'an tevhit anlayışını zedeleyen bu uygulamayı

²⁹¹ Ömer Faruk Harman, "Hac" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 382.

²⁹² Maide, 5/2,97.

²⁹³ Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şuruk, Beyrut 1985, II, 828.

²⁹⁴ Harman, s.387.

²⁹⁵ Ali Osman Ateş, s.174.

²⁹⁶ Tan, Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği", s.65, Güç, s.302.

²⁹⁷ En'am, 6/136.

kaldırmıştır.²⁹⁸ Konumuza Kur'an'da kurban anlamına gelen kelime ve kavramları açıklayarak devam ediyoruz.

1.4. KUR'AN'DA KURBAN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kur'an'da kurban kavramını ifade eden birden fazla fiil kelime ve terim bulunmaktadır. Bunlardan “*kurban*²⁹⁹, *nüsük*³⁰⁰, *mensek*³⁰¹, *hedy*³⁰², *zibh*³⁰³, *nahr*³⁰⁴ ve *kılade*³⁰⁵ kelimeleri Kur'anda yer alır. Kur'an'da yer almayan fakat hadislerde kullanılan udhiye kavramı da kurban manasında³⁰⁶ kullanılmıştır. Biz udhiye kelimesini kullanmayacağız.

1.4.1. Kurban

Kuran'da “kurban” kelimesi üç yerde geçer.³⁰⁷ Bunlardan birinde İsrailoğullarının peygamberlerinden istedikleri kurban³⁰⁸, ikincisinde Hz. Âdem'in iki oğlunun Allah'a takdim ettikleri kurban³⁰⁹, üçüncüsünde de müşriklerin Allah'a ortak koştukları tanrıları *yakınlık vasıtası* kılmaları³¹⁰ anlamında kullanılmıştır.

Kurban kelimesinin geçtiği üç ayet incelendiğinde takdim edilen nesne yönünden ele alınırsa kurbanın asıl anlamının “*sadaka olarak Allah'a yaklaşılacak her şeyi*” içine aldığı görülecektir.³¹¹ Maide 27 ve 28. ayetlerde geçen “kurban” kelimesi kendisiyle Allah'a yaklaşılacak istenen herhangi bir kurban (nesike) veya sadaka manasıdır.³¹² Bundan

²⁹⁸ Nisa,4/48,116.

²⁹⁹ Al-i İmran 3/183,; Maide 5/27; Ahkaf, 46/28.

³⁰⁰ Bakara 2/128,196; En'am 6/162.

³⁰¹ Hac, 22/34, 67.

³⁰² Bakara 2/196, 200; Maide 5/2, 95,97; Fetih 48/25; Neml22/35,36.

³⁰³ Saffat37/102,107; Bakara 2/49,67,71; Maide 5/3; İbrahim 14/21; Kasas 28/4; Neml 27/21.

³⁰⁴ Kevser

³⁰⁵ Maide, 5/2,97; Zümer, 39/63.

³⁰⁶ İbn Mace, “*Edahi*”, 3; Tirmizi, “*Edahi*” 1; Hakim, Müstedrek, VII, 2684; İsmail Muhammed **Aclûnî**, *Keşfü'l-Hafa*, Beyrut 1988, II, 75 (Hadis No.1794); Şuriye b. Şehredar Deylemi, *el-Firdevs bi Me'suri'l-Hitab*, Beyrut 1986, I, 85.

³⁰⁷ Al-i İmran 3/183,; Maide 5/27; Ahkaf, 46/28.

³⁰⁸ Al-i İmran 3/183.

³⁰⁹ Maide 5/27.

³¹⁰ Ahkaf 46/28.

³¹¹ Narin, s.15.

³¹² Nese'î, I, 392

kurban olarak hayvan anlaşılabilceği gibi sadaka ve zekat gibi³¹³ rızık olarak nitelenen her şeyi de içine alır.³¹⁴

Ayetteki “*Adem’in iki oğlunun..*” ifadesinden Hz. Adem’in çocukları olduğunu anlıyoruz. Ayet olayın ayrıntısına inmiyor. Yani kurbanı kimin³¹⁵, ne zaman, nerede, ve ne sunduklarını bizlere haber vermiyor. Aynı şekilde kurbanın cinsi ve takdim şekli de yer almıyor. Ama “bilhakkı” ifadesinden kıssanın efsane olmadığı³¹⁶, yaşanmış bir hadise olduğunu anlıyoruz. Aslında burada önemli olan Allah’ın hangi kurbanı kabul etmesidir. Yani “*Allah ancak müttaki olanlarinkini kabul eder!*” ifadesidir.³¹⁷ Allah’ın ibadeti ancak müttaki kullarından kabul edeceğini öğreniyoruz. İbadetler sadece Allah için olmalıdır ve içerisinde takvayı barındırmalıdır.

Medineli Yahudilerden bazıları Hz. Peygamber’e gelerek peygamberliğini ispatlamasını, bunun içinde peygamberlik iddiasında bulunan biriyle karşılaştıklarında Allah’ın kendilerine peygamberlik iddiasında bulunan kimseden “*ateşin yaktığı bir kurban mucizesi*”³¹⁸ istemelerini emrettiğini³¹⁹ söyleyerek taleplerini şu şekilde dile getirmişlerdir.

³¹³Taberi, *Camiu’l-Beyan*, IV, 531

³¹⁴Narin, s.79.

³¹⁵Rivayetlerde bu iki kişinin Adem.as.ın Habil ve Kâbil adındaki iki oğlu olduğu belirtilir.(Taberi, *Câmiu’l-Beyan*, IV, 527-530; Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 224; Ebu’l-Berekât Hafızuddîn Abdullah en-Nesefi, *Medârikü’t-Tenzi e Hakâiku’t-Te’vil*, Dâru’l-Kalem, Birinci Basım, Beyrut 1989, I, 392; İbn-i Kesir, *Tefsiru’l-Kur’an*, III, 100.

³¹⁶Kur’an kıssalarının vaki olup olmadığı ve ilgili tartışmalar için bkz.Sait Şimşek, *Kur’an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993, s.49-71; Hüseyin Atay, *Kur’an’a Göre İman Esasları*, s.108.

³¹⁷Kaynaklarda Hâbil’in çobanlık yaptığı ve sürüsünün en iyisini, Kâbil’in ise çiftçilikle uğraştığı ve ekinin en kötüsünü sunduğu belirtilir. Gökten gelen bir ateş Hâbil’in kurbanının kabul edildiğini göstermek için yakıp yok eder. Kâbil’inki ise kabul edilmez. (Taberi, *Camiu’l-Beyan*, IV, 527-530; Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 224; Nesefi, *Medârikü’t-Tenzil*, I, 392; İbn-i Kesir, *Tefsiru’l-Kur’an*, III, 100.)

³¹⁸“Yakılan kurban” tabiri Kitâb-ı Mukaddes’te de geçmektedir. (Levililer 1/7vd.; Tesniye 15/16; Krallar 18/38) “Allah fakirdir, biz zenginiz” dedikleri bildirilen Medine yahudilerinden bir grup Hz. Peygamber’e gelerek, “Ey Muhammed! Sen peygamber olduğunu ve sana Allah tarafından bir kitap gönderildiğini iddia ediyorsun. Oysa Allah bizden, ateşin yakacağı bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere İnanmamamız hususunda söz aldı. Bize böyle bir mucize gösterirsen seni tasdik ederiz” demişler, bunun üzerine bu âyet inmiştir. Ancak âyetin devamından peygamberlerin bu tür mucizeler getirdikleri anlaşılacakla birlikte bundan Allah’ın onlara “böyle bir mucize getirmediği takdirde hiçbir peygambere inanmamalarını emrettiği” anlamı çıkmaz.Bilakis âyet onları yermekte ve iddialarında doğru olmadıklarına işaret etmektedir. Çünkü daha önce Zekeriyâ ve Yahya gibi birçok peygamber, diğer mucizelerin yanında onların istediği bu mucizeyi de getirmişlerdi; ancak bunların ataları o peygamberleri öldürmüşlerdir.

Rivayete göre eskiden bir kimse bir sadaka verdiğinde sadakasının kabul edilip edilmediğini öğrenmek için Allah’a bir kurban takdim ederdi, sadakası kabul edilmişse Allah tarafından gökten gönderilen bir ateş o kurbanın üzerine iner ve onu yakardı. Bu şekilde kurban takdim etme olayı İsrâiloğulları’na gönderilen peygamberler için bir mucize olmuştu. Peygamberin, Allah tarafından gönderilmiş olduğunu

“Ey Muhammed! Sen peygamber olduğunu ve sana Allah tarafından bir kitap gönderildiğini iddia ediyorsun. Oysa Allah bizden ateşin yakacağı bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmamamız hususunda Tevrat'ta ahit almıştır. Bize böyle bir mucize gösterirsen seni tasdik ederiz.”³²⁰ Onların bu istekleri “*size benden önce de pekçok elçi apaçık belgeleri ve söylediğiniz mucizeyi getirmişti; peki sözünüzde doğrusanız niçin onları öldürdünüz?*”³²¹ ifadeleriyle tenkit edilmiş ve onların amaçlarının mucize istemek değil iman etmemeye bahane aramak olduğu belirtilmiştir.³²² Bu ayetten sonraki ayette de “*Bunlar seni yalanladılarsa kuşkusuz senden önce apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı bir kitap getiren elçileri de yalanlamışlardı*”³²³ sözleriyle önceki mana pekiştirilir. Bu ayette de “*kurban*” sözcüğü geçer ama bununla neyin kastedildiği –hayvan mı yoksa başka bir şey mi- anlaşılmaz.

Yukardaki “*kurban*” kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşıldığına göre bu kelimeyle, “sadaka olarak kulun kendisiyle Allah’a yakınlaşacağı şey”³²⁴ anlaşılır. Asıl mana ise “Allah’a tekarrüb (yakınlaşmak) için arz ve takdim edilen herhangi bir şeydir.”³²⁵

1.4.2.Nüsük/Mensek

“Ne-se-ke” fiilinden gelen “*nüsük*”, “en-nesike” kelimesinin çoğuludur. Kesilen hayvan anlamına gelir. Aynı kökten gelen “*en-nüsk*” ibadet anlamındadır. İbadet eden kula da “*en-nâsik*” denilir.³²⁶

Nüsük kelimesi en geniş anlamıyla İbadetler, kurban ve hac anlamına gelecek şekilde Kur’an’da kullanılmıştır.³²⁷ Bu kelime dar anlamıyla da yani kurban manasına gelecek

ispat etmesi için bir kurban kesilir, peygamber kalkar dua eder, bunun üzerine gökten bir ateş o kurbanı yakardı. Bu durum o peygamberin *iddiasında* doğru olduğunu gösteren bir mucize olurdu Ancak peygamberlerin mucizeleri sadece bundan ibaret değildi. Her peygamber kendi zamanına ve hitap ettiği topluma uygun olarak çeşitli mucizeler getirmiştir. Nitekim Hz. İsa’nın ve Hz. Muhammed’in mucizeleri tamamen farklı şeylerdi. İsrâiloğulları’na gönderilen peygamberler onların istedikleri mucizelerden fazla olarak başka mucizeler de getirmiş olmalarına rağmen onlar birçok peygamberi öldürmüşlerdir. Yüce Allah onları kınamak üzere “Doğru söylüyorsanız onları (peygamberleri) niçin öldürdünüz?” buyurarak onların Hz. Peygamber’den kurban mucizesi istemelerinde samimi olmadıklarına işaret etmektedir.(Karaman ve Arkadaşları, Kur’an Yolu, I, 726.)

³¹⁹Kurtûbî, *Ahkâmü'l-Kur’an*, IV, 188; Elmalılı Hak Dini, II, 1241-1242.

³²⁰İbni Abbas bu ayetin nüzul sebebi olarak bu olayı anlatmıştır. Razî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, III, 449

³²¹Âl-i İmran, 3/183

³²²Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, III,539.

³²³Âl-i İmran 3/184.

³²⁴Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, III, 538.

³²⁵Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1653.

³²⁶ Ragıp el-İsfahâni, “*n-s-k*” Müfredat, 802; İbn Manzur, , “n-s-k”, *Lisânu'l-Arap*, X,498-499.

şekilde de yer almıştır.³²⁸ Bu ayetteki³²⁹ “nüsük” kelimesi pek çok müfessire göre kurban anlamındadır. İbn Abbas (v.67/687) bu ayetteki “mensek” kelimesini “Kurban bayramı” olarak da açıklamıştır. İbn Kesir (v.774/1373) demistir ki Allah Tealâ burada, bütün milletlere adı anılarak kurban kesilip kan akıtılmasını sürekli bir hüküm olarak koyduğunu bize haber vermektedir. Nüsük kelimesi özellikle hac etkinlikleri ve kurban kesme eylemi için kullanılmaktadır. Mesela; “*Menâsikü'l-hacc*” tabiri hac için belirlenmiş ibadet yerleri ve etkinlikleri anlamındadır. Nesike ise kurban edilen hayvandır.³³⁰ Hadislerde bu kelime kurban anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır.³³¹

“Ne-se-ke” filinden türeyen “*el-mensek*” kurbanların kesildiği yer anlamına gelir. Bu kelime “*el-mensik*” şeklinde bir kullanıma da sahiptir. Her iki kelimenin çoğul şekli de “*menâsik*” tir.³³² Bu kelime Kur’anda hem tekil³³³ hem de çoğul³³⁴ olarak kullanılmıştır. Ayrıca hac suresi 67. ayetinde “*mensik*” şeklinde bir okunuşa da sahiptir.³³⁵

Menâsik kelimesi Kur’an’da hacda ibadet yerleri ve hacda kurban kesim yerleri anlamında Bakara Suresi 128. ayetinde kullanılmıştır.³³⁶ Aynı zamanda bu kelime hac amelleri anlamına da gelir ve Bakara Suresi 200. ayette bu anlamda kullanılmıştır.³³⁷ Kur’anda “*mensek*” kelimesi ibadetlerin ve nüsükün yapış şekli anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır.³³⁸ Aslında mensek ve mensikmasdar, zaman, mekan için kullanılmış olup sonra hac amellerinin tümüne menâsik adı verilmiştir.³³⁹ Kelimenin masdar olduğunu tercih edenler olmuştur.³⁴⁰ Masdar olduğuna göre bu

³²⁷En’am, 6/162.

³²⁸Bakara, 2/196. Bu ayetteki “mensek” kelimesi, ism-i zaman, ism-i mekan, mimli masdardır. Bu kelime burada kurban kesme yeri, kurban kesme zamanı ve kurban kesmek anlamlarına gelir. (Duman, II,534.)

³²⁹En’am, 6/162.

³³⁰Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 654.

³³¹Buhari, “Muhsar” 6, “Tefsir”32, “Megazi” 64, “*Edahi*” 1,8, “*Siyam*” 66; Müslim, “Hac” 1201, “*Edahi*” 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.II, s.182; Ebu Dâvûd, “*Dahaya*” 21; Nesai, “Akika” 1.

³³²İsmail Hammad **el-Cevherî**, “*n-s-k*” *es-SihahTâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabi*, Beyrut 1990, IV, 1612.

³³³Hac 22/34,67.

³³⁴Bakara 2/128,200.

³³⁵Cevheri, s.1612.

³³⁶Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 322; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 137.

³³⁷Zemahşerî, I,412; Nâsiruddîn Ebi Sâid b. Abdillâh b. Ömer b. Muhammed **el-Beydâvî**, *Tefsîru'l-Beydâvî* (Envâru't-Te'vîl ve Esrâru't-Te'vîl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, I, 179.

³³⁸Bakara 2/128.

³³⁹Narin, 22.

³⁴⁰Muhammed b. Ali **eş-Şevkânî**, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut 2005, III, 616.

kelime mensek kelimesi kurban kesmek, kurban kesme yeri, kurban bayramı, kurban kesme ibadeti, yol ve şeriat anlamlarına gelir.³⁴¹

Kaynaklarda “*mensek*” kelimesi genellikle “kurban kesme ibadeti, kurban kesme yeri veya kurban kesme usulü” anlamında kullanıldığı belirtilir. Hac suresinin 34. ayetinde geçen “*mensek*” kelimesi genellikle kurban kesme ibadeti anlamında yorumlanmıştır. Fakat bunu kesme yeri ve kesme usulü şeklinde anlayanlar da olmuştur.³⁴²

1.4.3. Hedy

Hedy kelimesi sözlükte “gönderilen hediye “demektir veya hediye kelimesinin çoğuludur.³⁴³ *Hedy*, “hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder.”³⁴⁴ Kur’an’da “*hedy*” kelimesi bu anlamda haccın konu edildiği ayetlerde yer almıştır.³⁴⁵ Bu ayetlerin birinde “*hedyen*” şeklinde nekra³⁴⁶, diğerlerinde ise “*el-hedy*” şeklinde marife olarak kullanılmıştır.³⁴⁷

“*Hedy*”, “Allah’a manen yaklaşmak için veya ihram yasaklarını çiğnemekten yahut hac ve umrenin vaciplerinden birini terk etmekten dolayı keffaret olarak kesilmek üzere Harem’e götürülen veya parası gönderilen kurbandır.”³⁴⁸

Hedy üç kısma ayrılır. Bunlardan birincisi; Şükür kurbanı denilen ve hac ve umre yapmaktan dolayı kesilen kurbandır. Bu temettü ve kıran haclarına niyet edenlerin kestikleri kurbandır. Haccın vaciplerini terketmekten dolayı kesilen keffaret kurbanları da bu kısma girer. İkincisi Harem’de kesilmek üzere adanmış olan kurbandır. Üçüncüsü ise nafil olarak Harem’e hediye edilen kurbanlardır.

³⁴¹ Duman, *Beyânu’l-Hak*, II, 534; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, “n-s-k” *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305, III, 1127.

³⁴² Karaman ve Arkadaşları, *Kur’an Yolu*, IV, 23.

³⁴³ Karaman ve Arkadaşları, I, 307.

³⁴⁴ Salim Öğüt, “*Hedy*”, XVII, 156.

³⁴⁵ Maide, 5/2,95,97; Bakara, 2/196; Fetih, 48/25.

³⁴⁶ Maide, 5/95.

³⁴⁷ Bakara, 2/196; Maide, 5/2,97; Fetih, 48/25.

³⁴⁸ Ömer Nasuhi **Bilmen**, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986, s.388.

Hac ya da umre niyetiyle ihrama giren kimse düşmanın engellemesi durumunda veya bulaşıcı hastalık gibi başka bir sebeple hac veya umresini tamamlayamazsa Kâbe'ye hediye olmak üzere kurbanlığını Mina'ya³⁴⁹ göndermelidir. Bu ayette geçen “hedy” kelimelerinin ilk ikisi “kurbanlık” anlamına gelmektedir. Bu da hac veya umre yapmak üzere niyetlenen fakat bir engelden dolayı bu niyetlerini tamamlamayan kimsenin Kâbe'ye hediye olmak üzere göndermesi gereken kurbanlıktır.³⁵⁰ Kurbanlık deve sığır ve davar cinsinden olabilir. Kişi hangisine güç yetirirse onu keser.³⁵¹ Üçüncü “hedy” kelimesinin ise anlamı şudur. Güven ve genişlik içinde bulunduğunuz zaman, her kim hac zamanına kadar umre ile istifade etmek, yani umreyi hacla birleştirerek kıran haccı³⁵² yapmak veya umre ihramından çıkmakla hac ihramına kadar serbest kalmak ve ihram yasaklarından yararlanmak suretiyle temettu³⁵³ haccı yapmak isterse, bu temettu' sebebi ile kurban çeşitlerinden kolayına gelen bir şey vacibdir. Yani kıran haccı veya temettu' haccı yapanların, kurbanlık gönderip, sonunda bir kurban kesmeleri vacibdir.³⁵⁴

Ayetteki³⁵⁵ “mahill” kelimesi üzerinde ihtilaf vardır. Ebu Hanife'ye göre bu kelime mekan ismidir. Şafiye göre ise zaman ismidir. İşte bu anlayıştan ötürü icihad farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Hanefilere göre kurbanın kesilme yeri harem bölgesidir. Bu anlayışa göre hac veya umreye niyet edip ihrama girdikten sonra engellenen kimse kolayına gelen türden bir kurbanlık alır ve kesilmek üzere Harem'e gönderirir. Kurbanı kesilince ihramdan çıkar. Şafiye göre ise kurbanın kesilme yeri kişinin engellendiği yerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) Hudeybiye de engellenmiş ve orada kurbanını kesmiştir. Hudeybiye ise harem bölgesine dahil değildir. Ayetteki “mahill” kelimesi kurbanın kesilme zamanı anlamındadır. Yani “*kurban kesilme zamanına erişmeden başınızı tıraş etmeyin*” demektir. Hanefiler ise bu anlamın ayeti asıl anlamın dışına çıkmak olduğunu söylerler. Eğer kurban engellenme yerinde kesilseydi zaten mahalline erişmiş demektir ve “kurban gideceği yere varıncaya kadar” sözüne gerek yoktu. Ayrıca “*sonra bunlar Beyt-i Atik'e varır*” (Hac 22/33), “*Ey inananlar ihramlı iken avlanmayın,*

³⁵⁰Bkz. Duman, *Beyânu'l-Hak*, III, 91.

³⁵¹Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 342.

³⁵²İhrama giren ihrama girerken hem umreye hem de hacca niyet eder ve aynı ihramla her iki ibadeti de yerine getirir. Buna kıran haccı denir. (Salim Ögüt, “Hacla ilgili Dini Hükümler”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 389.)

³⁵³Temettü haccında umre yapıldıktan sonra ihramdan çıkılır, ardından aynı dönemde tekrar hac için ihrama girilerek hac menâsiki eda edilir. (Ögüt, *Hacla İlgili Dini Hükümler*, s.389.)

³⁵⁴Bkz. Elmalılı, II, 704-716.

³⁵⁵2/196.

sizden bile bile onu öldürene, ehli hayvanlardan öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki adil kimsenin hükmedeceği, Kabe'ye varacak bir kurban ödemesi gerekir."(Maide 5/95) ayetleri de kurbanın varacağı yerin Kabe olduğunu oradakesileceğini göstermektedir. Evet Hz. Peygamber Kurbanını Hudeybiye de kesmiştir. Çünkü Hudeybiye'nin bir tarafı Hill, diğer tarafı harem idi. Hz. Peygamber de kurbanını Hudeybiye'nin, Mekke'nin aşağısına düşen Harem'e dahil kısmında kesmiştir³⁵⁶

Bazı ayeti kerimelerde "*hedy*" kelimesi de Kâbe'ye hediye edilen kurbanlık anlamında kullanılmıştır.³⁵⁷ Ayrıca Naml Suresi 35 ve 36. ayetlerde de günümüz Türkçesinde bilinen "*hediye*" anlamıyla kullanılmıştır.³⁵⁸

1.4.4. Nahr

Nahr, boğazlamak anlamına gelir. "*Nahr*", göğsün üst kısmı, gerdanlık yeri olan boyun çukuru³⁵⁹; *venhar* ise "hayvanın gırtlakını kes demektir. *Nahr* kelimesine namazda sağ eli sol elin üzerine koymak,³⁶⁰ bir şeyi ortasından yarmak, bir şeyi delip geçmek, bir fiçiyi delmek suretiyle veya tapayı açarak sıvıyı akıtmak,³⁶¹ veya deveyi delici ya da sivri bir aletle yaralamak, kesmek³⁶² anlamları da verilmiştir.

Nahru'l-ba'ir, devenin boğazlandığı yer, göğsünün hemen üst kısmı demektir. *Nehera*, hayvanı, bilhassa deveyi kesti; *tanâhara* boğaz boğaza bindi, savaştı; *intahara*, kendisini boğazladı, öldürdü gibi değişik şekilde ve değişik anlamlarda kullanılmaktadır. *Yevmü'n-nahr*, Kurban Bayramı günü, Zilhicce'nin onuncu ve Kurban bayramının birinci günüdür.³⁶³

³⁵⁶Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, I, 342.

³⁵⁷Maide, 5/2,95, 97; Fetih/48/25.

³⁵⁸Naml, 27/35,36 .

³⁵⁹ Ragıp el Isfahani, "*n-h-r*" Müfredat, 794.

³⁶⁰Taberi, *Câmiu'-Beyan*, XII, 722; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesir*, IX, 249.

³⁶¹Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ **İbn Faris**, *Mu'cemu Megâyisu'l-Luga*, Mısır 1972,V, 400.

³⁶²Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer **ez-Zemahşerî**, *Esâsu'l-Belağâ*, Mısır 1406, II, 427.

³⁶³Duman, *Beyânu'l-Hak*, I, 111.

“Nahr” kelimesi sadece kevser suresinde “*Namaz kıl ve kurban kes*”³⁶⁴ şeklinde geçer. Buradaki “nahr” kurban anlamındadır.³⁶⁵

1.4.5.Zibh

Zibh kesilen hayvana denir.Bu kelimenin asıl anlamı, hayvanların boğazını yarmaktır. kesilen/boğazlanan anlamındadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Biz, oğluna bedel ona büyük bir kesilen (kurban) verdik.*”³⁶⁶“*Allah bir sığır kesmenizi emrediyor.*”³⁶⁷ Hayvanın boğazlanmasına benzetilerek şöyle denir: Misk kabını yardım. Şu söz de aynıdır: “*Fıçıyı yardı.*” Şu âyet çokluk ifade eder: “*Oğullarımızı boğazlıyorlardı*”.³⁶⁸ Yani peş peşe boğazlanıyorlardı. Bir yıldız ismidir. Selden oluşan kanallara denir.³⁶⁹

Zibh kelimesi bazı ayetlerde kesmek/boğazlamak anlamında kullanılmıştır.³⁷⁰ “*Biz de oğluna karşı fidye olarak ona büyük bir kurbanlık bahsettik.*”³⁷¹ Ayetindeki “*zibh*” kurbanlık anlamındadır. İbn Manzur bu ayetteki “*zibh-azim*”in Hz. İbrahim’e kurban edilmek üzere gönderilen koç olduğunu, ayrıca hedy ve akika olarak kesilen hayvana da “*zibh*” dendiğini belirtir.³⁷²

1.4.6.Kılâde

Sözlükte “bükme dolamak, toplamak” anlamındaki “*kald*” kökünden türeyen kılâde boyuna takılan gerdanlık vb şey anlamına gelir.³⁷³ *Kalâid* kelimesi kılâdenin çoğuludur. Kılâde, Harem-i Şerife gönderilen kurbanların boyunlarına kurbanlık olduğu bilinsin diye işaret olarak takılan fakat zînet olmayan çeşitli nesnelere ifade eder. Aynı zamanda boyunlarına bu gerdanlıkların takıldığı kurbanlıklara da “*kalâid*”

³⁶⁴Kevser 108/2.

³⁶⁵Kevser suresi Mekke’de Hz. Peygamber’in elçi olarak gönderilmesinin ikinci yılında oğlu Kâsım’ın vefatı üzerine kendisine ebter denilmesi sebebiyle indirilmiştir. Buradaki hitap doğrudan Rasulullahadır ve kendisine verilen nimetlerden dolayı şükür kurbanı kesmesi emredilmektedir. Çünkü bu sure indirildiği zaman, mü’minlerin sayıları çok azdı.Böyle bir durumda da bugün anlaşılan manadaki kurban bayramı günü kesilen kurbanı kesmelerine imkan yoktu.(Duman, *Beyânu ’l-Hak*, I, 111.)

³⁶⁶Saffat 37/107

³⁶⁷ Bakara 2/67.

³⁶⁸ Bakara 2/49.

³⁶⁹İsfahanî, “*z-b-h*”, s.180.

³⁷⁰ Bakara 2/49 ,67, 71; Maide 5/3; İbrahim 14/6; Neml 27/21; Kasas 28/4; Saffat 37/102.

³⁷¹Saffat 37/107.

³⁷²İbn Manzur “*z-b-h*”, *Lisânu ’l-Arap*, II, 437.

³⁷³ Salim Ögüt, “Kılâde”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 396

denilir.³⁷⁴ Gerdanlıklara sahipleri tarafından Allah'a adandıklarının belirtisi olarak boyunlarına işaretler takılırdı. Bunlar adandıkları yerde ve adadıkları vakitte kesilene kadar otağa salınırdı. Allah'a sunulduklarının belirtisini taşıyan ve kesilecekleri vakte kadar serbest bırakılan hediye kurbanlıklar bu sınıfa girerdi.³⁷⁵

Kılâde kelimesi Kur'an'da çoğul şekliyle iki ayette geçmektedir.³⁷⁶ Ayette³⁷⁷ "Allah'ın koyduğu sembol"lerden biri olarak nitelenen kılâdenin, kurbanlık hayvanı her türlü tehlikeden korumak, ayrıca fakirlerin bu hayvanı tanıyıp kurban edildikten sonra paylarına düşeni almak için toplanmalarını sağlamak amacıyla takıldığı kabul edilir.³⁷⁸ Ayetteki³⁷⁹ "*kalâid*" kelimesi sahibi tarafından Kâbe'ye hediye edilen ve Hac mevsimi geldiğinde kurban edilecek anlamında boynuna ip vb. nesne bağlanmış hayvan demektir.

Aynı kökten gelen "*mekâlîd*" kelimesi de Kur'an'da geçmektedir.³⁸⁰ "Anahtarlar" diye çevrilen mekâlîd kelimesine hazineler anlamı da verilmiştir. Her iki durumda da ayet, Allah'ın evren üzerindeki mutlak hükümlerliğini, yönetim ve gözetimini, sınırsız bilgisini ifade eder.³⁸¹

³⁷⁴ Karaman ve Arkadaşları, Kur'an Yolu, II, 206, Duman, *Beyanü'l-Hak*, III, 618.

³⁷⁵ Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, II, 828.

³⁷⁶ Maide, 5/2, 97.

³⁷⁷ Maide, 5/2.

³⁷⁸ Ögüt, "Kılade" *DİA*, XXV, 396.

³⁷⁹ Maide, 5/97.

³⁸⁰ Zümer 39/63.

³⁸¹ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı vd., *Kur'an Yolu Meâli*, DİB Yayınları Ankara 2013, s.464.

II. BÖLÜM

KUR'AN'DA KURBAN İBADETİ

2.1. KEVSER SURESİ

Alimler, kurban ibadetinin gerekliliği konusunda genellikle Kevser Suresi'nin ikinci ayetini ve Rasulullah'ın fiilî ve kavfî sünnetini delil göstermişlerdir. Sadece bu ayetle ve bu hadislerle hareket edildiği için iki ayrı sonuca varmışlardır. Fakat Hac Suresi'ndeki ayetler hac kurbanından bahsediyor diye anlaşılmıştır. Hac Suresi 28-37. ayetlerinde anlatılan kurbanların, kurban bayramında kesilen kurbanla irtibatlandırılmaması kurban ibadetini Kur'an merkezli olmaktan çıkarmıştır. İlgili ayetleri inceleyen araştırmacılardan bazıları Hac Suresi'nin 34. ayetinin kurban bayramında kesilen kurbanı açıkladığını ileri sürerler. Bu görüşe göre bu surenin Hac ismini taşımasından dolayı ayette geçen kurbanı da hedy kurbanı olarak değerlendirilmiştir.

Halbuki ilgili surenin 33. ayetine kadar hedyle ilgili hususlar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ondan sonra AllahTeala: *“Biz geçmişteki her ümmete, kendilerine rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları Allah'ın adını anarak kurban kesmeleri için bir Kurban günü/ kurban ibadeti tayin ettik. Hepinizin ilâhı tek İlâh'tır! O halde sadece O'na boyun eğin! Allah'a gönülden saygı duyan ve içtenlikle ibadet eden tevazu sahibi kullarımı müjdele!”*³⁸² buyurmuştur. Nasıl ki bu surede savaşa izin verilen ayetin³⁸³

³⁸²Hac, 22/34.

³⁸³Hac, 22/39.

farklı bir izahı olmamışsa sözkonusu ayetin de bu surede olması, bu ayette anlatılan kurbanın da hac kurbanı olmasını gerektirmez diye görüş beyan edenler vardır.³⁸⁴

Kurban bayramı günü kesilen kurbanın dayanağının Kur'an da olduğunu belirten kaynaklar, "(Ey Muhammed) *Size de iri cüsseli hayvanları/develeri Allah'a ibadet sembollerinden kıldık. Bunda sizin için hayır vardır. Develeri ayakta dizi dizi dururken Allah'ın adını anarak kesin, yanları üzere devrilip canları çıktığında ondan siz de yiyin ve kanaatkâr olanlara da dilenenlere de yedin! İşte bunları da böyle şükredesiniz diye size boyun eğdirdik.*"³⁸⁵ ayetini delil alırlar.³⁸⁶

Ayrıca kurban bayramı günü kesilen kurbanın Kur'an temelli bir ibadet olduğu Hz. İbrahim'in oğluna bedel olarak kestiği kurban örneğiyle de desteklenmiştir.³⁸⁷ Kur'andaki "*Oğluna bedel ona büyük bir kurbanlık verdik*" ayeti baz alınarak kurban ibadetinin Hz. İbrahim'den itibaren başladığı belirtilir.³⁸⁸ Konunun daha iyi anlaşılması için önce Kevser Suresi'nin nüzul zamanına bir göz atılması yerinde olacaktır.

2.1.1.Kevser Suresi'nin Nazil Olduğu Zaman

Müfessirler bu sureyi Mekkî ve Medenî oluşu bakımından incelemişlerdir. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre, surenin üslubu ve içeriği onun Mekkî olduğunu göstermektedir. Rivayet edilen nüzul sıralamaları da Kevser Suresi'ni ilk nazil olan Mekkî sureler arasına koymaktadır.³⁸⁹ Medine'de indiğini söyleyenler³⁹⁰ varsa da

³⁸⁴ Ahmet **Yaman**, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I, İstanbul 2002, DİB Yayınları, Ankara 2004, s.654.

³⁸⁵ Hac, 22/36.

³⁸⁶ **Mâverdi**, Ali b. Muhammed, *el-Hâvi'l-Kebir*, (Thk: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcüd), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, XV, 67; Şemsuddin Muhammed b. Muhammed el-Hatib **Şirbini**, *Muğni'l- Muhtaç* (Thk:İmâd Zeki el Bârûdî, Tâhâ Abdurrauf Sa'd), *el-Mektebetü't-Tevfikiyye*, Kahire trz, IV, 126.

³⁸⁷ Narin, s.150.

³⁸⁸ Muhammed b. Ahmed **İbn Rüşd**, *el-Mukaddimât el-Mümehhidât* (Thk:Said Ahmed Arap), Daru'l Ğarbi'l-İslami, Riyad 1988, Cilt I, s.431.

³⁸⁹ M.İzzet **Derveze**, *et-Tefsiru'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Muharram Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım), Ekin Yayınları, İstanbul 1997, I, 185.

³⁹⁰ Ebu Hayyan Endelusi Muhammed b. Yusuf **el-Girnatî**, *el-Bahru'l-Muhit, fi't-Tefsir*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1408/1998, X, 555. Suyûtînin naklettiği Nevevî'nin de tercih ettiği görüşe göre Kevser suresi'nin Medenî olduğu görüşü doğrudur. (Celâluddîn, Abdurrahmân b. Kemal es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-'Ulûmi'l-İnsaniyye, Dimaçk 1414/1993, I,42.

üslubu Mekkî olduğu gibi çoğunluk da Mekkî olduğu görüşündedir.³⁹¹ Bu durumda surenin Mekkî mi Medenî mi olduğu görüşü ihtilafıdır. Aynı surede hem namaz hem de kurban emredilmektedir. Böylece de problem ortaya çıkmaktadır. Çünkü daha risaletin başlangıç yıllarında Hz. Peygambere kurban emrinin verilmesi düşünülemez. Hz. Peygamberin kurban uygulaması da hicretten iki yıl sonra olmuştur.³⁹² O zaman namaz ve kurbanın birlikte emredilmiş olması şöyle izah edilmektedir. “Müşrikler de namaz kılar, kurban keserlerdi. Fakat bunları putları için yaparlardı. İşte Yüce Allâh Peygamberine yalnız Allah için namaz kılıp kurban kesmesini emretti”³⁹³

Elmalılı da (v.1942) bu konudaki ihtilafın nedeninin Kevser Suresi'nin nüzuluna farklı olayların nüzul sebebi olarak gösterilmesi olduğunu söyler. İbn Abbas'tan yapılan rivayete göre sure Âs b. Vail hakkında nazil olmuştur. Çünkü Âs b. Vail Hz. Peygamber'e “ebter” demiştir. Ukbe ibni Ebu Muayt hakkında nazil olduğu da rivayet edilmektedir. İkrime'den ulaşan bilgilere göre bu sure Kureyşten bir cemaat hakkındadır ve Ebu Cehil'de bunlardandır. Surenin Kâb bin Eşref hakkında indiği de söylenmektedir. Bundan dolayı surenin Medeni olması gerekir.³⁹⁴

Elmalılı (v.1942) Surenin Mekkî surelerden olup Medenî olamayacağını uzun uzun tartışır.³⁹⁵ Suyûti'nin Kevser suresi'nin Medenî oluşuna dair görüşünü benimsemeyen Elmalılı ya göre bu konudaki rivayetler³⁹⁶ bu surenin ikinci kez Medine'de nazil oluşuna dair bir rivayet olarak kabul edilebilir. Fakat surenin ikinci defa nüzulunun anlam ve faydasını inkar edenler olmuşsa da bunun anlam ve faydasını ispat edenler de vardır. Mücahid'de bunlardan birisidir. Buradaki faydası da kurban kesme emrinin ve

³⁹¹ **Zemahşerî**, *el-Keşşaf*, IV, 644; **Râzi**, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 110; **Beydâvi**, *Tefsîru'l-Beydâvi*, II, 626; Muhammed b. Muhammed İmâdî **Ebussuud**, *İrşâdu'l-'Akli's-Selim ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikir, Beyrut trz, V, 906; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6172.

³⁹² Ali Galip **Gezgin**, “Kur'an'da “Nahr” Kelimesi ve Türkiye'de Kurban İbadetinin Algılanışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta 2005, s.33.

³⁹³ Şihabuddîn Muhammed **Âlûsî**, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l- Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1418/1997, XVII, s. 230-232; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, V, 907.

³⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6172.

³⁹⁵ Elmalılı, IX, 6172-6174.

³⁹⁶ Enes b. Malik'in bildirdiğine göre: “Rasulullah s.a.v aramızda iken “ayf(uyku ile uyanıklık arasında) halinde, birden tebessüm ederek başını kaldırdı. “bana az önce bir sure nazil oldu” buyurdu ve besmele çekerek Kevser Suresi'ni okuyup bitirdikten sonra buyurdu ki: Bilir misiniz Kevser nedir?. Ashab: Allah ve Rasulü daha iyi bilir dediler. Hz. Peygamber, “Kevser, Aziz ve Celil Rabbimin Cennet'te bana verdiği bir nehirdir. Onda pek çok hayır vardır. Ümmetim kıyamet günü ona gelecektir. Kapılarının sayısı yıldızlar kadardır. Derken içlerinden bir kul çarpıntı ile çekilip atılır. Ben de Ya Rab o, benim ümmetimdendir derim. Bunun üzerine, “onların senden sonra neler yaptığını bilmez misin” buyrulur. (Müslim, *Salat*, 53; Ebu Davut, *Sünnet*, 23; Nesai, *İftitah* 21.)”

bayram namazının tatbikatıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Elmalılı bütün bunlara rağmen icma ile olmasa bile genellikle müfessirlerin çoğunluğu bu surenin Mekki olduğu kanaatindedir ve isabetli olan görüş te budur der.³⁹⁷

Bazıları da konu ile ilgili rivayetleri uzlaştırıp surenin iki defa nazil olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁹⁸ Eğer iki defa nazil olsaydı Kur'an'da bu sure iki defa yer alırdı. Çünkü Rahman Suresi'nde ki “*Artık Rabbiniz'in nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?*”³⁹⁹ ayeti defalarca tekrar edilmiştir.⁴⁰⁰ Ayet tekrarlanıyorsa sure de tekrar edilirdi.

2.1.2. Kevser Suresindeki “Boğazlama” Emri

Alimler kurban bayramı günü kesilen kurbanı dayanak olarak Kevser Suresi'ndeki “*Sende Rabbin için namaz kıl ve kurban kes*”⁴⁰¹ ayetini delil alırlar.⁴⁰² Bu ayette geçen “*nahr*” emrinin manası konusunda ihtilaf vardır. Kaynaklar incelendiği zaman “*nahr*” kelimesinin manasıyla ilgili rivayetler şu beş grupta toplanır:

1. Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan aktardığı ve cumhurun da kabul ettiği görüş, “*nahr*” kurban bayramında kurban kesme emrini ifade etmektedir.⁴⁰³ Yalnız kurban kesme konusunda birleşenler ayrıntıda farklı görüşler ortaya atmıştır. İbn Abbas, İkrime (v.105/723), Rebia ve Hasan mutlak kurban kesme derken, Mücahid, Ata ve Katade,

³⁹⁷ Elmalılı, IX, 6172-6176.

³⁹⁸ Celâluddîn Abdurrahmân b. Kemal **es-Suyûti**, *el-İtkan fî 'Ulûmu'l-Kur'an*, Dâru İbn Kesir ve Dâr'l- Ulûmi'l-İnsaniyye, Dimaşk 1414/1993, I, 42.

³⁹⁹ Rahmân, 55/13

⁴⁰⁰ Rahmân, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

⁴⁰¹ Kevser 108/2.

⁴⁰² Muvaffakuddîn Abdullah b. Kudame **el-Makdisî İbn Kudame**, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1984, XI, 95; Hüseyin b. Mes'ud **Beğavi**, *Şerhu's-Sünne*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1983, *et-Tehzib*, VIII, 37; Zeynuddin Zekeriyâ b. Muhammed, **Zekeriyâel-Ensari**, *Fethu'l-'Allâm bi Ehâdisi'l-Ahkam* (Thk: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud), Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1990, s. 656; Şirbini, *Muğni'l Muhtaç*, IV, 126.

⁴⁰³ Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdadi Ebu'l-Ferec **İbnü'l-Cevzî**, *Zâdü'l-Mesir fî İlmi't-Tefsîr*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1994, IX, 249.

bedeneleri kurban etme olarak anlamış, Said b. Cübeyr ve bir görüşe göre Mücahid de bedeneleri Mina'da kurban etme anlamı vermiştir.⁴⁰⁴

2. Namazda sağ eli sol elin üzerine koyup göğsün “*nahr*” denilen kısmına bağlamaktır. Bu anlamın⁴⁰⁵ Hz. Ali'nin görüşü olduğu söylenir.

3. Ebu Cafer'e ait olduğu kaydedilen görüş tahrime tekbirinde eller göğüste *nahr* denilen yere kadar kaldırmaktır.⁴⁰⁶ Rağıp el-İsfahani de (v.502/1108) “*venhar*”ın “kurban kes” anlamına geldiğini vurgulamakla beraber eli boğaza götürme anlamı taşıdığını belirtir. Hatta bu ifadede nefsin şehvetini söküp atmağa teşvik olduğu görüşünde bulunduğunu söyler.⁴⁰⁷ 4. Ferrâ'ya (v.207/822) göre göğsü kibleye çevirmektir.⁴⁰⁸

5. Diğer bir görüşe göre de ayetin anlamı namazın Allah için kılınması ve kurbanın da Allah için kesilmesidir. Çünkü cahiliye döneminde insanlar bu ibadetleri Allah'tan başkasına yapıyorlardı.⁴⁰⁹

“*İnhar*” emrine kurban kesme anlamı veren müfessir ve fakihler, ayette emredilen namaz ve kurbanı “sabah namazını kıl ve kurban kes, bayram namazını kıl ve kurban kes, Müzdelife'de sabah namazını cemaatle kıl sonra da Mina'da kurban kes ve nihayet herhangi bir belirlemede bulunmaksızın genel anlamda sırf Allah için namaz kıl ve sadece O'nun adına kurban kes” şeklinde yorumlamışlardır.⁴¹⁰

“*İnhar*” emrine “kurban kes” anlamı verenler, bu ayetteki talebin emir kipinde olduğunu ve bu emir de gereği ile amel bakımından vücubu gerektirir düşüncesindedirler.⁴¹¹ Cassas, Serahsi ve İmam Kâsânî'ye göre bir konuda “şöyle yap”

⁴⁰⁴ Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XII, 722-723.

⁴⁰⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XII, 721-722.

⁴⁰⁶ Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XII, 722; Ebu'l-Ferec **İbnü'l-Cevzi**, *Zâdü'l-Mesir*, IX, 249.

⁴⁰⁷ İsfahânî, “n-h-r”, *Müfredât*, II, 794.

⁴⁰⁸ Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyad b. Yakup **el-Ferra**, *Meâni'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Ali en-Neccar, Ahmed Yusuf Necati, Abdülfettah İsmail Şelebi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, III, 184.

⁴⁰⁹ İbn Kesir, *Tefsir*, III, 425; Ebu'l-Ferec **İbnü'l-Cevzi**, *Zâdü'l-Mesir* IX, 249-250; Muhammed b. Ahmed **İbn Rüşd (el-Ced)**, *el-Mukaddimât el-Mümehhidât*, (Thk. Said Ahmed Arab), dâru'l-Ğarbi'l-İslami, Riyad 1988, I, 435.

⁴¹⁰ Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XXX, 328; Kurtubî, *el-Câmu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 148-149; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 388-389; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6197-6199.

⁴¹¹ Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed **Serahsi**, *el-Mebsut*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1989, XII, 8; Ebu Bekir Muhammed Râzi **ec-Cassas**, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993, III, 42;

ya da “şöyle yapılınsın” diye bir emir var ise bu emir vücuba delalet eder.⁴¹² Bu alimlere göre Kevser Suresi’nde geçen “*inhar*” emri, her ne kadar namazda sağ eli sol el üzerine koymak ve namazda kıbleye yönelmek gibi anlamlara gelse de⁴¹³ burada “kurban kesmek” anlamında kullanılmıştır. Çünkü kurban kesmenin haricindeki diğer mânâlar esasında namaz kılariken yapılan davranışlardır. Bundan dolayı “namaz kıl” emrinden sonra namazın diğer rükunlarından ayrıca bahsetmenin bir anlamı yoktur. Netice olarak “*venhar*” emri ile burada kastedilen “hayvanı/deveyi göğsün üst kısmından gerdanlık yerinden kesmektir.”⁴¹⁴ Bu düşüncede olanlar bu hitabın Hz. Peygambere olduğunu ama bunun aynı zamanda da ümmeti kapsadığını söylerler. Bu görüşten hareketle gerekli şartları taşıyanların kurban bayramında kurban kesmelerini vacip kabul ederler. Buradaki kesim emri de namaza bitişiktir ve namazın hemen akabinde gelen ibadet sadece kurban bayramı günü kesilen kurbandır.⁴¹⁵

Kurban kesmeyi vacip kabul edenler Rasulullah’ın birçok hadisinde kurban kesmeyi emretmesi ve kendisinin de kurban kesmeyi terketmemesini görüşlerine dayanak yaparlar.⁴¹⁶ Biz bu hadislerden bazılarını yorum yapmadan aktaracağız.

“*Kurban kesiniz çünkü o atanız İbrahim’in sünnetidir.*” Mihnef b. Süleym anlatıyor. Bizler Rasulullah ile Arafat’ta vakfede iken O’nun şöyle dediğini işittim.” *Ey insanlar her aile sahibine her sene bir udhiye bir de atire borç olmuştur. Atire’nin ne olduğunu biliyor musunuz? O, recebiye dediğiniz şeydir.*”⁴¹⁷ “*Kim imkanı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize/musallâmıza yaklaşmasın.*”⁴¹⁸ Bera (r.a) şöyle demiştir. Ben peygamber (s.a.v) den işittim, kurban bayramı hutbesini irad ediyordu ve şöyle buyurdu: *Bu günümüzde bizim yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır. Ondan sonra dönüp kurban kesmektir. Her kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur. her kim*

Muvffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed **İbn Kudame**, *el-Muğnî*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1417/1997, IX, 95.

⁴¹² Cassas, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III, 42; Serahsî, *el-Mebcut*, XII, 8; Alâuddîn b. Mes’ud **Kâsânî**, *Bedâyi’u’s-Sanâ’i fi Tertîbi’s-Şerâi*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 1997, V, 62; İbn Kudame, *el-Muğnî*, IX, 95.

⁴¹³ Cassas, III, 719; Kurtubî, *el-Câmu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Kahire, 1384/1965, XX, 220-221.

⁴¹⁴ Cassas, III, 719; Kâsânî, V, 62.

⁴¹⁵ Abdullah b. Muhammed **el-Mevsîfî**, *el-İhtiyar li Ta’lîli’l-Muhtar* (Thk. Ali Abdulhamid Ebu’l-Hayr, Muhammede Vehbi Süleyman), Dâru’l-Hayr, Beyrut 1988, V, 491.

⁴¹⁶ Ali Bardakoğlu, “Kurban” (İslam’da Kurban), *DİA*, XXVI, 437.

⁴¹⁷ Tirmizi, “*Edahi*” 19; Ebu Davud, “*Dahâyâ*” 1; Nesâî, “*el-Fera’ ve’l-atire* 1; İbn Mace “*Edahi*” 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 215, V, 76. (Tirmizi, bu hadis için hasen ve garib demiştir.)

⁴¹⁸ İbn Mâce, “*Edâhî*”, 2; Ahmed b. **Hanbel**, *Müsned*, II, 321; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 277, 278; Hakim *el-Müstedrek*, VII, 2697.

kurbanını namazdan evvel keserse bu, ancak ailesine takdim etmekte olduğu bir ettir; kurban ibadeti ile hiçbir münasebeti yoktur.” Bunun üzerine Ebu Bürde “Ya Rasulullah ben hayvanımı namazımı kılmadan önce kesmiş buldum. Benim yanımda yaşına girmiş keçiden daha hayırlı bir çebiş vardır.” dedi. Rasulullah: “*dediğin çebişi onun yerine kurban et, lâkin senden sonra böylesi hiçbir kimse için yetmeyecek –yahut tam kurban yerine geçmeyecektir.*” buyurdu.⁴¹⁹ İbn Ömer (r.a) (v.73/692): Rasulullah (s.a.v) Medine ‘de on sene ikamet etti ve (her sene) kurban keserdi.”⁴²⁰

Kurban kesmeyi sünnet kabul edenler Kur’an da vacip olduğu konusunda açık bir emrin bulunmayışından, Rasulullah’ın da devamlı yapmış olmasının kurbanın sünnet olmasıyla da açıklanabileceğini, ayrıca sahabe uygulamalarının bunu gösterdiğini söylerler.⁴²¹ Kurban kesmek sünnettir diyenlerin de dayanak aldıkları bazı hadisler, vaciptir diyenlerle aynıdır fakat yorum farkından dolayı sünnettir sonucuna ulaşmışlardır.⁴²² Sünnettir diyenlerin de dayanak aldığı birkaç hadisi burada nakledeceğiz.

Ümmü Seleme hadisinde Rasulullah (s.a.v) “*Zilhicce ayının hilâlini görüp de biriniz kurban kesmek isterse, ne kıllarından ne de tırnaklarından bir şeye dokunmasın (yani onları kesmesin)*”⁴²³ buyurmuştur. Bu hadisteki “...biriniz kurban kesmek isterse...” ifadesi bu işin kişinin iradesine bırakılmış olduğunu gösterir. Halbuki vacip bir iş kişinin iradesine bırakılmaz.⁴²⁴ Cabir (r.a) (v.78/697) anlatıyor. “Rasulullah (s.a.v)’le namazgahta bayram namazında hazır buldum. Hutbesini tamamlayınca minberden indi. Kendisine bir koç getirdiler. Koçu kendi eliyle kesti. Keserken: “*Bismillahi*

⁴¹⁹ Buhari, “*Edahi*” 11; Müslim “*Edahi*” 7; Ebu Davud, “*Dahâyâ*” 5; Nesâî, “*İdeyn*” 8, 23, “*Dahâyâ*” 17,

⁴²⁰ Tirmizî, “*Edahi*” 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt II, s.38. bu konuyla ilgili diğer hadisler için bkz. Dârekutni, *es-Sünen* VI, 283; Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübra*, IX, 262; Buhari, “*Eymân*” 15; Darekutni, *es-Sünen*, IV, 279-280; Nevevi, *el-Mecmu'*, Cilt VIII, s.217; Ebu Davud “*Dahâyâ*”, 1; Nesai “*Dahâyâ*2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 169.

⁴²¹ **Şirbini**, *Muğni'l-Muhtaç*, VI, s.126; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, XII, s.542; Bardakoğlu, “Kurban”, *DİA*, XXVI, 437.

⁴²² Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara 1987, III, 163

⁴²³ Müslim, “*Edahi*” 39-42; Nesâî, “*Dahaya*” 1; Tirmizî, “*Edahi*” 24; İbn Mace, “*Edahi*” 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 301; Dârimi, “*Edahi*” 2; Darekutni, *es-Sünen*, IV, 278.

⁴²⁴ Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed **İbn Hazm**, *el-Muhallâ bi'l-As'ar* (Thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, VI, 4; Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadi Ebu'l-Ferec **İbnu'l-Cevzi**, *et-Tahkik fi Ehâdisi't-Ta'lik (fi ehâdisi'l-hilaf)* (Thk. Abdülhamid es-Sa'deni), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 160; Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdillâh **Zerkeşi**, *Şerhu'z-Zerkeşi 'alâ Muhtasari'l-Hirakî*, (Thk. Abdullah b. Abdurrahman Cebrin), *Mektebetu'l-Ubeykan*, Riyad 1993, VII, 6.

vallahu ekber. Bu benim adıma ve ümmetinden kurban kesmeyenlerin adınadır!” dedi.⁴²⁵ Birisi İbn Ömer’e, “Kurban kesmek vacip midir?” diye sordu ve İbn Ömer, “Hz. Peygamber kurban kesti, Müslümanlar da kestiler” dedi. Soruyu tekrarlayınca İbn Ömer “Anlıyor musun? Hz. Peygamber kurban kesti, Müslümanlarda kestiler” dedi⁴²⁶

Kurbanın vacip olmadığını söyleyenler, Hz. Ebubekir ve Ömer’in bir-iki yıl kurban kesmedikleri rivayetini delil kabul ederler. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer kurban kesmenin vacip olduğu şeklinde yanlış bir kanaate sebebiyet verebileceği endişesiyle zaman zaman bu ibadeti ifa etmezlerdi.⁴²⁷

Kevser suresinde Yüce Allah’ın Hz. Peygambere lütuf ve ihsanı olan kevser nimetinin şükrü olmak üzere namaz kılınması ve kurban kesmesi istendiğine göre sözkonusu namaz ve kurbanı sınırlandırmak doğru olmaz. Çünkü bunlar nimete şükür olarak istenmiştir bu bakımdan da genellik ifade eder.⁴²⁸

Burada isabetli olan yaklaşım da kesilen kurbanın Allah için olmasıdır. Çünkü Ayette Allahu Teâlâ; “*De ki Şüphesiz benim namazım, nüsüküm (kurbanım), hayatım ve ölümüm hepsi alemlerin rabbi Allah içindir*”⁴²⁹ buyuruyor. Hem Kevser Suresi’nde hem de bu ayette müşriklere muhalefet istenmiş, namazın ve kurbanın sadece Allah için olacağına dikkat çekilmiştir. Kevser suresindeki “kurban kes” ifadesine genel bir anlam yüklemek gerekmektedir. Bundan hareketle ayeti şu şekilde anlamlandırabiliriz: Nasıl ki biz sana hem dünyada hem de ahirette bolca nimet verdikse sen de bunların karşılığı olmak üzere farz ve nafilâ bütün namazlarını Allah için kıl, kurbanlarını da Allah için kes. Müşriklerin yaptığı gibi Allah’tan başkasına kulluk yapma, putlara secde etme, Allah’tan başka şeyler adına da sakın kurban kesme!⁴³⁰

Durum böyle olunca belli günlerde ve belli şartları taşıyan hayvanın yükümlülük şartlarına sahip bireyler tarafından kesilmesi anlamındaki kurban ibadetinin dini

⁴²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 291,392. Bu konudaki diğer hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 316,317; Dârekutni, *es-Sünen*, IV, 282; Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 264; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 231; Darekutni, *es-Sünen*, II, 21

⁴²⁶ Tirmizi, “*Edahi*” 11.

⁴²⁷ Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 264-265.

⁴²⁸ Taberi, *Câmiu’l-Beyan*, XXX, 328.

⁴²⁹ En’am, 6/162.

⁴³⁰ Halit Çalı, “Kurbanın Dini Hükümü ve Fert Ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 3, 2004, s.218.

dayanağı konusunda Kevser Suresi'nin ikinci ayetinin tayin edici olması mümkün gözükmemektedir. Ayette emredilen namaz ve nahrın anlamı ve kapsamı açık değildir. Ayet oldukça farklı biçimlerde anlaşılmaya müsaittir ve benimsenen her bir yorum ayetin muhtemel manalarından birisidir ve bir tercihten ibarettir.⁴³¹ Farklı biçimlerde anlaşılmaya müsait olan bu ayet kurban kesmenin dini hükmü konusunda bir dayanak olamayacağı görülür.⁴³² Ancak bu ayetten kurbanı dair hiç hüküm çıkmaz demek değildir.

Aslında Kur'an'a baktığımız zaman Allah'ın iman bağına zürriyet bağına dönüştürdüğünü görüyoruz. Tur Suresi 21. ayette Allah "*Mü'minleri ve imanda kendilerine tabi olan nesillerini de orada birbirlerine kavuşturacağız...*" buyruluyor. Nuh A.s ve oğlunu Kur'an bize örnek olarak gösterir. Nuh (a.s) oğlunun boğulacağını anlayınca oğluna iman etmesini ve ondan sonra gemiye binmesini söyler. Oğlu da bir kayaya sığınacağını ve o kayanın onu kurtaracağını belirtir.⁴³³ Nuh (a.s.) yine de Rabbine: "*Rabbim kuşkusuz oğlumda benim ailemdendir. Biliyorum ki senin vaadin haktır ve sen hüküm verenlerin en üstünüsün*"⁴³⁴ diye seslenir. Bir baba şefkatiyle oğlunun boğulmasına gönlü razı olmaz. Kan bağı olarak düşünüldüğünde bu istek gayet makuldür. Ama Rabbi Nuh (a.s.) a: "*Nuh! O senin ailenden değildir. Kuşkusuz O bir amelin salih olmayan ürünüdür. O halde bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim*"⁴³⁵ diyerek cevap verdi. Burada kan bağından önce iman bağına geldiğini görüyoruz. Bir kimsenin bir peygamberin ehlinden olması bu ayete göre iman etmesine bağlıdır. Eğer evladı bile olsa peygambere iman etmiyorsa onun ehlinden değildir. Böylece asıl çokluğun evlat çokluğu değil ümmet çokluğu olduğunu anlıyoruz.

Bu ayetlere bakıldığında Kevser Suresi'nde de Hz. Peygamber'e bir teselli olduğunu görüyoruz. Hz. Muhammed (sav), peygamberliğinin ikinci yılındadır. Oğlu Abdullah'ın ölümü sebebiyle üzgündür. Daha önce de Kasım vefat etmişti... O bu halde iken evinin önünden geçmekte olan Ebu Cehil, hakaret amacıyla 'soyu kesik, hayırsız' anlamında 'ebter!...' diyerek bir çamur atar, geçer... Cehâletin bütün niteliklerini şahsında toplayan

⁴³¹Çalış, s.219.

⁴³²Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî **İbnü'l-Arabî**, *Ahkâmu'l-Kurân*, (Thk.Ali Muhammed el-Bicavi), Dâru İhyâi't Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1972, IV, 1977.

⁴³³Hud, 11/42-43.

⁴³⁴Hud, 11/45.

⁴³⁵Hud, 11/46.

bu zalim kişinin, bu insanlık dışı davranışı üzerine Allah Teala sevgili elçisini teselli etmek amacıyla Kevser sûresini indirir ve buyurur ki: “Biz sana ‘ kevsere’ verdik; haydi kalk, Rabbine şükür için namaz kıl, bir de kurban kes! Asıl ebter, çamur atıp seni lekelemek isteyen kimsedir.”⁴³⁶

Kevser, cennetteki bir ırmağın veya havuzun adıdır; dünya hayatında ise, sayılmayacak kadar çok hayır demektir. Âyette söylenmek istenen sudur: ‘Veren de Allah, alan da Allah’tır; kız ya da erkek, hiç fark etmez. Biz sana dört kız evladı verdik, insanlar içinden senipeygamber seçtik, sana Kur’an’ı indirdik, bilmediklerini öğrettik, özel korumamız altına aldık, mü’minlere örnek lider yaptık, en hayırlı toplumu /mü’minleri sana ümmet yaptık, adını saygı ile anılacak şekilde yücelttik, fetih ihsan ettik, geçmiş ve gelecekteki bütün günahlarını bağışladık, makam-ı mahmud’a aday yaptık...’ O halde üzölmek niye!... Kalk, sana bahşettiğimiz bunca nimetlere şükretmek için iki rekât namaz kıl, bir de deve kurban et! “ Asıl hayırsız, soysuz, çamur atıp seni lekelemek isteyen kimsedir!....”

Hem vaciptir diyenler hem de sünnettir diyenler Kevser Suresi’ni delil göstermişlerdir. Oysa Kevser Suresi bi’set’in ikinci yılında Mekke’de nazil olmuştur. Surenin indiriliş sebebi metninden de anlaşılacağı gibi şu şekildedir. Hz. Peygamberin erkek çocuklarının yaşamaması üzerine müşrikler ona hakaret amacıyla “soyu kesik” anlamına gelen “ebter” lakabını takmış olmalarıdır. Allah Teala’da Rasulünü teselli etmek amacıyla bu sureyi indirdi. Ona “pek çok hayır” verildiği söylendi ve ona lütfedilen bu iyiliklere karşılık rabbi için şükür namazı kılması ve kurban kesmesi emredildi. Bu tarihi gerçeklere rağmen Kevser Suresi’ndeki “rabbin için namaz kıl ve kurban kes” emrini kurban bayramı namazı ve o gün kesilmesi gereken kurban olarak değerlendirmek pek isabetli gözükmemektedir. Üstelik sayıları çok az olan Müslümanların Mekke’deki durumlarının nasıl olduğu, müşriklerin Müslümanlara olan öfkeleri de hesaba katıldığında müslümanların cemaatle bayram namazı kılmadıklarını ve kurban kesmediklerini anlıyoruz.

Kurban ibadeti hicretin ikinci yılında teşri kılınmıştır. İbn Şebbe Câbir b. Abdullah’tan, ilk defa Kurban bayramında Kurban kesiminin, Ben-i Kaynuka ile girişilen harbin

⁴³⁶Kevser, 108/1-3

sonrası gerçekleştirilmiş olduğunu nakleder.⁴³⁷ Bu harp hicretin ikinci yılında bedir savaşından sonra olmuştur.⁴³⁸ Bu harp hicretten yirri ay sonra Şevval ayının ortasında başlamış ve Zilkadenin başında da bitmiştir.⁴³⁹ Taberi⁴⁴⁰ ve Semhudi'nin⁴⁴¹ İbn Şebbe'den naklettikleri bir rivayete göre Cabir b. Abdullah; "Ben-i Kaynuka gazvesinden döndüğümüzde ilk kez Zilhicce'nin onuncu gününün sabahında kurban kestik ve bu kurban Müslümanlar'ın gördüğü ilk kurbandı" demiştir. Ayrıca rivayetin devamında Câbir Ben'i Seleme'nin zenginlerinin on yedi tane kurban kestiklerini söylemiştir.⁴⁴² Taberi (v.310/922) de Vâkidî'den naklen Rasulullah'ın ilk bayram namazını Musallada⁴⁴³ ve bu tarihte kıldığını belirtir.⁴⁴⁴

Kevser suresini delil gösterenler Kevser suresinin iki kere indiğini belirtiyorlar. Fakat bugün mevcut olan Kur'an-ı Kerim'de iki tane Kevser Suresi bulunmamaktadır. İşte bütün bunlar değerlendirildiğinde Kevser Suresinin bu hükümlere dayanak olamayacağı görülecektir.⁴⁴⁵

2.2.HAC SURESİ'NDE KURBAN

Bu suredeki kurbanı araştırmadan önce surenin nüzuluna bir göz atmak yerinde olacaktır. Hac Suresi'nin nüzuluyla ilgili farklı görüşler vardır. Kurtûbî, (v.671/1273)bu surenin Mekke'de indiğini söyledikten sonra, bu surenin nüzuluyla ilgili tartışmaları şu şekilde sıralar.

"Bu sûre şu üç âyet-i kerîme müstesna Mekke'de inmiştir. Bunlar: "Bunlar Rableri hakkında davalaşan ikihasımdırlar." (el-Hacc, 21/19) buyruğundan itibaren üç âyettir. Bu açıklama İbn Abbas ve Mücahid tarafından yapılmıştır. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Medine'de inen âyet-i kerîmeler dört tanedir. Bunlar da; bu

⁴³⁷ İbn Şebbe Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe **en-Nemiri**, *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere (Ahbâru'l-Medîneti'n-Nebeviyye)*, (Thk. Fehim Muhammed Şaltut), İkinci Basım, Cidde 1979, I, 137-138.

⁴³⁸ Nureddin Ali b. Muhammed **Semhûdî**, *Vefâu'l- Vefâ bi Ahbâr-i Dâri'l-Mustafa*, Müssetü'l-Furkan, Birinci Basım, Cidde 2001, I, 277.

⁴³⁹ Muhammed b. Ömer **el-Vâkidî**, *Kitâbu'l-Meğazi*, (nşr. M. Jones), Üçüncü Basım, Messesetü'l-'Alemlî'l-Matbûât, Beyrut 1989, I, 176.

⁴⁴⁰ Taberî, *Târihu'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Birinci Basım, Mısır trz, II, 298.

⁴⁴¹ Semhûdî, *Vefâu'l-Vefa*, III, 115.

⁴⁴² **İbn Şebbe**, *Târihu'l-Medîne*, I, 137-138.

⁴⁴³ **El Musalla**: Rasulullah'ın Medine'de bayram namazını kıldırıldığı yerin adıdır. (Yakut b. Abdullah b. Hemavi, Mu'cemu'l-Buldan, Mısır 1325, VII, 424.

⁴⁴⁴ Taberî, *Târihu'l-Mülûk*, II, 298.

⁴⁴⁵ Bkz. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, I, 138-139.

buyruktan itibaren; "yakıcı ateşin azabını tadın" (el-Hacc, 22/22) buyruğuna kadar olan âyetlerdir. Dahhak yine İbn Abbas'tan bu sûrenin Medine'de indiğini söylediğini nakletmektedir. Katade de böyle demiştir. Bundan müstesna olan âyetler ise dört tanedir: "Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek..." (el-Hacc, 22/52) buyruğundan itibaren "... akîm bir günün azabı gelinceye kadar..." (el-Hacc, 22/55) buyruğuna kadar olan âyetler Mekke'de inmişlerdir, en-Nekkaş ise Medine'de inen âyetlerin on tane olduğunu bildirmektedir.

Cumhur da şöyle demiştir: Sûre karışıktır. Onun bir bölümü Mekke'de inmiştir, bir bölümü Medine'de inmiştir. Daha doğru olan görüş de bu olmalıdır. Çünkü âyetler bunu gerektirmektedir. Zira "ey insanlar" diye başlayan buyrukların Mekke'de, "ey iman edenler" diye başlayan buyrukların da Medine'de indiği kabul edilmiştir.

El-Gaznevî der ki; Bu, hayret verici özelliklere sahip sûrelerden birisidir. Onun bir bölümü gece bir bölümü gündüz, bir bölümü yolculuk halinde bir bölümü ikamet halinde, bir bölümü Mekke'de bir bölümü Medine'de inmiştir. Bir takım buyrukları barışı öğütleyen ve o döneme ait âyetlerken, bir takım buyrukları savaşı emretmektedir. Dazı âyetleri nâsih, bazıları mensûhtur. Bazıları muhkem, bazıları da müteşabihtir. (Bunların) herbirilerinin sayısı da farklı farklıdır.⁴⁴⁶

Öyleyse Hac Suresi'nin bazı ayetlerinin Medine'de indiği söylene de⁴⁴⁷ Hac Suresi Mekki'dir ve Bi'setin onuncu yılından itibaren pasajlar halinde indirilmiştir. Toplam 78 ayettir. Hac işlerinden söz edildiği için bu adı almıştır. Hz. Osman'ın Mushafındaki sıralamaya göre 103., Hz. Ebubekir'in cem ettirdiği elimizdeki Kur'an'a göre 22. Suredir.⁴⁴⁸

2.2.1.HAC VE KURBAN İLİŞKİSİ

Ziyaret amacıyla bir yere gitmek⁴⁴⁹, yönelmek anlamına gelen hac kelimesi terim olarak; imkânı olan her müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadettir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶Kurtûbî, *el-Câmû li Ahkâmi'l-Kur'an*, XII, 1.

⁴⁴⁷Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, III, 707; Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XVII, 169.

⁴⁴⁸Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 523.

⁴⁴⁹İsfahâni, 'h-c-c', s.107.

⁴⁵⁰Ömer Faruk Harman, 'Hac', *DİA*, İstanbul 1996, s.382.

Kaynaklara göre haccın Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bir kısmı İsrâiliyat'a dayanan bazı rivayetlere göre Kâbe'yi önce melekler tavaf etmiş, daha sonra da Hz. Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hz. Havva ile buluşup kendisine Beytullah'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir.⁴⁵¹

Hz. Şî't'in peygamberliği sırasında onardığı Kâbe, Nûh tufanının arkasından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihayet Hz. İbrahim ile oğlu İsmail tarafından eski temelleri bulunarak yeniden inşa edilmiştir. "*Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber beytin temellerini yükseltirken...*"⁴⁵² mealindeki âyet bu inşaata işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim'e,

*"İnsanlar arasında haccı ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde kendilerine ait birtakım yararları yakından görmeleri, Allah'ın kendilerine nazık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri) için sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de yoksula, fakire yedin; sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o eski evi tavaf etsinler"*⁴⁵³ emrini vermesinden, insanları hac yapmak üzere Mekke'ye davet eden ilk peygamberin Hz. İbrahim olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. İbrahim haccın menâsikini tesbit ederek Kâbe'nin her yıl ziyaret edilmesini sağlamış ve oğlu Hz. İsmail'i orada bırakıp Filistin'e dönmüştür; o tarihten sonra gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret etmişlerdir⁴⁵⁴

İslâmın ilk yıllarında Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de Vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte, hac putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi. Umre, nesî' yoluyla hurma mevsimine rast getirilen receb ayında yapılır, Kâbe'nin ziyaret edilmesi ve Safa İle Merve arasında yedi defa koşulması üçe tamamlanırdı. Müşrikler, haccı her yıl bahar mevsimine denk düşürmek için iki veya üç yılda bir tekrarlanan nesî' ile ayların yerlerini değiştirdiklerinden törenler, asıl zamanı olan zilhicce yerine başka aylarda yapılır, ancak yirmi dört yılda bir gerçek zilhicceye rastlardı. Hacı adayları, hac mevsiminin başlatıldığı ayın ilk günü ihramlı olarak Ukâz

⁴⁵¹ Muhammed **Hamidullah**, "*İslâm'da Hac*" (trc.M.Akif Aydın), İTED, VHI/1-4 (1984). s. 123-162

⁴⁵² Bakara, 2/127

⁴⁵³ Hac, 22/27-29.

⁴⁵⁴ Harman, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 385.

panayırına, yirmi gece burada kaldıktan ve alışveriş yaptıktan sonra Mecenne panayırına ve on gece de burada kaldıktan sonra arkasından gelen ayın hilâli ile birlikte Zülmecâz panayırına giderler ve burada sekiz gece kalıp terviye günü Zülmecâz'dan ayrılarak arefe günü Arafat'a çıkarlardı. Arefe günü "hille"den olanlar⁴⁵⁵ Arafat'ta, "hums" sınıfından olanlar ise⁴⁵⁶ Harem bölgesi içindeki Nemîre'de hazır bulunurlar ve güneş ufka yaklaşınca kadar buralarda kalıp sonra Müzdelife'ye akın ederlerdi. O gece Müzdelife'de geçirilir, ertesi gün fecirden önce vakfeye başlanıp güneş yükselineye kadar devam edilir, arkasından da Mina'ya gidilirdi; Arafat ve Mina günlerinde alışveriş yapılmazdı. Mina'da yerine getirilmesi gereken, üç gün şeytan taşlanır ve kurban kesilirdi. Ondan sonra atalarla övünmek için toplantılar düzenlenir ve atalarını öven şiirler okunurdu.. Bu âdet, "*Hac menâsikini bitirince atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta ondan daha fazla Allah'ı zikredin*"⁴⁵⁷ mealindeki âyetle kaldırılmıştır.

Ziyaretçiler Mina'dan Mekke'ye geldiklerinde şehir halkının evlerinde kalır ve buna karşılık onlara bazı hediyeler verirlerdi. Câhiliye devrinde Araplar Kâbe'yi ellerini birbirine kenetleyerek' el çırpıp ıslık çaldıklarını söylemektedir⁴⁵⁸ ve humsa mensup iseler elbiseleriyle, hilleye mensup iseler tavafı günah işledikleri elbiselerle yapmak istemediklerinden- eğer humstan birinin elbisesini ödünç olarak veya para ile alamazlarsa- çıplak tavaf ederlerdi.⁴⁵⁹

Tefsirlerde, "*Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, "Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler. De ki, Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*"⁴⁶⁰ mealindeki âyetin Kâbe'yi çıplak tavaf edenlerle ilgili olduğu belirtilmektedir. Eğer hille mensubu, üzerindeki dışında sırf Kâbe'yi ziyaret sırasında kullanmak amacıyla daha önce giyilmemiş başka bir elbise getirmişse tavafını onunla yapar, sonra çıkarıp orada bırakır ve "lekâ" denilen bu elbiseye el sürülmez, çürümeye terkedilirdi. Temiz elbise bulamamış hilleye mensup kadınların da avret mahallerini elleriyle kapatarak çıplak katıldıkları tavaf bittikten sonra Safa ile Merve

⁴⁵⁵ **Hille:** Kureyş ve müttefikleri dışındaki kabileler. (Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 384.)

⁴⁵⁶ **Hums:** Hac ve Kabe ile ilgili çeşitli imtiyazlara sahip Kureyş ve müttefiklerinden meydana gelen kabileler. (Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 384.)

⁴⁵⁷ Bakara, 2/200.

⁴⁵⁸ Enfâl, 8/35; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, IX, 240-241.

⁴⁵⁹ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 384.

⁴⁶⁰ A'raf, 7/28.

arasında sa'y yapılırdı. Arkasından tanrı İsâf'ın putunun (heykel) yanında kurbanlar kesilir, kanından Kâbe'nin duvarlarına sürülürdü; kurban kesenler bu etlerden yemezlerdi. Daha sonra her kabile hangi tanrı için ihrama girmiş ve telbiye getirmişse onun putunu ziyaret eder, yanında tıraş olur ve ihramdan çıkardı. Câhiliye Arapları Kâbe dışında Lât, Menât, Uzzâ ve Zülhaiesa gibi tanrıların tapmaklarını, ileri gelenlerin kabirlerini ve dikili taşları da (ensâb) tavaf eder ve buna "devâr" derlerdi.⁴⁶¹

Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafında yer alan putlarla birlikte Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hac ibadetinde bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir. Hums mensupları kendilerine birtakım imtiyazlar tanıyıp, "Biz ehl-i Haremiz, Kâbe'nin bakıcılarıyız" diyerek Arafat'ta vakfe yapmazlardı. Ancak, "*Sonra insanların sel gibi akın ettiği yerden (Arafat) siz de akın edin. Allah'tan mağfîret dileyin. Gerçekten Allah çok affedici ve esirgeyicidir*"⁴⁶² mealindeki âyetle bu ayrıcalık kaldırılmıştır. Arafat ve Mina'dakî ticaret yasağı da, "*Rabbinizden -ticaret yaparaksızlık aramanızda size herhangi bir günah yoktur*"⁴⁶³ mealindeki âyetin inzali üzerine son bulmuştur.⁴⁶⁴

Haccın, Hz. İbrahim'den beri yerine getirilen bir ibadet olması dolayısıyla müslümanlara ne zaman farz kılındığı konusunda görüş birliğine varılamamıştır; kaynaklarda hicretin 5, 6, 7, 8,9 ve 10. yıllarının ileri sürüldüğü görülür.

Kurtubî, bunun 8. yılda vuku bulduğuna dair bir rivayeti kaydettikten sonra 9. yılı benimseyen âlimlerin görüşlerine katılmıştır. Câbir b. Abdullah tarafından nakledilen ve Hz. Peygamber'in üç defa hac yaptığını, ikisinin hicretten önce, birinin hicretten sonra olduğunu haber veren hadise⁴⁶⁵ dayanarak haccın hicretten önce farz kılındığını savunanlar da bulunmaktadır. Ancak 9. yılda farz kılındığı görüşünün daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî, Nevevî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye bunu benimsemişlerdir. Nitekim Buhârî'nin delil getirdiği, "*Ona yol bulabilenlerin Beytullah'ı haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*"⁴⁶⁶ mealindeki âyet o yıl

⁴⁶¹ el-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s.39.

⁴⁶² Bakara, 2/199.

⁴⁶³ Bakara, 2/198.

⁴⁶⁴ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 385.

⁴⁶⁵ Tirmîzî, "Hac", 6.

⁴⁶⁶ Âl-i İmran, 3/97.

nazil olmuştur⁴⁶⁷ Müslim'in rivayet ettiği Câbir b. Abdullah hadisinde yer alan, "Resûlullah -Medine'de- dokuz yıl haccetmeden bekledi; sonra onuncu senede Allah elçisinin hacca gideceğini halka ilân ettirdi" şeklindeki ifade de⁴⁶⁸ bu görüşü doğrulamaktadır. Bu son açıklamada da belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in İslâmî usullere uygun olarak bu farzı yerine getirmesi Mekke'nin fethinde (8. yıl) değil yukarıdaki ayetin nüzulünü takip eden hac mevsiminde yani 10. yılda vuku bulmuştur.⁴⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm, yoluna gücü yetenlerin hac görevini ifa etmesinin Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkı olduğunu belirtmekte⁴⁷⁰, Hz. Peygamber de haccın İslâm'ın beş şartından birini teşkil ettiğini haber vermektedir⁴⁷¹ Hz. Peygamber hicretin 10. Yılında 100 bini aşan sahabe ile birlikte hac yapmıştır. Bu hacca Hz. Peygamberin ilk haccı olmakla birlikte aynı zamanda son haccı da olduğu için ve sahabelerle de vedalaşması sonucu "Veda Haccı" denilmiştir.⁴⁷² Kur'an haccın ömürde kaç defa yapılması gerektiğini açıklamamıştır. Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadis şu şekildedir.

"Allah'ın Rasulü bize hitap ederek şöyle dedi. *Ey İnsanlar! Allah size haccı farz kuldu. O halde haccediniz.* Sahabeden bir kişi "her sene mi Ya Rasulallah" diye sordu. Hz. Peygamber cevap vermedi. Adam sorusunu üç kere tekrarlayınca Allah Rasulü şöyle buyurdu:

*"Evet demiş olsaydım size her yıl hac zorunlu olurdu ve buna güç yetiremezsiniz. Sizi serbest bıraktığım konularda siz de beni rahat bırakın. Sizden önceki ümmetler çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında görüş ayrılığına düşmeleri sebebi ile helak oldular. Size neyi emredersem onu gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz. Sizi bir şeyden menedersem onu da terkediniz."*⁴⁷³

⁴⁶⁷ Buhâri, "Hac", 1.

⁴⁶⁸ Müslim, "Hac", 147.

⁴⁶⁹ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 383.

⁴⁷⁰ Âl-i İmran, 3/97.

⁴⁷¹ Buhârî, "İman" 2; Müslim, "İman", 19-22; Tirmîzî, "İman", 3.

⁴⁷² Muhammed b. Ömer **Vâkîdî**, *Kitabu'l-Megazi*, (Thk: Marsden Jones), Beyrut 1996, III, 1089; Ebu Abdullah Muhammed **İbn Sa'd**, *Kitâbu Tabakâti'l-Kebir*, Beyrut 1985, II, 173.

⁴⁷³ Buhari, "*İ'tisam*" 3, V, 361; Müslim, "*Hac*" 271, H.No: 403, c.I, s. 607-608; İbn Mace, *25.Menasik*, 2, H.No: 2884, III, 405, 8. *Menasik*, 1, H.No: 3585, IV, 5.

Bakara Suresi'nde haccın belli günlerde Allah'ı anmak için bir vesile olduğu ve hac yapan kimselerin Allah korkusu ile hareket etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁷⁴ Maide Suresi 7. ayette de haccın kurallarına işaret edilmiş, başka bir ayette de haccın asıl amacının Allah'ı anmak olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷⁵ Maksudına uygun yapılan bir haccında günahlardan arınmaya vesile olduğu da bize yine Allah tarafından bildirilmektedir.⁴⁷⁶

Haccın faziletiyle ilgili hadislerden bazıları da şunlardır. *“Kim Allah için hacceder, çirkin söz ve günahlardan sakınırsa, annesinden doğduğu gibi günahlarından arınmış olarak döner.”*⁴⁷⁷ Hz. Peygamber'e hangi amelin daha faziletli olduğu soruldu. O da *“Allah ve Rasulüne imandır”* buyurdu. Sonra hangisidir diye sorulunca; *“Allah yolunda cihattir”* buyurdu. Bundan sonra nedir diye sorulunca; *“Makbul bir haccdır”* karşılığını verdi.⁴⁷⁸ *“Makbul bir haccın karşılığı ancak cennettir”*⁴⁷⁹

Yukardaki hadislerde haccın faziletine temas edilmiştir. Bu bağlamda insanları hacca davet etmesi istenilen Hz. İbrahim, Allah tarafından birtakım emirlerle sınanmış⁴⁸⁰, bu sınanmadan başarılı olarak çıkmıştı.⁴⁸¹ Kâbe'nin yeri Allah Tarafından gösterilmiş, Hz. İsmail ve Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiş⁴⁸² ve orasının putlardan ve pisliklerden⁴⁸³ temiz tutulması emredilmiştir. Daha sonra gelen ayette de Hz. İbrahim'den⁴⁸⁴ insanları hacca davet etmesi istenmiştir.⁴⁸⁵ Hasan-ı Basri'den gelen bir rivayette buradaki hitap

⁴⁷⁴Bakara, 2/203.

⁴⁷⁵Bakara, 2/100.

⁴⁷⁶Maide, 5/97.

⁴⁷⁷Buhari, *“Hac”*, 4, I, 471; Müslim, *“Hac”*, 78, H.No: 438, I, 613; Nesai, *“Menâsik”*, 1, H.No: 3594, IV, 8; İbn Mace, *“Menâsik”*, 3, H.No: 2889, III, 408.

⁴⁷⁸Buhari, *“Hac”*. 4, I, 470; Nesai, *“Menâsik”*, 3, H.No: 3589, IV, 7.

⁴⁷⁹Müslim, *“Hac”* 78, H.No: 437, I, 613; Nesai, *“Menâsik”*, 3, H.No: 3889, IV, 7; İbn Mace, *“Menâsik”* 3, H.No: 2888, III, 407-408; Tirmizi, *“Hac”*, 2, H.No: 810, II, 614.

⁴⁸⁰Saffât, 91/102-110.

⁴⁸¹Bakara 2/124.

⁴⁸²Bakara, 2/127.

⁴⁸³Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 186.

⁴⁸⁴İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1981, III, 215-216; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 649.

⁴⁸⁵Rivayete göre Hz. İbrahim Safa tapesinin bulunduğu Ebu Kubeys dağına çıktı ve 'Ey insanlar! Rabbinizin çağrısına icabet edin.Kuşkusuz aziz ve celil olan Allah size beytini haccatmenizi emretti' diye seslendi. Hz. İbrahim'in bu çağrısını yeryüzünde bulunan bütün mü'minler işitti. Hatta erkeklerin sulblerinde kadınların rahimlerinde bulunan mü'minlerde işitti. Bugün getirilen telbiye Hz. İbrahim'in çağrısına bir cevaptır. (Ebu'l-Hasen **Mukâti'l bin Süleyman**, *Tefsîru Mukâti'l b. Süleyman*, (Thk: Ahmed Ferit), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 381; Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, VIII, 26; Kurtubi, *el-Camiu liAhhkamu'l-Kur'an*, XII, 37).

Hız. Muhammed'edir.⁴⁸⁶ Hatta bazılarına göre 'bana hiçbir şeyi ortak koşma' dan sonraki bölümde Hız. Peygambere hitap edilmektedir. Çünkü Kur'an Hız. Muhammed'e indirilmiştir ve muhatabı da odur.⁴⁸⁷

Bazı araştırmacılar da bu emrin her iki peygamberi ilgilendirdiğini, hatta günümüzdeki müslümanlara da hitap ettiğini belirtmektedirler. Bu emrin evrensel boyutta ve manada alınması gerektiğini söylemektedirler. Buna göre haccın yapılması emri Kur'an'da ve bu konuda yazılmış olan tüm kitaplarla dünyaya ilan edilmiş ve edilmeye de devam etmektedir. Bundan dolayı dünyanın büyük bir kısmı Haccın Allah'a yapılan zorunlu bir ibadet olduğunu bilmektedir.⁴⁸⁸

Hız. İbrahim'in bu daveti hâlâ devam ettiği için umre ya da hac⁴⁸⁹ niyetiyle ihrama giren her müslüman Kâbe'yi gördüğü andan itibaren telbiye⁴⁹⁰ getirerek bu çağrıya cevap vermektedirler.⁴⁹¹

İnsanlar hac görevini ifa ettikten sonra yaptıkları haccın çeşidine göre kurban keseceklerdir. Bundan dolayı hac denildiği zaman kurban akla gelmektedir. İlerde kurbanı uzun uzun anlatacağımız için şimdilik bu bilgilerle yetiniyoruz.

Haccın ilanı ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra şimdi de Kurban hangi hayvanlardan, ne zaman, nerede kesilir, kurbanın etinin dağıtımı nasıl yapılır ona bir göz atalım.

2.2.2. KURBANIN MAHİYETİ

2.2.2.1. Kurban Kesilecek Hayvanlar

Hac Suresin'de ilgili ayetleri incelediğimizde hangi hayvanlardan kurban kesilmesi gerektiğine dair bilgileri tesbit ederiz. Bu bağlamda surede kurban kesilecek hayvanlar

⁴⁸⁶Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 186; Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 27.

⁴⁸⁷İmam Kurtubi, *el-Camiuli Ahkâmu'l-Kur'an*, XII, 37.

⁴⁸⁸Bayraktar Bayraklı, *Yeni bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIII, 70.

⁴⁸⁹Hac eda edilişi bakımından ifrad, temettü ve kıran şeklinde üçe ayrılır. İ frad haccı, umre yapmaksızın sadece hac menâsikini yerine getirmek suretiyle ifa edilir. Temettü haccında umre yapıldıktan sonra ihramdan çıkılır, ardından aynı dönemde tekrar hac için ihrama girilerek hac menâsiki eda edilir. Kıran haccında ise ihrama girerken hem umreye hem de hacca niyet edilir ve aynı ihramla her iki ibadet yerine getirilir. (Harman, s.348).

⁴⁹⁰**Telbiye:**sözlükte "birine buyur, emrine amadeyim" diye cevap vermek anlamına gelen telbiye dini bir kavram olarak ihramın iki rüknünden biri olup ihrama girerken "lebbeyk Allahümme Lebbeyk, lebbeyke la şerike leke lebbeyk,. İinne'l hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ şerike lek (Allahım davetine isteyerek uydum. Emrine amadeyim. Senin eşin ve ortağın yoktur. Sana yöneldim. Hamd senin, nimet senin, mülk de sendir Eşin ve ortağın yoktur.) demektir. İhrama girerken bir defa telbiyeyi söylemek fârzdir. (İbrahim Paçacı, "Telbiye", Dini kavramlar Sözlüğü, DİB yayınları, Ankara 2010, s. 647.)

⁴⁹¹Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 649.

hakkında behimetü'l-en'am ve bedene tabirleri kullanılmıştır. Biz bu kavramları ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.2.2.1.1. Uysal Hayvanlar

Hac Suresi'nde kurbanlık hayvanlarla ilgili temas edilen konulardan birincisi uysal hayvanlardır. Kur'anı Kerimde kurban edilecek hayvanları ifade eden behime kelimesi üç yerde⁴⁹², en'am kelimesi türevleriyle birlikte 31 yerde⁴⁹³ geçmektedir. Behimetü'l-en'am terkihi ise üç yerde⁴⁹⁴ geçmektedir

Uysal hayvanlar diye tercüme ettiğimiz behimetü'l-en'am tamlamasındaki '*behime*' aklı olmayan, düşünme kabiliyeti olmayan herhangi bir hayvan anlamına gelmekle birlikte dört ayaklı kara ve denizde yaşayan hayvan anlamına da gelir. En'am kelimesinin geçtiği ayetlere bakıldığında bu kelimenin genel olarak bütün hayvanları içine aldığı görülmekle birlikte ayetlerin siyak ve sibakından daha çok kendilerinden çok yönlü faydalanılan uysal ve sağmal hayvanları ifade ettiği anlaşılır.⁴⁹⁵

Zemahşeri (v.538/1144) behimenin kapalı bir ifade olduğunu ve onun arkasından gelen en'am tabirinin bunu açıkladığını belirtir.⁴⁹⁶ Örfte ise parçalayıcı vahşilerin ve yırtıcı kuşların haricindeki hayvanlardır.⁴⁹⁷

En'am suresinde Allah'ın rızık olarak verdiği hayvanlar koyun, keçi, sığır ve deveden olmak üzere dört çift hayvandır.⁴⁹⁸ Ayetteki "sekiz eş" iki koyun, iki keçi, iki deve ve iki sığır olmak üzere sekiz eştir. Bunların dişi ve erkeklerinin etlerinin yenmesi konusunda fark olmadığı belirtilmek için bunlar eşler halinde anılmıştır.⁴⁹⁹ En'am

⁴⁹²Maide, 5/1; Hac, 22/28-34.

⁴⁹³Âl-i İmran, 3/14; Nisa, 4/119; Maide, 5/1; En'am, 6/136, 138(üç kere), 139, 142; A'raf, 7/179; Yunus, 10/24; Nahl, 16/5, 66, 70; Hac, 22/28, 30, 34; Mü'minun, 23/21; Furkan, 25/44; Şuara, 26/133; Fatır, 35/28; Zümer, 39/6; Gafir, 40/79; Şûra, 42/11; Zuhruf, 43/12; Muhammed, 46/12; Furkan, 25/49; Yâsin, 36/71; Tâhâ, 20/54; Naziat, 79/33; Abese, 80/32; Secde, 32/27 (*el-Mu'cemu'l-Müfrehes*, "*n-a-m*", s.708-709)

⁴⁹⁴ Maide, 5/1; Hac, 22/28,34.

⁴⁹⁵Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, s. 649; Bkz. Dipnot 439.

⁴⁹⁶Âsım Efendi, "*b-h-m*", *KâmusTercemesi*, IV, 194; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, s.187; Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 27.

⁴⁹⁷İsfehani, '*b-h-m*', *Müfredat*, I, 280.

⁴⁹⁸En'am, 6/143-144.

⁴⁹⁹Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 166; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2073; İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir, ve't-Tenvir*, Tunus 1984, VIII, 131-133.

isedeve koyun keçi ve sığırın genel adıdır.⁵⁰⁰ Kendilerinden çok yönlü (et, süt,yün vb.) faydalanılan uysal ve sağmal hayvanlardır.⁵⁰¹

Behime-i en'am deniz hayvanlarını kapsamaz diyenler olmuştur.⁵⁰² Pençeli ve yırtıcı hayvanlar ile at eşek katır gibi yırtıcı hayvanlar bu gruba girmemekle birlikte bazıları Gafir suresi 79. ayete⁵⁰³ dayanarak at, eşek, katır gibi kendilerinden faydalanılan hayvanların en'am türüne girdiğini söylemişlerdir. Ebu Hayyan ise bu görüşün zayıf olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁴

Maide suresinde etleri yenmeyen hayvanlar tek tek sayılmıştır.⁵⁰⁵ Yenmesi helal olan etler ise ayrı ayrı belirtilmemiştir. Müslümana yaraşan şeylerin yenmesi gerektiği belirtilerek "iyi ve temiz şeylerin helal kılındığı"⁵⁰⁶ ifadeleri ile yetinilmiştir. Bu anlatılanlardan kurban kesilecek hayvanların behime-i enam denilen uysal va sağmal hayvanlar olduğu anlaşılıyor.

2.2.2.1.2.Bedene

Hac Suresindeki kurbanlık hayvanlarla ilgili değinilen hayvanlardan ikinci grup "bedene" dir. Büdn bedene kelimesinin çoğuludur.Beden, şişmanladı irileşti anlamına gelen bedene fiilinden isimdir.Beden vücut, ceset, cüsse demektir.⁵⁰⁷ Bedene kelimesi Arap dilinde "semirmek"⁵⁰⁸ anlamındaki "b-d-n" kökünden türemiştir ve "semirmiş, iri gövdeli, iri yapılı "anlamına gelir.⁵⁰⁹ Bedene kelimesi iri yapılı, iri gövdeli anlamında ve çoğul şekliyle "budn" olmak üzere Kur'an'da bir yerde geçmektedir.⁵¹⁰

Bedene kavramının en'am cinsinden hangi hayvanları içine aldığı, develerin dışında sığır ve koyun cinsini de kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır.Bu konuda farklı değerlendirmeler mevcuttur.

⁵⁰⁰Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 187.

⁵⁰¹Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 649.

⁵⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2072.

⁵⁰³ "Allah kimine binesiniz, kimini yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır" (Gafir, 40/79)

⁵⁰⁴Muhammed b. Yusuf b. Hayyan Ebu Hayyan el- **Endelüsi**, el-Bahru'l-Muhit, Beyrut 1983, IX, Karaman ve Arkadaşları, Kur'an Yolu, II, 106.

⁵⁰⁵ Maide, 5/3.

⁵⁰⁶ Bakara, 2/177;Maide, 5/4; A'raf, 7/32.

⁵⁰⁷Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 654.

⁵⁰⁸Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, III, 347.

⁵⁰⁹ Cevheri, *Sihâh*, "b-d-n", V, 2077; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "b-d-n", XIII, 48-49.

⁵¹⁰Hac, 22/36.

Bazı kaynaklarda bedene büyüklüğünden dolayı develer için kullanılmış⁵¹¹ ve cumhurun da bu görüşte olduğu belirtilmiştir.⁵¹² Elmalılı da bedeneyi Harem’de kesilen deve olarak açıklamıştır.⁵¹³ Diğer bir görüşte bedenenin deve ve ineği kapsadığı görüşüdür. Ata⁵¹⁴ ve Cabir’e dayandırılan⁵¹⁵ bu görüş genel kabul görmüştür.⁵¹⁶ Bu görüşte olanlar sığırın da deve gibi yedi kişi adına kurban kesilmesini delil alırlar. Buna göre sığırlar da bedene cinsinden sayılır ve böylece hepsi “büdñ” adını alır.⁵¹⁷ Hz. Peygamber “*Bedene yedi kişi için sığır da yedi kişi için yeterlidir*”⁵¹⁸ hadisine dayanarak bazı kimseler burada hem bedene hem de bakara ayrı ayrı kullanılmıştır. Bundan dolayı бүdñ sadece develere tekabül eder demişlerdir.⁵¹⁹

Bir başka görüşe göre de бүдñ, deve, sığır ve koyundan oluşan behimetü’l-en’am cinsinin tümünü içine alır.⁵²⁰ İbn Manzur ise küçükbaş hayvanlar bu kavramın içine girmez der.⁵²¹

Bütün bunlardan kurban kesilecek hayvanların büyükbaşlardan deve, sığır, küçükbaşlardan da erkeği ve dişisiyle koyun ve keçi olduğu anlaşılıyor.

2.2.2.2. Kurban Kesme Günleri (Eyyâm-ı Ma’lumât)

Kurban ve hac ibadetiyle ilişkili olarak geçen ifadelerden birisi de “eyyâm-ı ma’lumât” terkididir. “Belli günler” diye tercüme ettiğimiz “eyyâm-ı ma’lumât”ın hangi günler için kullanıldığı konusunda farklı rivayetlere rastlıyoruz. Bu tamlama Bakara suresindeki “eyyâm-ı madûdât”⁵²² tamlamasıyla mukayese edilerek farklı yorumlar yapılmıştır.⁵²³

⁵¹¹ İbn Kuteybe, Garibu’l-Hadis, I, 41; Taberi, Câmiu’l-Beyan, IX, 152.

⁵¹² Mâverdi, el-Hâvi’l-Kebir, XV, 67.

⁵¹³ Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, V, 152.

⁵¹⁴ Taberi, Câmiu’l-Beyan, IX, 152.

⁵¹⁵ Mâverdi, el-Havi’l-Kebir, XV, 67.

⁵¹⁶ Cevheri, Sihâh, “b-d-n”, V, 2077; İbn Manzur, Lisânu’l-Arab, “b-d-n”, XIII, 48-49; İbn Kesir, el-Bidaye ve’n-Nihaye, V, 437.

⁵¹⁷ Razi, et-Mefâtihu’l-Ğayb, VIII, 32; Nesefî, Medârikü’t-Tenzil, II, 1076; Zemahşeri, Keşşaf, IV, 195; Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, V, 3404

⁵¹⁸ Malik, “Dahaya”, 9, Müslim, Hac”, 351; Ebu Davud, “Dahaya”, 2809; Tirmizi, “Edahi”, 1502; İbn Mace, “Edahi”, 3132; Beyhaki, “Dahaya”.

⁵¹⁹ Abdullah b. Mahmud Mevsûli, el-İhtiyar Li Tağlîli’l-Muhtar, (Thk. Ali Abdülhamid Ebu’l-Hayr, Muhammed Vehbi Süleyman), Dâru’l-Hayr, Birinci Basım, Beyrut 1998, I, 233.

⁵²⁰ Kurtubî, Ahkâmü’l-Kur’an, XII, 42; Duman, Beyânu’l-Hak, Cilt.I, 654.

⁵²¹ İbn Manzur, Lisânu’l-Arab, “b-d-n”, XIII, 49.

⁵²² Bakara, 2/203.

⁵²³ Razi, Mefâtihu’l-Ğayb, VIII, 221.

Bu görüşlerden ilki eyyam-ı ma'lûmât, Zilhicce'nin ilk on günü, madûdât ise teşrik günleridir.⁵²⁴ İbnZeyd malum günler Zilhicce'nin ilk on günüdür ve teşrik günleridir demiştir. Fakat Kurtubi'ye göre bu ayetin zahirine aykırıdır.⁵²⁵ Eyyâm-ı mâ'lûmat Eyyamu't-teşrik denilen tekbir günleri; Allah'ı zikretmekten maksat da bu günlerde beş vakit namazın farzlarından sonra okunması vacip olan tekbir sözleridir diyenlerde vardır.⁵²⁶ Diğer bir görüş te Zilhicce'nin ilk dokuz gün olduğudur.⁵²⁷

Eyyam-ı malumatı kurbanların kesildiği ve eyyâm-ı nahr da denilen ve zilhiccenin on,onbir ve onikinci günleri ile tefsir etmek gerekir.⁵²⁸ Mukatil b. Süleyman'da bu ayetteki belirli günler için Kurban Bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günü güneş batana kadarki zaman demiştir.⁵²⁹

Yukardan beri anlatılan ayetleri toparlayacak olursak; Allahu Teala önce Kâbe'nin inşasını emrettiğini ve orasını namaz kılanlar, rüku edenler, ve secde edenler için evinin temiz tutulmasını (şirkten ve putlardan)⁵³⁰ istediğini belirtmiştir. İnsanlar türlü zahmetlere katlanarak oraya gelecektir. Geldikleri zamanda hem dünyevi hem de uhrevi⁵³¹ menfaatleri göreceklerdir. Dünyadaki menfaatler kurban kesilen hayvanlardan ve ticaretlerden elde edilen menfaatlerdir. Ahiretteki menfaatler ise Allah'ın rızasıdır.⁵³²

⁵²⁴İsfahâni, *Müfredat*,s.551; Muhammed b.Abdillâh el-Meâfirî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Thk.Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut1972,III,1281;Razi,*Mefâtihu'l-Gayb*, VIII,27.

⁵²⁵Kurtubi, *el-Camiu li Ahkamu'l-Kur'an*,(Bakara suresi 203).

⁵²⁶ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*,I, 319.

⁵²⁷Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesir*, Beyrut 1987,V, 425

⁵²⁸Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 187.

⁵²⁹Mukatil b. Süleyman, II, 381.

⁵³⁰Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 28; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 186.

⁵³¹Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 187.

⁵³²Zemahşeri, IV,187. Celal Yıldırım'a göre menfaatler şu şekildedir.

“İbâdet için kutsal Kabe'ye giden mü'minlerin kendi lehlerine sağlayacakları menfaatler, maddî ve manevî olmak üzere şöyle sıralanabilir:

1. Yeryüzünde yaşayan mü'minlerin birbirleriyle tanışması,
2. İlim adamlarının biraraya gelip günün önemli meselelerini görüşerek İslâm potasında şekillendirmesi,
3. Bütün dertlerin tek dert hâline getirilmesi,
4. İslâm ülkeleri arasında ekonomik güç oluşturulması; ithalat ve ihracata zemin hazırlanması ve hız verilmesi,
- 5.İslâm düşmanlarına karşı ortak savunma plânı hazırlanması,
6. Geri kalmış İslâm ülkelerine gereken desteğin sağlanması,
7. Günah kirlerinden arınma imkânı elde edilmesi ve ruhen gelişme idrâkine erişilmesi,
8. Ahiret'ten müstesna bir tablo oluşturup, ölmeden önce ölme sırrına erişilmesi,
9. Bir süre dünya dağdağasından uzak kalıp kalbi mâsivadan temizleyerek iç huzuruna kavuşulması bunlardan bir kısmıdır” (Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul trs.,VIII, 4015.)

Belli günler kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günü güneş batana kadarki zamandır.⁵³³ Bu ayette Allah “zebh” ve Nahr” (kurban kesme) yerine “Allah’ın adını anınsınlar (Allah’ın adını anarak kurban etsinler)”⁵³⁴ denilmiştir. Çünkü müslüman bir hayvan kestiğinde ve kurban ettiğinde mutlaka Allah’ın adını anar. Bu ifadede anlatılmak istenen, kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeylerde asıl maksat Allah’ın isminin anılması ve böyle şeylerde müşriklere muhalefet edilmesidir.⁵³⁵

Peki belirli günlerde kesilen bu hayvanların etleri nasıl değerlendirilecektir? 28. ayeti Kerime de AllahuTeâlâ; “Kendileri için yaratılan faydaları görsünler. Onlara rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları belli günlerde Allah’ın adını anarak kurban etsinler. Sonra da ondan hem siz yiyin hem de sıkıntı içerisindeki fakirleri doyurun.” buyurarak hac günlerinde kesilen kurban ve bu kurbanın etinin ne yapılması gerektiğini bizlere açıklamaktadır. Ayeti Kerimenin îzahına geçmeden cahiliye dönemindeki kurban uygulamasına ve kurbanların nasıl değerlendirildiğine bakmak yerinde olacaktır.

2.2.2.3. Kurbanın Kesildiği Yer

Hac suresindeki ayetlerden hareketle hacda kesilen kurban nerede kesilir, onu ortaya koymaya çalışacağız. Ayette “...Sonra da onların kurban edilip yıkılacağı yer En eski ev/Kâbe’dir.”⁵³⁶ buyruluyor. Beyt-i Atik ifadesi Maide suresi 95. ayette Kâbe olarak yer almaktadır.

Halle (lafzen, “dügüm vb. bir şeyi çözdü” ya da “açtı” yahut “yükü indirdi” ya da “kaldırdı”) fiilinden türeyen *mehill* ismi hem “izlenmesi gereken yol/rota”, hem de “bir yükümlülüğün bittiği, son bulunduğu yer ve zaman” anlamına gelmektedir⁵³⁷ Ayetteki “mehillühe” kelimesinin açıklamasını şöyle yapılmaktadır: Bu kelime o kurbanlık hayvanların kesim zamanlarının geldiği yer manasındadır. Beyt-i Atik ile Harem bölgesinin tamamı kastedilmiştir. Bu görüşe göre, kurbanlıkların kesim yeri Mekke’nin tamamıdır. Bunun delili, “Artık bu yıllardan sonra) o kâfirler) Mescid-i Haram’a” yani bütün harem bölgesine “yaklaşsınlar”⁵³⁸ ayetidir. Bu görüşe göre, kurbanlıkların

⁵³³ Mukatil, II, 381.

⁵³⁴ Hac, 22/28.

⁵³⁵ Razi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 27.

⁵³⁶ Hac, 22/33.

⁵³⁷ Zebidi, “h-l-l”, *Ta’cü’l-Arus*, II, 24.

⁵³⁸ Tevbe, 9/28.

kesim yeri, Mekke'nin tamamıdır. Fakat Mekke, Mina'ya kadar, kan akıtılmaktan münezzehtir. Minâ da Mekke'dendir. Râzi bu konuda şu hadise dayandığını ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Mekke'nin her geniş yeri, caddesi sokağı, kurban kesim yeridir. Yine Minâ'nın her geniş yeri de, kesim yeridir" ⁵³⁹ buyurmuştur. ⁵⁴⁰ Elmalılı, ayetin Beyt-i Atik ile sonlandırılmasını, Kâbe'nin şirk koşanlardan kurtarılması ve putlardan arındırılması ile ilgili hususun gereğini pekiştirmek için olduğunu belirtir. ⁵⁴¹

Kurtûbi tefsirinde, Mâlik'in Muvatta'da yaptığı şu açıklamayı yapar. Sonra onların varacakları yer Beyt-İ Atik'tir" buyruğu ile bu kurbanlıkların Beyt'e kadar gideceklerini kastetmektedir ki, bundan kasıt da tavaftır. Yüce Allah'ın: "Varacakları yer" ifadesi ihramlı olan kimsenin ihlâli (ihramdan çıkması) tabirinden alınmıştır. Yani Araf'e'ye vakfede durmaktan, cemrelere taş atmaktan ve sa'y etmekten ibaret olan bütün hac şeâiri sonunda, Beyt-i Atik'te İfada tavafi yapmakla sona erer. Bu açıklamaya göre bu buyrukta bizzat Beyt'in kendisi kastedilmektedir. ⁵⁴² Tefsirciler genellikle "...*Sonra da onların kurban edilip yıkılacağı yer En eski ev/Kâbe'dir.*" ⁵⁴³ ifadesiyle Harem bölgesinin kastedildiğini söylerler. ⁵⁴⁴

Bu pasajda ⁵⁴⁵ Allah'ı Teâla önce Allah'ın koyduğu yasaklara saygı göstermenin insan için daha hayırlı olacağını anlattı. Böylece kendi buyruklarını gözetip saygı duyan, yani onları ihmal etmeden hayata geçiren, onları hafife almayan kimseleri değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Daha iyinin Allah'ın buyruklarına saygı duymak olduğunu belirtmektedir. Ayetin devamında "...*Haram oldukları size okunanlar dışındaki hayvanlar size helal kılındı.*" ifadesiyle de Maide 1-3 ve En'am 121 deki eti yenen hayvanlara atıf yapıldı. Aslında buradan çıkarılacak en önemli Kur'âni metod ortaya çıkmaktadır. Yasaklanmamış olan şeyler helaldir. Yüce Allah yasak olan şeylerin dökümünü veriyor. Bizde bunlardan bunun dışında kalan şeylerin helal olduğunu anlamını çıkarmalıyız. Devamında "...*O halde putlara tapınıp kirlenmekten uzak durun, yalan sözden kaçınınız!*" buyrulmuştur. Yüce Allah burada putlar için kurban kesme geleneğini

⁵³⁹İbn Mâce, *Menâsik*, 73; Ebu Dâvud, *Savm*, 5.

⁵⁴⁰Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 31.

⁵⁴¹Elmalılı, IV, 3400.

⁵⁴²Kurtubi, *el-Câmiu li Akâmu'l Kur'an*, XII, 55.

⁵⁴³Hac, 22/33.

⁵⁴⁴Mukâtil, II, 383; Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 31; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, .195; İzzet Derveze, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 51-52.

⁵⁴⁵Hac, 22/30-33.

ortadan kaldırmak için putların pisliğinden uzak durma emrini vermektedir. Ayrıca eti helal olmayan hayvanların etini yemenin pislik yemek kadar çirkin olduğunu belirtiyor.

Allahu Teala “*O’na ortak koşmaksızın özünü sadece Allah’a yönelten müminler olun! Zira kim Allah’a ortak koşarsa, sanki o, gökten düşüp de kuşların kapıştığı veya rüzgarın her bir parçasını en uzak yörelere savurup uçurduğu kimseye döner.*”⁵⁴⁶ buyurarak adeta bir önceki ayeti tamamlıyor. Çünkü putların kirinden uzak durmanın yolu kişinin Allah’a ortak koşmaksızın özünü sadece Allah’a yönelterek katıksız bir imanla Allah’a yönelmekten geçer. Bu ayet “putların pisliğinden nasıl uzak duracağız? sorusunun cevabıdır. Böylece yasaklanan bir şeyin yerini iyi bir şeyle doldurmak gerekir gibi bir prensip ortaya çıkıyor. Devamla Allah’u Teala kendisine şirk koşmayı iki örnekle anlatıyor.

Bunlardan birincisi, şirk koşmak; o da gökten düşmeye ve ondan sonra da kuşların o kimseyi kapışmasıdır. Aslında şirk koşan insan bir bakıma yaşayan ölüdür. Allah katında iyi insan olmanın yolu imandan geçer. Kur’anda Allah’u Teala asıl iyiliğin Allah’a iman olduğunu belirtir.⁵⁴⁷ İnanmayan insanın Allah katında değeri yoktur.⁵⁴⁸ O kimsenin gönlü leş haline gelmiştir. Leşi de ancak kuşlar, akbalar, şahinler, doğanlar kısacası yırtıcı kuşlar yer. Kişinin de sadece iskeleti kalır. Müşrikte iman olmadığı için böylece iskeletten ibaret olur.⁵⁴⁹

İkinci benzetme de rüzgarın uzak bir yere savurduğu bir eşyadır. Rüzgarın savurduğu şeyler hafif olan, ağırlığı olmayan şeylerdir. Şeytanın etkisinde olan insanda iradesine sahip olamayan insandır. Öyleyse Allah’a inanmak insana manevi bir ağırlık verir. Bu iman insana şeytana karşı durmayı öğretir. İradesine sahip çıkıp öteye beriye savrulmamayı insana ancak bu iman öğretir. Allah’a şirk koşanlar da bu güç olmadığından rüzgarın önündeki eşya gibi oraya buraya savrulurlar.

Allahu Teala devam eden ayetlerde kurbanlık hayvanlara saygı gösterilmesini istiyor. Kurbanlıklara saygı denilince anlaşılması gerekenin kurbanlık hayvanların besili ve kusursuz olması gerektiğini, onun her bir parçasının iyilikle değerlendirilmesini ve

⁵⁴⁶Hac, 22/31.

⁵⁴⁷Bakara, 2/177.

⁵⁴⁸Hucurat, 49/13.

⁵⁴⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XIII, 78.

yapılan kurban kesmenin kişiyi takvaya ulaştıracağı bilincinin olmasını anlıyoruz. Aslında mü'minler kurban kesmekle iç alemlerindeki sahte tanrıları kurban etmiş oluyorlar. Yüce Allah buzağıya tapan İsrailoğulları'na taptıkları ineği kestirerek sahte tanrılarını keserek kalplerini dirilteceklerini gösterdi.⁵⁵⁰ İsrailoğulları ineğe tapıyor ve onu kutsal kabul ediyorlardı. Allah'ı Teala'nın ineği kesin emrine hayret etmişlerdi. Çünkü kendi cinsinin bütün özelliklerini taşıyan bu yaratık beden yapısı itibariyle kutsal Apis öküzünü andırıyor, altın sarısı rengiyle de Yahudi'nin altına karşı duyduğu sevgiyi temsil ediyordu. Bu iki sebepten dolayı bu ineğin mutlaka kesilmesi kurban edilmesi gerekiyordu. Böylece bu kurban sayesinde altına karşı düşkünlükleri biraz engellenmiş olacaktı.⁵⁵¹

Kur'anda “*Onlarda sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır. Sonra da onların kurban edilip yıkılacağı yer En eski ev/Kâbe'dir.*”⁵⁵² buyrulur kurbanlık hayvanlardan yararlanmaya açıklık getirildi. Kurban olarak ayrılan hayvandan kurban olana kadar sırtlarına binilebilir, sütleri içilebilir, yavrularını sütleri ile beslenebilir. Onlar daha sonra Harem bölgesinde kurban edilir.

2.2.2.4. Kurban Etinin Değerlendirilmesi

İslam'ın ortaya çıktığı dönemlerde Mekkeli'ler putperest bir inanç taşımakla beraber, atalarından miras aldıkları bir tanrı inancına sahiptiler.⁵⁵³ Allah'ın bütün varlıkların yaratıcısı olduğunu kabul ediyorlar⁵⁵⁴ bununla birlikte aracısız Allah'a ulaşamayacağı vehmini de taşıyorlardı.⁵⁵⁵ Bu anlayışlarından dolayı da ruhları, cinleri ve putları aracı ediniyorlardı. Bir ruhu veya bir meleği temsil ettiğine inandıkları, güneşe, aya ve yıldızlara taptıkları gibi, bazı ağaçlara veya taş ve ahşaptan yaptıkları ve tanrıyı temsil ettiğine inandıkları putlara tapar ve ibadetlerini bu taptıkları şeylerin yanında yerine getirirlerdi.⁵⁵⁶ Putları dini hayatın merkezine alan Araplar ibadetlerini putlara yaparlardı.

⁵⁵⁰Bakara, 2/67-71.

⁵⁵¹ Emin Işık, “Bakara Suresi” *DİA*, İstanbul 1992, IV,527.

⁵⁵²Hac, 22/33.

⁵⁵³Muhammed **Hamidullah**, *İslam Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993, s.24.

⁵⁵⁴Ankebut, 29/61.

⁵⁵⁵ Cevad Ali, *Mufassal*, VI, 103.

⁵⁵⁶Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.13; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 103; Narin, s.44-46.

Biri bir yolculuğa çıkarken evinde son olarak elini, yüzünü puta sürer, dönünce de ilk olarak bu ritüeli yapardı.⁵⁵⁷

Cahiliye döneminde kurban ibadeti de putperest geleneklerle sürdürülmekteydi. Hacılar Arafat'a çıkar, Müzdelife'den sonra Mina'ya harekete geçilirdi. Mina'dan Mekke'ye gelince Kâbe tavaf edilir, Safa ile Merve arasında Sa'y yapılırdı. Arkasından İsaf putunun yanında kurban kesilir, kanından Kâbe'nin duvarlarına sürülürdü. Kurban kesenler ise bu etten yemezlerdi.⁵⁵⁸ Sonra da “onlardan bir şey yememiz bize helal değildir. Onları Allah rızası için kurt kuş yesin diye koyduk” derlerdi.⁵⁵⁹ Cahiliye dönemi kurbanını bu şekilde kısaca da olsa anlattıktan sonra harem'de kesilen kurbanlara değinmek yerinde olacaktır.

Kurban bayramı günü kesilen kurbandan farklı olarak alimler haremde kesilen kurbana “hedy” ismini vermişlerdir. Hedy, “hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder.”⁵⁶⁰ Kur'an'da “hedy” kelimesi bu anlamda haccın konu edildiği ayetlerde yer almıştır.⁵⁶¹ Bu ayetlerin birinde “hedyen” şeklinde nekra⁵⁶², diğerlerinde ise “el-hedy” şeklinde marife olarak kullanılmıştır.⁵⁶³

“Hedy”, “Allah'a manen yaklaşmak için veya ihram yasaklarını çiğnemekten yahut hac ve umrenin vaciplerinden birini terk etmekten dolayı keffaret olarak kesilmek üzere Harem'e götürülen veya parası gönderilen kurbandır.”⁵⁶⁴ Hedy kurbanı mekanla kayıtlı bir ibadet olup Harem sınırları içinde kesilir.⁵⁶⁵ Hedy ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra Hac Suresi 28. Ayetteki kurbanın eti konusuna dönecek olursak şunları ifade ederiz.

Tefsirlere baktığımız zaman hemen hemen bütün tefsirlerde Hac Suresi 28. ayetteki kurbanın kurban bayramı günlerinde ve hacda kesilen kurbanlar olduğu anlaşılmıştır. Hac suresindeki devam eden ayetlere baktığımız zaman hacle ilgili işler bittikten sonra

⁵⁵⁷ İbnü'l-Kelbi, *Kitâbü'l-Esnam*, s. 67-68; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, .I, 169.

⁵⁵⁸ Abdülkerim Özeydin, “İslam'da Hac” mad., *DİA*, XIV, 387.

⁵⁵⁹ İbn Kesir, *Tefsir*, V, 443.

⁵⁶⁰ Salim Ögüt, “Hedy”, *DİA*, XVII, 156.

⁵⁶¹ Maide, 5/2,95,97; Bakara, 2/196; Fetih, 48/25.

⁵⁶² Maide, 5/95.

⁵⁶³ Bakara, 2/196; Maide, 5/2,97; Fetih, 48/25.

⁵⁶⁴ Ömer, Nasuhi **Bilmen**, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986, s.388.

⁵⁶⁵ Nevevi, *el-Mecmu'*, VIII, 196; Merğînâni, *el-Hidaye*, I, 220.

Allahu teala her ümmete kurban ibadeti verdiğini⁵⁶⁶, Muhammed ümmeti içinde verilen kurbanı da; (Ey Muhammed) *Size de iri cüsseli hayvanları/develeri Allah'a ibadet sembollerinden kıldık. Bunda sizin için hayır vardır. Develeri ayakta dizi dizi dururken Allah'ın adını anarak kesin, yanları üzere devrilip canları çıktığında ondan siz de yiyin ve kanaatkâr olanlara da dilenenlere de yedinin! İşte bunları da böyle şükredesiniz diye size boyun eğdirdik*⁵⁶⁷ şeklinde açıklıyor. Aynı surede birbirini takip eden ayetlerde iki kez kurbandan bahsetmesi ve ikisinin eti hakkında da açıklamalar yapması acaba 28. ayetteki kurbanın sadece hac günlerinde ve haremde kesilen kurban mı düşüncesini akla getiriyor. 28.ayetteki kurban ve eti hakkında bilgiler verildikten sonra tefesin giderilmesi⁵⁶⁸ istenmekte ve ondan sonra da Beyti'l-Atik'in tavaf edilmesi emredilmektedir. Birbirini takip eden bu işler (kurban, traş, tavaf) hacda yapılması gereken işlerdir.

Tefsirler bu kurbanın genellikle etinin yenmesi konusu üzerinde durmuşlar ve ayetteki "...yeyin.." ifadesinin ne anlama geldiğini izah etmeye çalışmışlardır. Günümüzdeki bazı araştırmacılar ise hac suresi 33. ayete kadar olan bölümün hac kurbanından bahsettiğini 34. ayetle birlikte kurban bayramı günü kesilen kurbanların çözümlendiğini söylerler.⁵⁶⁹ Çünkü ilerde gelen ayetlerde kurban etinin dağıtımı konusunda farklı bir içerik ve uygulama söz konusudur.⁵⁷⁰

Bu ayetteki "...yeyiniz.." ifadesinin ne anlama geldiği konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buayetteki "*İşte bunlardan yiyin*" emri hakkında bazı alimler, "Bu, vücûb (farz oluşu) ifade eder. Çünkü câhilliye arapları, fakirlere karşı böbürlenmek için kestikleri bu hayvanlardan yemiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak müslümanlara, hem kâfirler gibi yapmamak, fakirlerle eşit olmak ve hem de tevâzuyu yürürlüğe koymak için, ondan yemelerini emretmiştir" derler.⁵⁷¹ Vacip kabul edenler buradaki yemeyi ve yedirmeyi âyet-i kerîmenin zahiri dolayısıyla, bir de Peygamber

⁵⁶⁶Hac, 22/34.

⁵⁶⁷Hac, 22/35.

⁵⁶⁸Bkz. Maddi ve Manevi Kirlerden Temizlenme, s.111.

⁵⁶⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, s.72; Ahmet **Yaman**, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I*, İstanbul 2002, DİB Yayınları, Ankara 2004, s.654.

⁵⁷⁰Bayraklı, s.72.

⁵⁷¹Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 28.

(sav)ın: "Yiyin, saklayın ve tasadduk edin." ⁵⁷² buyruğu dolayısıyla vacib kabul etmişlerdir. ⁵⁷³

Çoğunluğun kanaatine göre buradaki emir gereklilik bildirmez, mübahlık ifade eder. Bazılarına göre de kurbanın üçte birini sahibi yer, üçte birini eşine dostuna dağıtır, üçte birini de fakirlere dağıtır. ⁵⁷⁴

Buradaki yedirme emri vaciplik ifade eder. Yani kurbanın bir kısmının fakirlere verilmesi vaciptir. Güzel olan kurbanın üçte birini yoksullar için ayırmaktır. ⁵⁷⁵

Zemahşeri, bu ayetin tefsirinde buradaki emir mübahlık ifade eder der. Çünkü cahiliye Arapları kestikleri kurbanın etinden yemezlerdi der. Devamında bunun mendup olması da caizdir. Çünkü burada fakirlerle eşitlik vardır. Bundan dolayı fukaha zengin kimselerin kurbanlarının etinin üçte birini yemesini mübah görmüştür. Hz. Peygamber hadiste de "yeyin, tasadduk edin ve kendinize de kaldırın" ⁵⁷⁶ buyurmuştur. ⁵⁷⁷

Kurban kesen kişi kurbanının etinden yemekle ona verdiği değeri gösterir. Kurban kesmenin amaçlarından biri olan fakirlere vermek ve onları doyurmak yerine gelecektir. Çünkü kurban kesmenin üç tane amacı vardır. Bunlardan birincisi sahip olunan nimete şükrettiğini göstermek için Allah'ı zikretmek, ikinci amacı insanın ruhunu inceltmesi, üçüncü amacı da fakirlere infak etmektir. ⁵⁷⁸ İnfak konusunda "*Ey İman Edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki, Allah zengindir, övgüye layıktır.*" ⁵⁷⁹ buyrulur. Kur'an'ın koyduğu ölçü aynı zamanda kurban etlerinin dağıtımını konusunda da uyulması gereken temel kriteri belirlemektedir. ⁵⁸⁰

Kurbanın sahibi kurbanın etinden yiyebilir, bakmakla yükümlü olduğu kimselere yedirebilir. Yenecek ve dağıtılacak miktar konusunda kesin bir ölçü koymak zordur.

⁵⁷² Buharî, Edâhî 16; Müslim, Edâhî 28, 33; Ebû Dûvûd, Edâhî 9; Tirmizi, Edâhî 14; Nesâî, Dahâyâ 36, 37; Dârimi, Edâhî 6; Muvatta', Dahâyâ 6-8; *Müsned*, IV, 15, V, 75, 76..., VI. 51.

⁵⁷³ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 28.

⁵⁷⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 22.

⁵⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 399.

⁵⁷⁶ Müslim "Edahî", 29.

⁵⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 187.

⁵⁷⁸ Bayraklı, XIII, 71.

⁵⁷⁹ Bakara, 6/267.

⁵⁸⁰ Narin, s.343.

Kurban etinin üç eşit parçaya bölünüp bir parçasının kurban sahibi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler tarafından tüketilmesi, ikinci parçanın eş, dost ve akrabalara hediye edilmesi, üçüncü parçanın kurban kesmeyen fakirler dağıtılması dini bir gelenektir.⁵⁸¹ Eğer kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişiler kalabalık ise hiç kimseye dağıtmadan evde tüketmesinde bir sakınca yoktur.⁵⁸²

Kurban sahibinin kurbanın etinden hem yemesi, hem ikram etmesi hem de dağıtması genel bir kuraldır. Bunun ölçü ve şeklini her mükellefin kendi durumunu, çevresinin ihtiyaç ve imkanını göz önüne alarak bizzat belirlemesi ve bu konuda ibadet anlayışıyla hareket etmesi doğru olur.⁵⁸³

Bu ayetteki önemli bir hususta buradaki Allahın adı anılarak boğazlanacak hayvanların Allah'ın verdiği rızık olarak tanıtılmasıdır. Öyleyse bu hayvanlar rızık olarak yemek için boğazlanmaktadır. Hem kesenler hem de yoksullar yeyip bayram günü Allah'ın nimetlerine sevinsinler, bu nimetlere şükretsınler diye de bunların kesilmesi meşru kılınmıştır.⁵⁸⁴

Burada Allah hayvanları bize rızık olarak verdiğini belirtiyor. Kesilip etrafa terk edilenler bizim rızığımız değildir. Yüce Allah aynı zamanda bu kurbanların şükredilmesi gereken birer nimet olduğunu anlatıyor. Kesilip etrafa bırakılan ve hastalıklara sebep olan kurbanlar bir nimet değil, sabretmemizi gerektiren bir nikmet olur. Allah kurbanı ve kurbanlık hayvanları sabra vesile olan bir nikmet olarak bize musahhar kılmamıştır.⁵⁸⁵

Sonuç olarak ayetteki “yeyiniz ve fakirler de yediriniz” buyruluyor. Her konuda olduğu gibi bu konuda da müşriklere muhalefet isteniyor. Müşrikler kestikleri kurbanın etinden yemiyorlar ve bunu bir üstünlük vesilesi kabul ediyorlardı. Yüce Allah üstünlüğün kurban etini yememede olmadığını göstermek için bunlardan yeyiniz” buyurmuştur.

⁵⁸¹ Bardakoğlu, “Kurban” *DİA*, XXVI, 439.

⁵⁸² Beşir Gözübenli, “Kurban”, İFAV, III, 104.

⁵⁸³ Narin, s.342.

⁵⁸⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 21.

⁵⁸⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 21.

2.2.2.5.Nezirlerin Yerine Getirilmesi

Türkçe karşılığı adak olan “*nezr*” (çoğulu *nuzur*) kelimesi dilimizde “*nezir*” olarak telaffuz edilir. *Nezr*, “kişinin kendisi için zorunlu olmayan bir şeyi, bir işin olması şartına bağlı olarak üzerine zorunlu kılmasıdır.”⁵⁸⁶

Nezr kelimesinin kökünde “*vacip kılmak, gerekli kılmak*” mânası vardır. İmam Şafîî, kasten yaralama suçunda ödenmesi gereken diyeti *nezr* diye adlandırmıştır. Kelimenin kök anlamlarından biri de “uyarıcı ve sakındırıcı mahiyetteki tebliğ ve ilâm'dır. Nitekim adak olarak verilen şeye *nezîre* dendiği gibi, ordudaki öncü ve gözcü birliklerine de düşmanın durumunu bildirmeleri sebebiyle aynı ad verilmiştir⁵⁸⁷.

Kelime, gerek sözlük gerekse terim anlamında Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde⁵⁸⁸ geçmektedir. İki âyette⁵⁸⁹ isim olarak tekil, bir âyette⁵⁹⁰ çoğul, ayrıca iki âyette de Hz. Meryem ve annesine atıfla fiil olarak zikredilmektedir:

*“İmrân'ın karısı. 'Rabbim! Ben karnımda olanı sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur; doğrusu her şeyi işiten ve bilen ancak sensin' demişti”*⁵⁹¹ *“İnsanlardan birini göreceğ olursan de ki: Ben rahmana oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım”*⁵⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'de adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Daha önce de belirtildiği gibi. Hz. Meryem ve annesine atıfla iki adak olayı zikredilmekte ve bazı âyetlerde de⁵⁹³ yapılan adakların yerine getirilmesinin lüzumuna işaret edilmektedir. Bu ise, esasen diğer birçok âyette⁵⁹⁴ zikredildiği üzere ahde vefa istenmiştir.. Hz. Peygamber'in, Allah'a itaat kabilinden olan adakların yerine getirilmesini emretmesine karşılık⁵⁹⁵ adak adamayı yasakladığı ve adağın ilâhî takdiri

⁵⁸⁶İsfahani, “*n-z-r*”, s.487.

⁵⁸⁷ Muhammed Murtaza **Zebîdî**, “*n-z-r*”, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiru'l-Kamûs*, Matbatu'l-Hayriyye, Mısır 1306, VIII, 71.

⁵⁸⁸ A.j. **Wensinck** (Heyet), *n-z-r*”, *Concordance (el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevi, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988.*

⁵⁸⁹Bakara, 2/270; İnsan, 76/7.

⁵⁹⁰Hac, 22/29.

⁵⁹¹ Âl-i İmran, 3/35.

⁵⁹²Meryem, 19/26.

⁵⁹³ Hac, 22/29; İnsan, 76/71

⁵⁹⁴Nahl, 16/91; İsrâ, 17/34.

⁵⁹⁵ Buhârî, “*Eyman*”, 26,27; Nesâî, “*Eyman*”, 29,41.

değiştirmeyeceğine işaretler, “Adak hiçbir şeyi değiştirmez (bir başka rivayette, hiçbir fayda sağlamaz), ancak adakla cimrinin malı azaltılmış olur”⁵⁹⁶ dediği rivayet edilmektedir. Bazı âlimler bunu ve adağı yasaklayan benzeri diğer hadisleri zahirî manasıyla anlarken diğer bazı âlimler te'vil yoluna gitmişlerdir. Bunlara göre söz konusu hadislerdeki yasak, kişinin yapmakla yükümlü olmadığı bir ibadeti yapacağına dair Allah'a söz verip onu üstlendikten sonra sözünden dönmekten sakınması gerektiğine ve adağın manevî sorumluluk getiren bir iş olduğuna işaret etmektedir. Aksi halde, adak adamak anlamsız ve geçersiz bir şey olurdu. Oysa birçok âyet ve hadiste adakların yerine getirilmesi emredilmiştir. Bu hadislerden anlaşılan bir diğer husus da adağın insana bir fayda sağlamayacağı ve bir zararı gidermeyeceği. yani adakla ilâhî takdirin değişmeyeceği gerçeğidir. Bunun aksi bir düşünceyle adak adamak İslâm inancıyla bağdaşmadığından yasaklanmıştır.⁵⁹⁷

Konuyla ilgili âyet ve hadislere dayanan fıkıh âlimleri, adak adamanın dinî hükmü hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları mubahtır, ancak adamak veya adamamak konusunda dinî bir yükümlülük söz konusu değildir derken; bazıları da müstehaptır; fakat devamlılık arzederse (meselâ her pazartesi oruç tutmayı adamak gibi), mekruh olur der. Diğer bazıları da adak adamak tenzihen mekruhtur derler. Bunlara göre adak yasağıyla ilgili hadisler, adakların yerine getirilmesini emreden naslar göz önüne alınırsa, harama değil de kerahete delâlet eder. Diğer taraftan, Resûlullah'ın ve önde gelen ashabının adakta bulunmayışları, adağın müstehap olmadığının bir başka delili sayılmıştır. Sonuç olarak, adak İslâmiyet'te umumiyetle sevaba vesile olan bir davranış sayılmamış, ancak adanınca da yerine getirilmesi hususunda hassasiyet gösterilmesi istenmiştir.⁵⁹⁸

Adak adayan kişide ve adanan şeyde bulunması gereken özellikleride şu şekilde sıralamak mümkündür: Adakta bulunan kimse müslüman, ergenlik çağına gelmiş, temyiz gücüne sahip olmalı ayrıca da sözlü olarak adakta bulunması gerekir. Yazı, işaret ve sadece kalpten geçirmekle adak mükellefiyeti doğmaz.

Adağın geçerli olması için aranan başlıca şartlar şunlardır:

⁵⁹⁶ Buhârî, “*Eyman*”, 6, “*Kader*”, 6; Müslim, “*Nezr*”, 2.

⁵⁹⁷ Zebidî, VIII, 271.

⁵⁹⁸ Ahmet **Özel**, “Adak”, *DİA*, İstanbul 1998, I, 338.

- a) Adanan şeyin, namaz, oruç, sadaka gibi farz veya vâcip türünden bir ibadet olması gerekir. Sevaba vesile olmakla beraber başlı başına ibadet olmayan abdest alma, hasta ziyaret etme gibi fiiller adanmaz. Günah olan bir işin adanması haram ve geçersizdir. Böyle bir adağın yerine getirilmesi bütün İslâm âlimlerine göre câiz değildir; ancak
- b) Adanan şeyin kişinin zaten yapmakla yükümlü olduğu bir ibadet olmaması gerekir,
- c) Yeme, içme, yürüme, konuşma vb. mubah fiilleri işleme veya terketme de adak konusu olamaz,
- d) Adanan şeyin dinî ölçülere göre mümkün ve uygun olması gerekir. Meselâ gece oruç tutma adağı dinî ölçülere göre mümkün değildir. Yine, kişinin sahip olmadığı bir malı sadaka olarak adaması da geçersizdir. Kurban ibadetinin şartlarına uygun olmadığı için horoz kesmeyi adamak, İslâm inancıyla bağdaşmadığı için yatırlara kurban vb. şeyler adamak İslâm dininde yeri olmayan âdetlerdir⁵⁹⁹

Hac suresi 29. Ayetteki “adakları yerine getirsinler” ifadesindeki adak hakkında müfessirler, haccetmenin insana vacip kıldığı hacla ilgili çeşitli emirleri yerine getirme manasında alınabileceği gibi, sözlü olarak yaptığı nezirlerden dolayı insanların kendilerine vacip kıldıkları şeyleri yerine getirme olarak anlaşılabilceğini söylemişlerdir.⁶⁰⁰ Buradaki “nezir” adak kurbanı olarak anlaşılabilceği gibi adanmış başka bir ibadet olarak anlamak da mümkündür.⁶⁰¹

2.2.2.6.Kâbe’yi Tavaf (Beyt-i Atiki Tavaf)

“*Beyt-i Atik*”, eski, kullanılmayan, tarihî ev demektir. Kâbe'nin ismidir. Atik dilimizde de kullanılmaktadır ve "kadîm" anlamındadır. Eski zamanlardan kalma demektir. Bunun için bazen "eski" tabiri de kullanılır.

Kur'an'da, Kâbe, yeryüzündeki mabedlerin en kadîmi⁶⁰², eskisi, öncesi olmasından dolayı "atîk" olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda "atîk", "ita" gibi, hoş ve geçerli anlamına da gelir. Önceki anlamının bir gereğidir. "Atîk"ın serbest ve özgür anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Kâbe'nin, zorbarların zulmünden korunduğu için "atîk" olarak

⁵⁹⁹ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, III,731;Özel, s.338.

⁶⁰⁰ Mukatil, II,382; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 190; Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII,28; *Medârik*, II, 111;

⁶⁰¹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIII, 73.

⁶⁰² Al-i İmran, 3/39.

adlandırıldığı da söylenmiştir. ⁶⁰³ Râzi'ye göre Kâbe'ye Beyt-i Atik (Eski ev) denmesinin sebepleri şunlardır:

1) Atik, eski demektir. Çünkü o ev, insanlar için yapılan en eski (ilk) beyt (ev)dir. Bu görüş Hasan el-Basrî'nindir.

2) O ev, zorba meliklerin hükümranlığında muhafaza edilmiş, "itk" edilmiş yani azade tutulmuştur. Çünkü orayı yıkmak için yola çıkan nice zorbaları, Allah engellemiştir. Bu, İbn Abbas (r.a) ve İbn Zübeyr (r.a)'in görüşüdür. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ebrehe oraya yöneldiğinde, başına gelen geldi" dediğini rivayet etmişlerdir.

Buna göre eğer Haccac Kâbe'ye musallat olmuştur?" denilirse, cevaben deriz ki: "Haccâc, bizzat Kâbe'ye zarar vermeyi istememiş. Fakat (savaştığı) Abdullah b. Zübeyr (r.a) oraya sığınmış. O da onu oradan çıkarmak için, orayı yıkmaya baş vurmuş. Ama sonra onu yeniden yapmıştır."

3) Orası asla mülk edilememiştir. Bu görüş İbn Uyeyne'nindir.

4) Orası, suya garkolmaktan azade olmuştur. Bu görüş de Mücâhidindir.

5) Atik, iyi, güzel, şerefli demektir. Bu görüşe göre, bu kelime, Araplar'ın "iyi kuş, iyi tay" manasında kullandıkları tâbirlerinden alınmadır.

Sözlükte "dört köşeli veya küp şeklinde olmak" anlamındaki ka'b kökünden gelen Kâbe ise "küp şeklinde nesne" demektir. Kur'ân-i Kerîm'de adı iki defa geçen Kâbe'ye⁶⁰⁴ bir kısmı yine Kur'an'da yer alan Beyt⁶⁰⁵ Beytullah, el-Beytü'l-atîk⁶⁰⁶, el-Beytü'l-harâm⁶⁰⁷, el-Beytü'l-Muharrem el-Mescidü'l-Harâm⁶⁰⁸ el-Beytü'l-Ma'mûr⁶⁰⁹ el-Meş'arü'l-Harâm, Beniyye, Devvâre, Kâdis, Kible, Hamsa, Müzheb gibi çeşitli isimler de verilmiştir; halk arasında daha çok Kâbe-i Muazzama tabiri kullanılmaktadır.

Mekke şehrinde Mescid-i Harâm'ın ortasında bulunan Kâbe yaklaşık 1,5 m. ge-

⁶⁰³ Mehmet Yaşar **Soyalan**, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003, s.71.

⁶⁰⁴Maide, 5/95-96.

⁶⁰⁵ Bakara, 2/ 125, 127, 158; Al-i İmrân, 3/96, 97; Enfâl, 8/35; Hac, 22/26; Kureyş, 106/3

⁶⁰⁶ Hac, 22/29, 33

⁶⁰⁷ Mâide, 5/2, 97

⁶⁰⁸ Bakara, 2/144, 149, 150; Mâide, 5/2; Tevbe, 9/7, 19, 28

⁶⁰⁹ Tûr, 52/4

nişliğindeki temeller üzerine inşa edilmiştir.⁶¹⁰

Kâbe'nin ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda ihtilâf vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Kabe ile ilgili olarak şu âyetler yer almaktadır: *"Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev -mâbed-Mekke'deki - Kâbe-'dir"*⁶¹¹

*"Biz beyti insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamını namaz yeri edinin. Biz İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf eden, ibadete kapanan, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun" diye emretmiştik. İbrahim, 'Rab-bim, burayı emin bir şehir yap! Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır' dediğinde -Allah-, "Kim inkâr ederse onu kısa bir süre -dünyada- faydalandırır, sonra da cehennem azabına sürüklerim. O ne kötü bir akıbetir!" demişti. Bir zamanlar İbrahim İsmail ile beraber evin temellerini yükseltirken, 'Ey rabbimiz, bizden kabul buyur! Şüphesiz sen işitensin, bilensin, demişlerdi"*⁶¹²

*"Bir zamanlar İbrahim'e beytin yerini göstermiş ve şöyle demiştik Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf eden, kıyamda bulunan, rükû ve secde edenlere evimi temiz tut"*⁶¹³
*"İnsanlar arasında hacı ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yol ve diyarlardan yorgun argın gelen, zayıf develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları müşahede etmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları -kurban kesmeleri- için sana -Kabe'ye- gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de fakir ve yoksullara yedirin. Sonra kirlerini gider-sinler, adaklarını yerine getirsinler ve eski evi tavaf etsinler. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse bu, rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır."*⁶¹⁴

Bu âyetlerden Kabe'nin Hz. İbrahim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrahim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Hz. İbrahim'den önce kimin tarafından inşa edildiği hususunda

⁶¹⁰ Sadettin Ünal, "Kâbe" DİA, İstanbul 2001, XXIV, 15.

⁶¹¹ Âl-i İmrân, 3/96

⁶¹² Bakara, 2/125-127

⁶¹³ Hac, 22/26

⁶¹⁴ Hac, 22/ 27-29

Kur'an'da herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair birçoğu İsrâiliyat kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü, bir kısmı da sembolik anlamlar taşıyan rivayetler yer almaktadır.⁶¹⁵

Hac suresi 29. ayette Allah'ü Teala üç işten bahsediyor. Bunlar; tefesin giderilmesi, adakların yerine getirilmesi ve Kâbe'yi tavaf etme. Kâbenin Tavaf edilmesindeki tavaf hakkında müfessirler haccın erkanından biri olan bu tavaf ziyaret tavafıdır demişlerdir.⁶¹⁶ Taberî âyetin bu kısmını "veda tavafı" olarak açıklayan bir rivayete yer vermekle beraber, burada Arafat vakfesinden sonra kurban bayramının birinci günü veya sonrasında yapılan farz tavafın kastedildiği hususunda görüş birliği bulunduğunu belirtir.⁶¹⁷

Tavaf sözlükte "dönmek, dolaşmak" anlamlarına gelir; dinî bir terim olarak Kabe'nin etrafını şartlarına ve âdabına uygun olarak dolaşmayı ifade eder, Kabe sola alınarak ve Hacerülesved'in bulunduğu köşeden veya hizasından başlanarak Kabe'nin etrafında dönüp aynı noktaya gelindiğinde bir şavt (tur) yapılmış olur. BİR tavaf yedi şavttan oluşur. Bakara Sûresi'nin 158. âyetinde yine hac ve umre fillerinden biri olup Safa ile Merve arasında koşma anlamına gelen "sa'y"dan söz edilirken de tavaf etme fiili kullanılmıştır. Fakat yukarıda verilen terim anlamıyla tavaf fiilinin Kur'an'daki tek kullanımı bu âyette yer almaktadır. Burada emir kipinin kullanılmış olması da farz tavafın kastedildiğini gösterir. Belirlenen vakitte Kabe'nin etrafında yapılması gereken bu "ziyaret tavafı" (diğer adıyla ifâda tavafı) dışında hac menâsikinden olan iki çeşit tavaf daha vardır. Bunlardan "kudüm tavafı" Mekke'ye geliş tavafı demektir. Buna "lika tavafı" da denir. İfrad veya kıran haccı yapan afakîlerin (Mîkat sınırının dışından gelenlerin) Kabe'yi selâmlama amacıyla bu tavafı yapmaları sünnettir. Üçüncü tavaf türü ise, Kabe ile vedalaşma anlamı taşıdığı için "veda tavafı" diye anılır, diğer adı "sader tavafı"dır. Mekke dışından gelenlerin memleketlerine dönerken bu tavafı yapmaları vaciptir. Bu üç tür tavafın dışında, Mekke-i Mükerrerme'de bulunan kimselerin zaman zaman yaptıkları nafîle tavafa "tatavvu' tavafı" denir. Bu tavaf, Mekke dışından gelenler hakkında nafîle namaz kılmaktan daha faziletlidir. Öte yandan,

⁶¹⁵Ünal, "Kâbe", *DİA*, 16.

⁶¹⁶Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 190; Razi, *Mefâtiḥul-Ğayb*, VIII, s.28.

⁶¹⁷ Taberî, XVII, 152.

(dört şavtı) umrenin rüknü sayılan tavaf "umre tavafi" diye anılır.⁶¹⁸

Buraya kadar olan bölümde kurbanın mahiyeti ve Kâbe'yi tavaf hakkında bilgiler verdik. Şimdi de hurumâtillah, şeâirullah ve Hunefa kavramlarını kurbanla ilişkilendirip açıklamaya çalışalım.

2.2.3 ALLAH'IN YASAKLARINA SAYGI VE KURBAN

Allah gönderdiği kitaplarda insanlara birtakım ibadetleri emrederken bazı yasaklar koymuştur. Biz burada Allah'ın yasakları ve kurban ilişkisini aşağıdaki ayetler bağlamında ele alacağız.

30. "*Hac budur. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse bu Rabbi'nin katında onun için bir iyiliktir. Haram oldukları size okunanlar dışındaki hayvanlar size helal kılındı. Ohalde putlara tapınıp kirlenmekten uzak durun, yalan sözden kaçının!* 31. *O'na ortak koşmaksızın özünü sadece Allah'a yönelten müminler olun! Zira kim Allah'a ortak koşarsa, sanki o, gökten düşüp de kuşların kapıştığı veya rüzgarın her bir parçasını en uzak yörelere savurup uçurduğu kimseye döner.* 32. *Gerçek şu ki kim Allah'ın ibadet simgelerinden olan kurbanlıklara saygı gösterirse, hiç şüphesiz onun bu saygısı kalplerdeki takvadandır.* 33. *Onlarda sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır. Sonra da onların kurban edilip yıkılacağı yer En eski ev/Kâbe'dir.*"

Bu ayetlerde yüce Allah kendi buyruklarını gözetip saygı duyan, onları ihmal etmeden hayata geçiren, onları hafife almayan kimseleri bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Bu ayetlerdeki saygı ile alakalı kelimeleri açıklayarak konumuzla irtibatlandıracağız.

2.2.3.1. Allah'ın Koyduğu Kanunlara Hürmet (Hurumâtillah) ve Kurban

Hac suresi'nde hurumâtillah diye geçen ve bizimde Allah'ın koyduğu kanunlar diye çevirdiğimiz hurumâtillah kavramındaki haram kelimesi, sözlükte masdar olarak "bir

⁶¹⁸ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, III,731.

şey bir kimseye yasak olmak", isim olarak da "yasaklanan, helâl olmayan şey" anlamına gelir. Bu kelime, çeşitli türevleriyle birlikte Arapça'da zengin bir kullanım alanına sahiptir. Bunlardan *hürmet* "engel olmak, yasak olmak, mümkün olmamak; saygı duymak"; *hürmân* "kişiyi bir iş. davranış veya haktan mahrum bırakmak"; *ihram* "bir şeyi yasaklamak, haram saymak; haram beldeye veya haram aylara girmek; hac veya umreye niyet ederek dikişsiz elbise giymek"; *tahrim* "haram kılmak, yasaklamak" anlamındadır. Fıkıh literatüründe tahrîm karşılığında haram, haram karşılığında *mahzur* terimleri de kullanılmaktadır. Ayrıca Mekke ve Medine'ye Harem denilmesinden "haram aylar" ve "harîm" tabirlerine kadar örfte ve dinî literatürde haram kökünden türeyen birçok kelime ve terimin bulunduğu ve bunların neredeyse tamamının kelimenin kökündeki "yasaklama, engelleme, mahrum bırakma" anlamı çerçevesinde bir muhteva kazandığı görülür.⁶¹⁹ Haram kelimesiyle çeşitli türevleri sözlük anlamlarında Kur'an'da seksen üç yerde geçmektedir⁶²⁰

Müfessirler genellikle hurumât kelimesine "saygısızlık edilmemesi gereken ve cenabı hakkın işte bu vasıfta hacc ile dini şeylerle ilgili olarak mükellef tuttuğu şeylerin tamamıdır" demişlerdir.⁶²¹ Buradaki hurumâtın saygı duyulması istenen şeylerin farz ve sünnetleriyle emirlere uymak demektir şeklinde tüm ibadetleri kapsadığını söyleyenler⁶²² olduğu gibi sadece hac fiillerini kapsar diyenler de vardır⁶²³. Kurtubi, İbn Zeyd'in hurumatı şu şekilde açıkladığını nakleder. Burada sözü edilen "el-hurumât: Allah'ın saygı duyulmasını istediği şeylerdir. Bundan kasıt da, yüce Allah'ın: "Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler"⁶²⁴ buyruğunda kendilerine işaret edilen hac fiilleridir. Bunun kapsamına hac mahallerinin ta'zim edilmesi de girmektedir.⁶²⁵ Bu emir ve yasaklar Hac Suresi 26-29. ayetlerdeki emir ve yasaklardır. Bunlar da; Allahâ şirk koşmamak, Kâbe'yi ibadet yapanlar için temizlemek, haccı ilan etmek, Allah'ı zikretmek, verdiği rızka şükretmek için kurban kesmek, ondan yiyip fakirlere dağıtmak, kiri gidermek, adaklarını yerine getirmek, Eski Beyt'i tavaf etmek, eti helal kılınan hayvanlardan kurban kesip etini yemek, putların kirinden uzak durmak

⁶¹⁹İsfahâni, "h-r-m", s.115; KürşatDemirci, "Haram", *DİA*, İstanbul 1997, VII, 100.

⁶²⁰bkz. M F. Abdülbâkî, "h-r-m", *Mu'cem*, I, 350.

⁶²¹Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 191; Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 29.

⁶²²Kurtubi, *el-Câmiu li Ahkâmu'l-Kur'an*, XII, 52; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3402.

⁶²³Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIII, 75.

⁶²⁴Hacc-22/29

⁶²⁵Kurtubi, *el-Câmiu li Ahkâmu'l-Kur'an*, XII, 53.

ve yalandan kaçınmaktır.⁶²⁶ Allah'ın haramlarından maksat hürmet edilmesi emredilen ve görmezlikten gelinip saygısızlık edilmesi yasaklanan zaman, mekan ve ibadetlerdir.⁶²⁷

Bu ayetteki "hurumât" kelimesi özel manada hacla ilgili emir ve yasaklar olarak anlaşılabilir. Kurban ibadeti de Allah'ın emrettiği ibadetlerden birisidir. Dolayısıyla hurum'at kelimesiyle de ilişkilidir. Bu ayeti kerimede⁶²⁸ yüce Allah kendi buyruklarını gözetip saygı duyan, onları ihmal etmeden hayata geçiren kimseleri bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Yüce Allah kendisinin koyduğu yasalara uymanın daha iyi olacağını söylemektedir. Böylece daha iyi kavramına açıklık getirmektedir. "Daha iyi" Allah'ın buyruklarına saygı duymaktır. Çünkü iyi kavramı göreceli bir kavramdır. Konudan konuya kültürden kültüre değişkenlik arz etmektedir.⁶²⁹

2.2.3.2. Allah'ın Koyduğu Kanunlara Hürmet Gösterenler (Hunefa) ve Kurban

Hurumâta saygıdan bahseden ayetin sonunun "haniflerden olun" cümlesiyle bitirilmesi anlamlıdır. Ayetin bu kısmının açıklamasına geçmeden hanif/haniflik ile ilgili bilgiler vermek ayeti anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Hunefâ, hanif kelimesinin çoğuludur. Hanif kelimesi zıt anlamlı kelimelerdendir. Ebû Amr, hanîfi "hayırdan şerre veya şerden hayra meyleden" şeklinde açıklamaktadır.⁶³⁰ Ancak sözlüklerde ve İslâmî literatürde "hnf kökü mutlak mânada meyletmek anlamında değil "dalâletten istikamete, diğer dinlerden hak dine dönmek" anlamında kullanılmış, haktan bâtıla dönme ise "cnf" köküyle ifade edilmiştir.⁶³¹ Câhiliye devrinde sünnet olduktan sonra Kabe'yi tavaf edene hanîf denilmekteydi.⁶³² Zira bu dönemde Araplar, Hz. İbrahim'in dininden sadece sünnet olmayı ve Kabe'yi tavaf etmeyi muhafaza etmişlerdi. Bundan dolayı putlara tapanlar kendilerinin hanîf olduklarını söylüyorlardı. İslâmiyet ortaya çıkınca hanîf kelimesi müslümanları ifade etmeye

⁶²⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIII, 75.

⁶²⁷ Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 651.

⁶²⁸ Hac, 22/30.

⁶²⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIII, 76.

⁶³⁰ *Li-sânü'l-Arab*, "h-n-f", I, 739.

⁶³¹ Râgıb el-İsfahânî, "hnf", s.133.

⁶³² Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 78. 236, 407; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIII, 57.

başladı.⁶³³ Hanif kelimesinde katıksız inanç anlamı vardır. Aslında doğru istikamet demektir. Burada yönelenler anlamına gelmekte ve katıksız bir iman ile Allah'a yönelmeyi ifade etmektedir.⁶³⁴

Kur'an'da hanîf kelimesi on yerde⁶³⁵ çoğulu olan hunefâ ise iki yerde⁶³⁶ geçmektedir. Bu on iki yerin dokuzunda Hanîfliğin müşriklikten farklı ve onun karşıtı olduğu belirtilmekte⁶³⁷ bu arada sekiz yerde Hz. İbrahim'in imanını ifade etmekte⁶³⁸, bu sekiz yerin beşinde aynı zamanda din mânasına gelen "millet" kelimesi yer almakta, bir yerde de bizzat Hz. İbrahim kendini hanîf diye nitelemektedir⁶³⁹

Hanîf⁶⁴⁰ kelimesi Kur'an'da bir taraftan Hz. İbrahim'in imanını ifade etmek için ve müşrikliğin karşıtı olarak kullanılırken diğer taraftan Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyan olmadığı⁶⁴¹ Ehl-i kitabın hanîfler olarak Allah'a kulluk etmekle emrolundukları⁶⁴² vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'e ve ona uyanlara hanîf olarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmiştir.⁶⁴³ Buna göre Hanîflik müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hristiyanlık da değildir: Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en uygun olan tevhid dinidir.⁶⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle ifade edilir: "*Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah İnsanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler*"⁶⁴⁵.

Moubarac, Kur'an'da hanîfin tanımıyla ilgili en zengin anlamlı ifadenin bu âyette⁶⁴⁶ yer aldığını ve burada belirli bir dinî tavrın önerildiğini belirtmektedir⁶⁴⁷ Kur'an'ın önerdiği

⁶³³ Cevâd **Ali**, *Mufasssal Tarihu'l-Arap Kable'l-İslam*, Beyrut 1993/1423, 451.

⁶³⁴ Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 33; Bayraklı, XIII, 77; Süleyman **Ateş**, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 24.

⁶³⁵ Bkz. MF. Abdülbâki, "Hanif", *Mu'cem*, I, 347.

⁶³⁶ Hac, 22/31; Beyyine 98/5.

⁶³⁷ Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/ 67, 95; Enâm 6/79, 16i; Yûnus 10/105; Nahl 16/120, 123; Hac 22/31.

⁶³⁸ Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; Nisâ 4/125; En'âm 6/ 79, 161; Nahl 16/120, 123.

⁶³⁹ En'âm 6/79.

⁶⁴⁰ Haniflik hakkında geniş bilgi için bkz. Mes'udî, Murucuz-Zeheb, I, 78; Cevad **Ali**, *Mufasssal Tarihu'l-Arap*, VI, 449-510; **FazlurRahman**; *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara 1996, s.232-233; Şaban **Kuzgun**, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Kayseri 1985, s.110; Şaban **Kuzgun**, "Hanif" *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 33-39

⁶⁴¹ Âl-i İmrân 3/67; Bakara 2/135.

⁶⁴² Beyyine 98/5.

⁶⁴³ Yûnus 10/105; Rûm 30/ 30.

⁶⁴⁴ Kuzgun, "Hanif", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 35.

⁶⁴⁵ Rûm 30/30.

⁶⁴⁶ Rûm 30/30.

⁶⁴⁷ Kuzgun, Hanif, s.36.

ve hanîf diye nitelendirdiği bu tavır müşriklığe ters olduğu gibi⁶⁴⁸ Ehl-i kitabın dininden de farklıdır.

Kur'an'a göre Hanîflik, Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan öncedir: "*Ey Ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Halbuki Tevrat ve İncil kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz? İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan idi; fakat o bir hanîf ve müslümandı; müşriklerden de değildi*"⁶⁴⁹

Hz. Peygamber'in. "Allah, 'kullarımın hepsini hanîf olarak yarattım buyurdu"⁶⁵⁰ mealindeki hadisiyle. "Ben Yahudilik ve Hıristiyanlık'la değil kolaylaştırılmış Hanîflik'le gönderildim"⁶⁵¹ hadisi birlikte düşünüldüğünde Hanîfliğin, bütün peygamberlerin tebliğlerinde ortak olan ilkeleri ifade ettiği ve İslâm'ın da bu ilkeleri yaşatan bir din olduğu, Hz. İbrahim gibi Hz. Muhammed'in de aynı dini tebliğ ettiği sonucuna varılır. Bundan dolayı hanîf kelimesi İslâmî literatürde Kur'an'daki anlamıyla ve müslim kelimesinin eş anlamlısı olarak, Hanîfiyye de Hz. İbrahim'in dinini ifade için kullanılmıştır.⁶⁵²

Hanif kelimesi özel bir terim olarak daha çok "İslam gelmeden önce Arap yarımadasında Allah'a ortak koşmayan ve onun birliğini tasdik eden bazı şahsiyetleri" ifade eden anlamıyla kullanılmaktadır, fakat hanif kelimesinin geçtiği hiçbir ayette bu kelimenin anlamı cahiliye dönemine ait dini bir akım olarak kullanılmamıştır.⁶⁵³ Bu ayetlerdeki hanif kelimesi Yahudi ve Hristiyan olmayıp putlara da tapmayanlara ait bir sıfat olarak kullanılmıştır.⁶⁵⁴

Hz. Muhammed'den önceki dönemde Hicaz'da tevhid inancının var olduğu, Arapların zamanla bu inancı terkederek putperestliğe döndükleri arap tarihiyle ilgilenen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.⁶⁵⁵ Müfessirler ve tarihçiler haniflerin sadece

⁶⁴⁸Nahl 16/120.

⁶⁴⁹Âl-i İmrân 3/ 65, 67).

⁶⁵⁰Müsned, IV, 162, Müslim, "Cennet", 63.

⁶⁵¹Müsned, V, 266; VI, 116, 233.

⁶⁵² Kuzgun, "Hanif", *DİA*, XVI, 37.

⁶⁵³Resul Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, Sayı.2, s.138.

⁶⁵⁴Öztürk, s.139.

⁶⁵⁵Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Seda yayınları, Kayseri 1985, s.118.

ismini⁶⁵⁶ vermekle yetinmişler onların din konusundaki görüşlerinde ayrıntılı olarak bahsetmemişlerdir. Hanifler tek Allah'a inanıyor ve O'na ibadet ediyorlardı.⁶⁵⁷ Haniflerin tevhid inancı ve bu inançlarının mahiyeti konusunda ve de Allah'ı nasıl tasavvur ettikleri konusunda fazla bir şey söylememektedirler. Hanifler ve onların inançları konusundaki kısıtlı rivayetlerden anlaşıldığına göre bu kişiler, düzenli bir dini cemaat oluşturmayıp, daha çok münferid dini hayat yaşayan abid ve zahid kişilerdi.⁶⁵⁸ Hanîflerin putlara kurban edilen, Allah'tan başkası için kesilen hayvanların etlerinden yemedikleri, içki içmedikleri de nakledilmektedir.⁶⁵⁹ Bu bilgilerden hareketle hanifler için kısaca, “Allah'a ortak koşmayıp Putlara tapmayan ve insani ilkeleri ayakta tutmaya çalışan insanlar tanımlamasını yapabiliriz.”⁶⁶⁰

Hanifler hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmaması, bu kişiler hakkında özellikle şarkiyatçılar tarafından bir takım spekülatif yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Bu yorumlardan birisi de Varaka b. Nevfel ve onun Hz. Peygambere olan etkisidir. Pek çok Şarkiyatçı Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'in şahsiyet ve öğretilerini şekillendirdiğini ileri sürmüştür.⁶⁶¹ Haniflerden Ebu Amir er-Rahib'in ölürken kendisine kureyşten kimsenin mirasçı olamayacağını vasiyet etmesi müşrikleri sevmediğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.⁶⁶² Hanifler çok farklı kabilelere mensup ve birbirleriyle ilişkisi olmayan kişilerdi. Bir şeriata etkisi olacak kadar etkinlikleri de yoktu.⁶⁶³

⁶⁵⁶ İslâmî kaynaklarda hanîf olarak nitelenen pek çok kişinin adından bahsedilmekte olup bazıları şunlardır: Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl. Ümeyye b. Ebû's-Salt, Erbâb b. Riâb, Süveyd b. Âmir el-Mustalaki, Ebû Kerb Es'ad el-Himyârî, Vekt b. Seleme b. Züheyr el-İyâdî, Umeyr b. Cündeb el-Cühenî, Adî b. Zeyd el-İbâ-dî. Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Seyf b. Züyezen, Varaka b. Nevfel el-Kureşî. Âmir b. Zarb el-Udvânî, Abdüttâbiha b. Sa'leb b. Vebra b. Kudâa, İlâf b. Şihâb et-Temîmî, Mütelemmis b. Ümeyye el-Ken'anî, Züheyr b. Ebû Sûlmâ. Hâlid b. Sinan el-Absî, Abdullah el-Kudâî. Abîd b. Ebras el-Esedî, Kâ'b b. Lüey . (Kuzgun, “Hanîf” *DİA*, s.39.)

⁶⁵⁷ Öztürk, s.139.

⁶⁵⁸ Mustafa Çağrı, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 317.

⁶⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 109.

⁶⁶⁰ Öztürk, 141.

⁶⁶¹ Özcan **Hıdır**, “İlk Vahyin Gelişi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dini Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi”, *Marife*, Yıl.4, Sayı 2, Güz 2004, s.30.

⁶⁶² Cevad Ali, VI, 460.

⁶⁶³ Şemseddin Günaltay İslam Tarihi Kaynaklarında haniflerle ilgili anlatılan rivayeti şu şekilde özetler. İbn Hişam Devs b. İshak'tan şöyle nakleder. Kureyş her yılın belli günlerinde putlardan birinin etrafında toplanarak şenlik yaparlardı. Burada putların şerefine kurban keser. Derin bir saygı hissiyle etrafını tavaf ederlerdi. Kureyş'in yine bu ayını yaptıkları bir gün Varaka b. Nevfel, Abdullah b. Caş, Osman b. Hüveyris ve Zeyd b. Amir adlarında dört kişi birleşerek birbirlerine şöyle demişlerdir:

“Gördüğünüz gibi kavmimiz delalate düşmüş, ataları İbrahim'in dinini unutmuş bulunmaktadır. Biz de onlar gibi, görmeyen, işitmeyen, hiçbir iyiliğe ve kötülüğe gücü yetmeyen bir kaya parçasının etrafında dönebilir miyiz? Biz kendimize bir din arayalım.” Bunun üzerine memleketlerini terk ederek her biri bir

Haniflerin ortak özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Putları ve her türlü şirki reddetmek, mensubu buldukları kavmin yanlış âdet ve inançlarına karşı çıkmak, cehaletin ortadan kaldırılması için faaliyette bulunmak, kavimlerinin baskılarından kurtulmak için onlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmek ve yaratıcıyı düşünmek. Tarihçiler haniflerin kutsal kitapları, sayfaları ve Zebur'u okuduklarını, bazılarının Hz. İbrahim'in şeriatı üzere yaşadıklarını, diğer bir kısmının da onun "kelimelerini aradıklarını, bu uğurda çeşitli sıkıntılara katlandıklarını, yolculuk yaptıklarını, rahip ve hahamlarla görüşüp onlara sorular sorduklarını, ancak aradıklarını bulamadıkları için Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa girmediklerini, İbrahim'in dinine inanmış olarak öldüklerini bildirmektedirler.⁶⁶⁴

Hanif/ haniflik hakkında bu bilgileri verdikten sonra bu ayeti kerimedeki anlamına bakalım. Ayeti kerimeleri tek başına değil de bir pasaj olarak değerlendirecek olursak bu pasajda Allah'ı Teâlâ; 26“Biz İbrahim'i bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler,namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için evimi temiz tut diye Kâbe'nin bulunduğu yere yerleştirdik. 27.Ve dedik ki “insanları hacca davet et. Onlar da yaya olarak ve yorgun argın develer üzerinde dünyanın en uzun yollarını kat ederek gelip 28. Kendileri için yaratılan faydaları görsünler. Onlara rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları belli günlerde Allah'ın adını anarak kurban etsinler. Sonra da ondan hem siz yiyin hem de sıkıntı içerisindeki fakirleri doyurun. 29. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve en eski evi/Kâbe'yi tavaf etsinler.30.“Hac budur. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse bu Rabbi'nin katında onun için bir iyiliktir. Haram oldukları size okunanlar dışındaki hayvanlar size helal kılındı. Ohalde putlara tapınıp kirlenmekten uzak durun, yalan sözden kaçının! 30.O'na ortak koşmaksızın özünü sadece Allah'a yönelten müminler olun! Zira kim Allah'a ortak koşarsa, sanki o, gökten düşüp de kuşların kapıştığı veya rüzgarın her bir parçasını en uzak yörelere savurup uçurduğu kimseye döner.”⁶⁶⁵

tarafa dağıldılar ve hanif dinini aramaya koyuldular.(Şemseddin **Günaltay**, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara 1997, s.79.)

⁶⁶⁴Cevâd Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arap*, VI, 507-510.

⁶⁶⁵Hac, 22/26-31.

Bu ayet-i kerimelerde Allah, önce Hz.İbrahim'e Kâbeyi temiz tutmasını ve sonrada insanları hacca davet etmesini emrediyor. Arkasından gelen ayette de insanlar hacca geldiği zaman haccın maddi ve manevi faydalarına tanık olacaklarını bildiriyor. Devamında da hac günlerinde Allah'ın adı anılarak Allah'ın kendilerine nimet olarak verdiği hayvanları kurban etmeleri isteniyor. Daha sonra da müşriklerin aksine bu kestikleri kurbanın etinden hem kendilerinin yemesi hem de fakirlere yedirilmesi isteniyor. Çünkü müşrikler Kâbe'in yakınında kurban kesiyorlar ve o kurbanın etini yememeyi bir üstünlük vesilesi sayıyorlardı... 29. ayette de kurban kesildikten sonra mü'minlerin yapmaları gereken üç işten bahsediliyor. Bunlardan birincisi tefesin giderilmesi, ikincisi adakların yerine getirilmesi, üçüncüsü de Kâbe'nin tavaf edilmesidir.

Daha sonra gelen ayetlerde Allah'ın yasaklarına saygı gösterilmesinin insan için daha iyi olacağına işaret ediliyor. Helal kılınan hayvanlardan yenilmesi gerektiği ve putların pisliğinden uzak kalınmasını emrediyor. Puta tapmanın hemen arkasından da yalan sözden kaçınmasını buyruluyor. Burada dikkat edilirse putlardan sonra yalan sözden bahsedilmesini Hz. Peygamber'in şu hadisi ile açıklayabiliriz. "Yalan Şahitlik Allah'a şirk koşmayla birlikte anılmıştır."⁶⁶⁶ Bu da şu anlama gelir. Şirk koşmak da bir tür yalandır. Doğru olan tek Allah'ın olmasıdır. Allah'tan başka tapınılacak varlık olduğunu söylemek bir yalandır, hatta yalanların en büyüğü ve en tehlikelidir.⁶⁶⁷

Hunefa kelimesinin geçtiği ayet bir önceki ayetin devamı niteliğindedir. Çünkü putların pisliğinden uzak durmanın yolu katıksız bir imanla Allah'a yönelmekten geçer. Ayet sanki şu soruyu cevaplandırmaktadır. Putların pisliğinden nasıl uzak duracağız? Allah bu sorunucubasını 31. ayetle veriyor. Siz bütün benliğinizle,ihlasınızla⁶⁶⁸, gerçek imanınızla Allah'a yönelirseniz putların pisliğinden korunmuş olursunuz.⁶⁶⁹ Ayetin devamında da şirk koşan müşriğin durumu dehşet verici bir şekilde açıklanıyor.

Zemahşeri müşriğin durumu hakkında şöyle diyor. "Eğer ayetteki bu ifade, "teşbih-i mürekkeb" kabul edilirse, buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Kim Allah'a şirk koşarsa, o kendisini, ondan öte daha şiddetli bir helak olmayan yok oluşla helak

⁶⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Akdiye* 15; Tirmizi, *Şehâdât*, 3.

⁶⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 192; Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 30; Bayraklı, XII, 77.

⁶⁶⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 30.

⁶⁶⁹ Bayraklı, XIII, 77-78.

etmiştir." Çünkü Cenâb-ı Hak müşriğin halini, gökten düşüp de, kendisini kuşların kaptığı derken parça ve cüzleri onların kursaklarında dağılıp yok olduğu; yahut da, şiddetli bir kasırganın esip de, böylece onu, çok derin helak uçurumlarına sürüklediği kimsenin durumuna benzetmektedir.

Yok eğer buradaki teşbih, 'teşbih-i müferrak" kabul edilirse, o zaman şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk, imanı yükselme hususunda semâ'ya; imanı terkedip Allah'a şirk koşanı da, semâdan düşene; onun fikirlerini darmadağınık eden hevâ ve hevesleri, onu kapan kuşlara, onu dalâlet vadilerine atan şeytanı da, eşerek onu yok edici ölüm vadilerine fırlatan rüzgara benzetmiştir."⁶⁷⁰

Allah'ı Teâla emrettiğim ve nehyettiğim bu işlere Allah'a şirk koşacak tarzda değilde bir olan Allah'a ibadet edencesine sarılın, tutunun, yaptığınız işlerde imandan, ihlastan ayrılmayın buyurmuştur. Yani ayetteki "hunefâ" kelimesi Allah'a ortak koşmadan kulluk etmek anlamına gelmektedir. Kurban Allah için ve Allah adına kesilir. Kurbanın dayanağı Hz. İbrahimdir. Hatta Rasulullah (a.s) da "bu kurbanlar nedir?" sorusu üzerine "Atanız İbrahim'in sünnetidir"⁶⁷¹ diyerek kurbanın İbrahim (a.s) in yolu olduğunu belirtmiştir. Hanifler de Hz. İbrahim'in dinine inanan kimselerdir. Onlar putlar için kurban kesmemiş ve putlara kesilen kurbanın etinden de yememişlerdir. Onlar kurbanlarını Allah için ve Allah'ın adını anarak kesmişlerdir.⁶⁷² Ondan dolayı da hanifler övülmüştür.

2.2.3.3. Allah'ın Koyduğu Sembollere Saygı (Şeâirullah) ve Kurban

Hanif kelimesini açıkladığımız gibi şimdi de Allah'ın sembollerine saygı konusunu ele alalım. Alimler, şeâirin ne demek olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bu kavramın içine bütün ibadetler girer derken bazıları da bunu sadece haccın menasiki olarak almışlardır. Bir kısmı da hedy/kurbanlık kastedilmiştir demişlerdir.⁶⁷³

⁶⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 192

⁶⁷¹ İbn Mace, "Edâhi" 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 368.

⁶⁷² Cemalüddin Abdülmalük b. Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebî), Dâru'l-Hayr, Birinci Basım, Beyru 1992, I, 181; Ali Osman Ateş, "Asrı Saadette Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, (ed. Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları İstanbul 1994, II, 215, 223.

⁶⁷³ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 31.

Rivayete göre Araplar, kurban edilecek hayvanları hafifce yaralar, kan akıtırlardı. Hayvanın üstüne süzülen bu kan onun kurbanlık olduğunun işaretiydi. Bundan dolayı herkes bu hayvanın kurbanlık olduğunu bilir ve ona dokunmazdı. Bu işe şe'ar (yan tarafa mızrakla vurmak), şe'ire (Allah'ın nişanı) denirdi.⁶⁷⁴

Şeâir, yüce Allah'ın hakkında emri bulunan yahutta kendisini fark ettirdiği ve bildirdiği her şey demektir.⁶⁷⁵ Kur'an'a baktığımızda aslında şe'airin kurbanlıkları da içine alan farzlar, vacipler ve dini gelenekler olduğunu anlıyoruz. Çünkü Bakara suresinde Safa ile Merve'nin Allahın şeâirinden olduğu belirtilmiştir.⁶⁷⁶ 32. ayette Allah'ın şe'airine saygı göstermenin takvanın gereği olduğu belirtiliyor. Allah'ın ibadet sembollerinden olan, kurbanlıklar diye tercüme ettiğimiz “*şear*”, bir şeyin tanındığı alâmetler ve nişanlar anlamına gelir. Şeâirullah, Allah'ın iradesini gösteren dini yükümlülükler, ibadet ve taatına nişane olan âlametler olarak tarif edilir; meselâ hac için ihram, cemreler, Safa ve Merve, Arafat, Tavaf, Say, Kurban gibi menâsik⁶⁷⁷ şeâirullahtır. Şeâir; bazan ibadetin kendisine, bazan da yerine denir. Ezan, cemaat ile namaz, bu cümleden alarak cuma ve bayram namazları ve Hac dinin şeâirinden yani alâmetlerindendirler.⁶⁷⁸

Hac suresi 32. ayetteki Allah'ın Şeâirinden maksat kurbanlık hayvanlardır. Çünkü kurban da hac ibadetinin amaçlarındanıdır.⁶⁷⁹ Ayetin devamı bu manayı doğrulamaktadır. Kurbanlıklar sebebiyle Allah'ı tazim hissi taşınmaması, ibadet heyecanının duyulmaması, ve Allah'a yaklaştıracığı inancıyla kurbana ve kurbanlığa itina gösterilmemesi kişinin kalbinde takvasının bulunmadığını gösterir.⁶⁸⁰ Şeâir hacda kesilen kurbanlar⁶⁸¹ manasına alındığında bu kurbanlıklara saygı da şu şekilde açıklanır:

1.O kurbanlıkların iri cüsseli, vücut yapılarının güzel, besili, pahalı olanını tercih etmesi ve kurbanı alırken fiyat indirme teklifinde bulunmamasıdır. Çünkü Araplar, hedy, udhiye ve köle azat etmede fiyat indirme teklifini hoş görmüyorlar ve pahalı alışveriş yapıyorlardı. İbn Ömer'in anlattığına göre; Hz. Ömer Mekke'ye üç yüz dinar değerinde, çok kıymetli ve asil bir erkek deve göndermek ister. Hz. Peygamber bunu satıp yerine

⁶⁷⁴SüleymanAteş, *Yüce Kur'anın Çağdaş Tefsiri*, VI, 24.

⁶⁷⁵ Kurtubi, XII, 56.

⁶⁷⁶Bakara 2/158.

⁶⁷⁷Cevherî, “ş-a-r”, *Sıhah*, II, 698; Zebîdî, “ş-a-r”, *Tâcü'l-Arûs*, III, 304; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1552.

⁶⁷⁸Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 556.

⁶⁷⁹Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 192; Razi, *Mefatih'ul-Gayb*, VIII, 31.; Zeki Duman, *Bey'ânu'l-Hak*, II, 652.

⁶⁸⁰Zeki Duman, *Bey'ânu'l-Hak*, II, 652.

⁶⁸¹Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 192 ;Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, s.31.

daha ucuz olan bir dişi deve göndermesini söyler, Hz. Peygamber “hayır bunu gönder” cevabını verir. Hz. Peygamber (s.a.s) de içinde burnunda altından burunsallığı olan Ebu Cehil’in erkek devesinin de olduğu yüz dişi deve gönderir.⁶⁸²

2.Kurbanı keserken kesilen bu kurbanın kesen kişiyi Allah’a yaklaştıracığı inancını taşıması da kurbanlığa saygıdır. Çünkü “bunlar kalplerin takvasındandır.”⁶⁸³ Kurbanlıklar sebebiyle Allah’ı tazim hissini taşınmaması, ibadet heyecanının duyulmaması, ve Allah’a yaklaştıracığı inancıyla kurbanlığa ve kurban kesme işlerine itina gösterilmemesi kişinin kalbinde takvanın bulunmadığının alâmeti sayılır. Kurban edilecek hayvanın, sağlıklı, besili kusursuz olması, tutulurken kesilirken kaba davranılmayıp incitilmemesi, eti, kemiği, derisi, kanı gibi parçalarının ayak altına atılmayıp çiğnenmemesi ve temizliğe gereken özenin gösterilmesi kalplerdeki takvanın belirtisidir. Eğer kurban kesen kimsede takva amacı yoksa Allah’a gidecek bir şey de yok demektir.⁶⁸⁴ Allah Hz. Adem’in iki oğlunun kurbanından bahsederken “...Allah ancak müttakilerinkini kabul eder”.⁶⁸⁵ buyurmuştur. Böylece kurbanın kabul ediliş nedeninin takva olduğunu belirtmiştir.

Bütün bunlarda kurbanlıklara saygı denilince anlaşılması gerekenin kurbanlık hayvanların besili ve kusursuz olması gerektiğini, onun her bir parçasının faydalı bir şekilde değerlendirilmesini ve kurban kesmenin kişiyi takvaya ulaştıracığı bilincinin olmasını anlıyoruz.Ayette “Onlarda sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır...”⁶⁸⁶ ifadesindeki fayda iki şekilde anlaşılmıştır. Birincisi kurbanlık hayvandaki faydalar, ikincisi ise haccın diğer vacipleridir.Bunu "haccın diğer vacipleri (farzları)" manasına alanlar bu ayete, "sizin için onlarda, yani o vâciblere (emirlere) sınımsız sarılmada, mükellefiyetin son bulacağı zamana kadar menfaatler vardır" şeklinde mana verirler. Ama ekseri müfessirin görüşü ise kurbanlıkların sütünden, derisinden, etinden ve gücünden yararlanmadır.⁶⁸⁷ Ayetteki “...belli bir süreye kadar...”ifadesi hakkında Razi’ye göre iki görüş ileri sürülmüştür.

1) Bu, "sizler bu hayvanlardan, onlara kurban ve hedy adını vereceğiniz zamana kadar

⁶⁸²Zemahşeri, *Keşşaf*, IV,192.

⁶⁸³Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 191; Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 31.

⁶⁸⁴Hac, 22/37

⁶⁸⁵Bkz. Maide, 5/27-32.

⁶⁸⁶Hac, 22/33.

⁶⁸⁷Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 31.

istifade edebilirsiniz. Onlara böyle ad verdikten itibaren ise, onlardan istifade etme hakkınız yoktur" demek olup, İbn Abbas (r.a), Mücâhid, Ata, Katâde ve Dahhâk'ın görüşüdür.

2) Diğer bazıları da şu şekilde mana vermişlerdir: "Sizin o kurbanlık hayvanlardan, onlara "hedy" (kurban) adını verseniz bile, ihtiyaç duyduğunuzda binmek, mecbur kaldığınızda sütlerinden içmek suretiyle, o belli zamana yani onları kurban etmenize kadar, yararlanabilirsiniz." Bu mana da, İbn Abbas (r.a)'dan olup, İmam Şafî'nin tercihidir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlarda, yani şe'âirde sizin için menfaatler var" buyurmuştur. O hayvanlara, "hedy" denmezden önce, "şe'air"den sayılmazlar. Ebû Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) geçim sıkıntısı içinde olduğu halde Mekke'ye kurban edilmek üzere bir bedene (deve veya sığır) götürmekte olan bir adama rastladı ve ona "o hayvana bin" dedi. Adam, "Ey Allah'ın Resulü bu hedydir" deyince yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Yazıklar olsun sana, ona bin"⁶⁸⁸ buyurdu. Câbir (r.a) de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Hedylerinize, binecek başka bir hayvan buluncaya kadar, normal bir biçimde binin"⁶⁸⁹ buyurduğunu rivayet etmiştir.⁶⁹⁰

Kurbanın sütünden ve yününden yararlanmak Hanefilerin tercihine göre mekruhtur.⁶⁹¹ Eğer bunlardan yararlanılmışsa kıymetini sadaka olarak vermek gerekir.⁶⁹² Bazıları da sütünden faydalanılabilir fakat bedelinin sadaka verilmesi daha faziletlidir demişlerdir.⁶⁹³ Mukâtil, kurbanlık develere kurbanlık oldukları anlaşılın diye onlara gerdanlık takılincaya yahut alametler/nişanlar konuluncaya ya da hedy diye adlandırılincaya kadar sırtlarına binilebilir, sütlerini içerek faydalanılır demiştir. Mukatıl'e göre buradaki kastedilen süre budur. Kurbanlıklara bunlardan biri uygulandığında, çaresiz kalmak dışında ona yük vurulmaz, ma'ruf bir şekilde sırtlarına binilebilir, yavrularından artan süt içilebilir ama bedenlerini zayıf düşürecek şekilde

⁶⁸⁸Buhâri, "Hac", 112; Tirmizi, "Hac", 72.

⁶⁸⁹Müslim, "Hac", 375-376.

⁶⁹⁰Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 32.

⁶⁹¹Alauddîn b. Mes'ud **Kâsânî**, *Bedayi'u-Sanâ'i Fî Tertibi's-Şerai*, Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1997, VI, 320; Burhânuddîn Ali b. Ebi Bekr el-Fergânî **Merğînânî**, *el-Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Dârul-Erkam, Beyrut trz, IV, 358.

⁶⁹²Ömer Nasuhî **Bilmen**, *Kurban Mâhiyeti, Vücubu, Hikmet-i Teşriyyesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1956, s.11.

⁶⁹³Ögüt, "Hedy", *DİA*, XVII, 158.

sağılmazlar.⁶⁹⁴

Kurbanlık hayvandan zaruret halinde binek olarak faydalanılabileceğinde ittifak vardır. Buradaki ihtilaf zaruret olmadan binilip binilemeyeceğidir. Çoğunluk zaruret yoksa binilmez demişlerdir.⁶⁹⁵ Kurtûbî, Ebu Hüreyre'den yukarda geçen hadise⁶⁹⁶ benzer şu hadisi alarak konuya açıklık getirmektedir.Hz. Peygamber, bir deveyi önünde süren bir adam görmüş ve ona: "Deveye bin" diye emretmiş. Adam "ama bu bir kurbanlıktır" cevabını vermiş. Hz. Peygamber tekrar binmesini emretmiş, adam yine "ama kurbanlıktır" cevabını verince Hz. Peygamber: "yazıklar olsun sana ona binsene" demiş.⁶⁹⁷ Bu hadisten şu noktaya varılabilir. Kurban olarak ayrılan hayvandan kurban olana kadar sırtlarına binilebilir, sütleri içilebilir, yavruları sütleri ile beslenebilir.

2.2.4.KURBAN İBADETİNİN HEDEFİ

Hac suresinde konumuzla ilgili ayetlerin bir kısmı kurban ibadetinin hedefini göstermektedir. Aşağıda mealini vereceğimiz ayetler bizlere kurban ibadetinin hedefini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

34."Biz geçmişteki her ümmete, kendilerine rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları Allah'ın adını anarak kurban kesmeleri için bir Kurban günü/ kurban ibadeti tayin ettik. Hepinizin ilâhı tek İlâh'tır! O halde sadece O'na boyun eğin! Allah'a gönülden saygı duyan ve içtenlikle ibadet eden tevazu sahibi kullarımı müjdele! 35.Onlar, Allah anıldığında kalpleri ürperir, başlarına gelen her musibete sabreder, namazı ikame edip kendilerine verdiklerimizden de muhtaçlara verirler.

36. Size de iri cüsseli hayvanları/develeri Allah'a ibadet sembollerinden kıldık. Bunda sizin için hayır vardır. Develeri ayakta dizi dizi dururken Allah'ın adını anarak kesin, yanları üzere devrilip canları çıktığında ondan siz de yiyin ve kanaatkâr olanlara da dilenenlere de yedin! İşte bunları da böyle şükredesiniz diye size boyun eğdirdik.

37.Onların ne etleri ne de kanları Allah'a varır; O'na varacak olan sadece sizin takvanızdır! Size doğru yolu göstermesinden ötürü Allah'ın büyüklüğünü zikredesiniz diye hayvanları sizin emrinize O amade kıldı. İyileri müjdele!"Bu ayetlerden ve bunlara

⁶⁹⁴ Mukâtil, II, 382.

⁶⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 305

⁶⁹⁶ Bkz. 702 nolu dipnot.

⁶⁹⁷ Buhâri, "Hac", 102-103; Edeb, 95; Müslim, Hacc,373; Ebû Dâvûd, Menâsik,17.

ilişkin yapılan açıklamalardan kurban ibadetinin hedefine yönelik bazı neticeler çıkarmak mümkündür. Aşağıda bunları başlıklar halinde açıklayacağız.

“*Nüsük*” mütlak manada ibadet nâsik Allah’ın emrine uyan ve O’na boyun eğen âbid demektir. Nüsük özellikle hac etkinlikleri ve kurban kesme eylemi için kullanılmaktadır. En’am suresi 162. ayetteki nüsük kelimesi pek çok müfessire göre kurban anlamındadır.⁶⁹⁸ Bu ayette geçen “*mensek*” kelimesi genellikle “kurban kesme ibadeti olarak anlaşılmıştır.⁶⁹⁹ Fakat bunu kesme yeri ve kesme usulü şeklinde anlayanlar da olmuştur.⁷⁰⁰ Bu ayetteki mensek” ten maksat İbn-i Abbas’a göre Kurban kesme günü ve Kurban kesme ibadetidir.⁷⁰¹ Âsım dışındaki bütün Kûfe imamları, kelimeyi “sin”in kesresi ile “mensiken” şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, “sin”in fethası ile “menseken” şeklinde okumuşlardır. “Menseken” kesmek manasına gelirken, “mensiken” ismi mekan olup kurban kesilecek yer manasına gelir.⁷⁰² Zeccac’a göre Hac suresi 34. ayette geçen “mensek” lafzı “nahr (kurban kesmek)” manasına delalet etmektedir. Buna göre sanki Cenab-ı Hak “*Biz her ümmet için kurban kesmek suretiyle Allah’a yaklaştıracak bir ibadet mahalli kıldık*” buyurmaktadır.⁷⁰³

Hac suresi 34. ayette Allah “*cealnâ*” kelimesini kullanmıştır. Ceala kelimesi, “bir halden diğerine intikal etmek, yaratmak, yoktan var etmek, bir şeyi bir şeyden çıkarıp icat etmek, bir şeyle bir şey hakkında hüküm vermek tayin etmek göndermek” manalarına gelir.⁷⁰⁴ Zemahşeri (v.538/1144) bu ayetin tefsirinde “ceala” kelimesine “şeraa” manasını vermiştir.⁷⁰⁵ Bu ayette⁷⁰⁶ Allah her millete, bir kurban ibadeti veya kurban kesme günü verdiğini bu ibadet veya kurban kesme gününde kurban keserken hayvanın üzerine Allah’ın adını anmalarını buyuruyor.

Bu ayette aslında Allah katında makbul olan hak dine işaret vardır. Allah’u Teâla “*Hepinizin ilâhı tek İlâh’tır! O halde sadece O’na boyun eğin!*” buyuruyor. Her ne

⁶⁹⁸ Zeki Duman, *Beyânu’l-Hak*, II, 653-654.

⁶⁹⁹ Mukatil, II, 383; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 195; Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 31 ; Kurtûbi, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, XII, 58.

⁷⁰⁰ Karaman ve Arkadaşları, *Kur’an Yolu*, IV, 23.

⁷⁰¹ Duman, *Beyânu’l-Hak*, II, 666.

⁷⁰² Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 31.

⁷⁰³ Bkz. Ebu İshak İbrahim b. Es-Seri **Zeccac**, *Ma’âni’l-Kur’an ve İ’rabuhû*, (Nşr. Abdülhakim el-Kâdî-M. Abdürrezzâk İrfan), Mısır, 1989, III, 426.

⁷⁰⁴ Bayraklı, XIII, 84.

⁷⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 195.

⁷⁰⁶ Hac, 22/34.

kadar peygamberlerin şeriatları çeşitli olsa, birbirini neshetse bile hepsi tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadete çağırır. “Senden önce gönderdiğimiz her peygambere: Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin diye vahyetmişizdir”⁷⁰⁷ buyrularak bu gerçeğe işaret ediliyor.

İslam Hz.Adem ile başlamıştır.⁷⁰⁸ Kur'an bize ilk insan ile ilgili bilgiler verir. Mesela; Hz. Adem ve melekler arasındaki diyalog,⁷⁰⁹ Hz. Adem'in yaratılışı,⁷¹⁰ Şeytanla olan diyaloglar ve cennetten çıkarılış ile ilgili kareler anlatılır.⁷¹¹ Hatta ilk kardeş kanının döküldüğü Hz. Adem'in iki oğlunun arasında geçen olaylar⁷¹² ve Nuh a.s in tevhit mücadelesi ve gemisinden de bahsedilir.⁷¹³ Kur'an'ın bütün bunları anlatmaktan amacı ilahi dinlerin birliğini anlatmaktır.Allah her millete kurban ibadetini koymuştur. İbadet şekillerini belirlemiştir. Her millete gönderilen elçi Allah'ın elçisidir. Her ilahi din Allah tarafından belirlenmiştir. Allah'ın gönderdiği dinlerin özü birdir.Tevrat, İncil ve Kur'an, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık özde bir oldukları için, Kur'an kendinden önceki kitaplardan saygı ile söz eder ve kitap sahiplerini kitaplarının hükümlerini gereğince uygulamaya çağırır.⁷¹⁴ Bütün peygamberler de insanları bir olan Allah'a kul olmaya ve tanrılaştırdıkları şeyleri bırakmaya davet etmişlerdir.⁷¹⁵ Gönderilen bütün vahiyleri bilgisayar firmaları tarafında üretilen paket programlara benzetebiliriz. Üretilen her bir program öncekinin bir ileri versiyonudur. Hiçbir program öncekini yok saymadığı gibi ondan bağımsız bir özelliğe de sahip değildir.⁷¹⁶

İlahınız tek buyruğuyla da şöyle söylenmek istemiş olabilir. İlahınız tektir. O halde kestiğiniz hayvanların üzerine Allah'ın adından başkasını anmayınız. Bu ayette Allahu Teala kurban kesmenin amaçlarını belirtiyor. Böylece kurban kesmenin amaçları şunlardır.

⁷⁰⁷ En'am,25.

⁷⁰⁸Muhammed **Hamidullah**, *İlk İslam Devleti (makaleler)*, (Trc. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınlar, İstanbul, 1992, s.72.

⁷⁰⁹Bakara, 2/30-38.

⁷¹⁰A'raf, 7/11; Hicr, 15/28-43; İsra, 17/61-65.

⁷¹¹Taha, 20/115-124; Sa'd, 38/71-85.

⁷¹²Maide, 5/27-32.

⁷¹³Ankebut, 29/14-15; Kamer, 54/9-15.

⁷¹⁴Maide,65-69.

⁷¹⁵A'raf, 39/59,93; Süleyman Ateş, *İlahi Dinlerin Ruhbirliği*, Yeni Ufuklar, İstanbul 1998, s.1-6.

⁷¹⁶Tan, s.29.

2.2.4.1.Allah'ı Anmak

Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızâsına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade eder.⁷¹⁷ Bütün ibadetler Allah için yapılır. İbn Kesîr şöyle der: Yüce Allah, kendi adına kurban kesilmesinin ve kan akıtılmasının bütün dinlerde meşru olmasının hâlâ devam ettiğini haber vermektedir. Onlara, kurban keserken Allah adını anmalarını ve onun hoşnutluğu için kurban kesmelerini emrettik. Allah'ın, kendilerine lütfettiği deve, sığır, koyun ve benzeri hayvanlardan dolayı şükretmeleri için böyle yapsınlar. Burada Yüce Allah, kurbanın, müşriklerin yaptığı gibi putları için değil sırf kendi rızası için ve kendi adına kesilmesi gerektiğini açıkladı.⁷¹⁸

Cahiliye Arapları putları hayatlarının merkezine almıştı. Kurbanlarını da putlar adına adıyordu. En büyük ibadetleri toplumda görünürlüğü olan kurbanlarıydı.⁷¹⁹ İbadet ettikleri taşlar üzerinde kurbanlar kesilirdi. Cenab-ı Hak kurban ibadetinde nasıl davranılacağını bizlere hatırlatıyor. Bunun ilk evresi de hayvan boğazlanırken putların değil Allah'ın adının anılmasıdır.

Putlara ve Allah dışında herhangi bir varlık adına kurban kesmek ve kesilen bu eti yemek haram kılınmıştır.⁷²⁰ Araplar yemek maksadıyla kestikleri hayvanlara Allah'ın adını anmazlardı. Onların düşüncesine göre eğer bir hayvan Allah'ın adı anılarak kesiliyorsa bu hayvan adak için kesilmiş olur ve onun etinden yemek mübah değildir. Bundan dolayı kestikleri hayvanlara Allahın dışındaki diğer tanrıların isimlerini anarlar ya da hiçbir varlığın adını anmazlardı.⁷²¹ Kur'an onların bu davranışına müdahale etmiş ve "*Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah adı anılarak kesilenlerden yiyecek, üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne?...*"⁷²² buyrulmuştur. Yine aynı surenin 121. ayetinde "*Üzerine Allah adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır*" buyrulurken Allahtan başkası adına

⁷¹⁷ Ferhat Koca, "İslamda İbadet, DİA, İstanbul 1999, XIX, 240-241.

⁷¹⁸ İbn Kesir, III, 221.

⁷¹⁹ Kelbi, s.54, 58, 59, 63.

⁷²⁰ Âl-i İmran, 5/3.

⁷²¹ Şinasi Gündüz, "İslam Öncesi Arap Dini", *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s.545.

⁷²² En'am, 6/118,119.

kesilenlerden yemenin büyük günah olduğu belirtilmiştir. Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvan meyte (ölmüş hayvan) hükmündedir ve eti de yenmez⁷²³.

Kur'an Cahiliye Arapları'nın Allah inanışlarını Hz. İbrahim'in tevhit çizgisine çektiği gibi kurban ibadetlerini de Hz. İbrahim'in gösterdiği yola yöneltmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'e kurbanın ne olduğu sorulduğunda “*Atanız İbrahim'in sünnetidir*”⁷²⁴ buyurmuştur. Böylece Cahiliye Arapları'nın kurban adeti tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrahim'in sünnetine uygun biçimde ihya edilmiş ve sosyal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir.⁷²⁵ Kurbanın amacı Allah'ı anmak ve onun verdiği rızıklara şükretmektir.

2.2.4.2.Tevhit inancını Pekiştirmek

Kur'an öncesi arap toplumunda tevhide dair bazı unsurlar bulunsa bile puta tapıcılık yaygındı. Bunu da müşrikler “*Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz*”⁷²⁶ şeklinde ifade ediyorlardı. Tek bir İlahın varlığını akılları almıyordu.⁷²⁷ Allah adını verdikleri yüce bir tanrıları da mevcuttu. “*Eğer onlara: gökleri ve yeri yaratan kimdir ve güneşle ayı emre kılan kimdir? diye sorsan, hiç kuşkun olmasın ki elbette Allah diyecekler...*”⁷²⁸ ifadeleri onların Allah adında bir ilaha inandıklarını gösterir.

Tevhit inancı bütün peygamberlerin ortak mesajıdır.⁷²⁹ Tevhidi inançta ibadet ve kulluk sadece Allah içindir.⁷³⁰ Kur'an şirki “zulüm” olarak değerlendirir.⁷³¹ Tevhidin üç önemli özelliği vardır. Bunlar, Allah'ın mutlak birliğine inanmak, Ona hiçbir şeyi ortak koşmamak ve yalnız ona ibadet etmektir.⁷³²

⁷²³Bakara, 2/173; Nahl, 16/115.

⁷²⁴İbn Mace.“*Edahî*” 3.

⁷²⁵Tan, *Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği*, s.50.

⁷²⁶En'am, 6/18; Yunus, 10/18; Rum, 30/13; Zümer, 39/3.

⁷²⁷Sâd, 38/5-6

⁷²⁸Ankebut, 29/61,63; Lokman, 31/25.

⁷²⁹En'am, 6/25.

⁷³⁰Bakara, 2/21; Tâhâ, 20/14.

⁷³¹Lokman, 31/13.

⁷³²Şinasi **Gündüz**, “Kur'an Vahyi ve Diğerleri Zincirinin Son Halkası Olarak İlk Buluşma”, *İslâmiyât*, Cilt. 7, sy.1, Ocak-Mart 2004, s. 23

İnsan, ya sonlu varlıkları sonsuz Yüce varlık olan Allah'la eş kılmak ister ya da Allah ile yarattıkları arasına aracı tanrılar ve güçler koymaya çalışır.⁷³³ Allah'ın sadece kahhar ve cebbar olarak algılanışı insanlık tarihinde zihinlerde Allah hakkında yanlış kanaatler oluşturmuştur. Bu şekilde korkuyla Allah'ın algılanması insanın kendinden güçlü gördüğü tabiat güçlerine tapmasına veya bu güçlü gördüğü tabiat güçlerini aracı yapmasına yol açmıştır.⁷³⁴

Kur'an'da insanların bu tür hataya düşmemeleri için bir yandan Allah'ın Rububiyeti⁷³⁵, kudret ve celali⁷³⁶ vurgulanırken, diğer yandan da Allah'ın sonsuz rahmeti⁷³⁷, affediciliği⁷³⁸ ve kullarıyla beraber olduğu⁷³⁹ hatırlatılır. Yine Kur'an Allah'ın kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyeceğini⁷⁴⁰ ve rahmetinin her şeyi kuşattığını⁷⁴¹ haber verir. Her şeyde Allah'ın birliğini vurgulayan ve ibadetlerin sadece Allah için yapılması gerektiğini⁷⁴² vurgulayan dinin kurbanı da Allah için olacaktır. Kişi Allah'a olan teslimiyetini ameliyle ifade etmektedir. Allah'ın tek olduğunu ve ona teslim olmanın zorunluluğunun bilincini, samimiyetini, ihlasını ve takvasını kurban ameliyle göstermektedir.⁷⁴³

Kur'an bize bu konuda Hz. İbrahimi örnek verirken O'nun tevhit ehlinden olduğunu açıklar.⁷⁴⁴ Hz. İbrahim'in kendi lisanından tevhit ehlinden olduğunu ilan ettiğini ve müşriklerle arasına mesafe koyduğunu bildirir.⁷⁴⁵ Hz. İbrahim kavmiyle girdiği tevhit mücadelesinde putlara tapmalarının yanlış olduğunu söylemiş⁷⁴⁶ ve kavminin putlarını da kırmıştı.⁷⁴⁷

⁷³³ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s.35-36

⁷³⁴ Narin, s.73.

⁷³⁵ Neml, 27/60-64

⁷³⁶ Haşr, 59/23-24.

⁷³⁷ En'am, 6/12; A'raf, 7/156.

⁷³⁸ Şûra, 42/25.

⁷³⁹ Kâf, 50/16.

⁷⁴⁰ Bakara, 2/233, 286; En'am, 6/152; A'raf, 7/42; Mü'minun 23/62.

⁷⁴¹ A'raf, 7/156; Mü'min, 40/7.

⁷⁴² Fatıha, 1/5.

⁷⁴³ Bayraklı, XIII, 85.

⁷⁴⁴ Âl-i İmran, 3/67.

⁷⁴⁵ Hz. İbrahim "Ben dosdoğru olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim. en müşriklerden değilim" (En'am, 6/79) der.

⁷⁴⁶ Meryem, 19/42-48; Saffât, 37/87-87.

⁷⁴⁷ Saffât, 37/91-93.

Hız. İbrahim: *Ey Rabbim! Bana Salihlerden bir oğul bahşet! diye dua etti.* Allah da onun bu duasını karşılık ona bir oğlan çocuğu müjdeledi. Bu olay Kur'an'da şöyle ifade edilir.

*“Biz de onu halim selim bir oğlan çocuğuyla müjdeledik. Oğlu kendisiyle birlikte çalışma çağına girince İbrahim: “bak yavrucuğum, ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum, ne dersin?” dedi. Oğlu: “Babacığım emrolunduğün şeyi yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın”, cevabını verdi.*⁷⁴⁸ Böyle söyleyerek bu emre itaat edeceğini ve sabredenlerden olacağını bildirerek emre boyun eğdi. Hız. İbrahim ve oğlu sabır ve teslimiyet içerisinde bu emri yerine getirecekleri esnada:

*İkisi de Allah'a teslimiyet arz edip İbrahim oğlunu yüzüstü yatırınca: Biz: “Tamam ya İbrahim, sen rüyanı doğruladın” diye seslendik. Biz iyileri işte böyle mükafatlandırırız. Muhakkak ki bu apaçık bir imtihan idi*⁷⁴⁹. Denilerek bu imtihanı başardıkları belirtilir. Oğlunun yerine de *“Biz de oğluna karşı fidye olarak ona büyük bir kurbanlık bahşettik.”*⁷⁵⁰ buyrularak kurbanlık verildiği bize haber verilir. Hız. İbrahim'den en sevdiği istenmiş o da bunu yerine getirmek için teslim olmuştur. Mü'minler de her kurban kestiklerinde Hız. İbrahim gibi sevdiklerini vermeye hazır olduklarını amelleriyle gösteririler.

Casiye suresi 23. ayette belirtildiğine göre insanın nefsinin tanrı edinmekten kurtulması, sahte tanrıları kurban etmesi ve böylece Allah'a teslim olması, tevhit inancını tazelemesi demektir. Kur'an'da *“Deki, benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm alemelerin rabbi Allah içindir”*⁷⁵¹ buyrulur. Kurban namaz gibi Allah emrettiği için Allah adına, onun uğruna yapılan bir ibadettir.⁷⁵²

2.2.4.3.İnsanı Tervâzûya Ulaştırmak

Kurbanın amaçlarından birisi de mü'mini muhbitlik seviyesine ulaştırmasıdır. İnsanın muhbitlik gibi manevi özelliği alması için kurban ibadeti konmuştur. Muhbitin manası konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

⁷⁴⁸Saffat, 37/101-102.

⁷⁴⁹Saffat, 37/103-106.

⁷⁵⁰Saffat 37/108.

⁷⁵¹En'am, 6/162.

⁷⁵² Bayraklı, XIII, 85.

- a) Muhbit, mütevâzi demektir. Bu, İbn Abbas ve Katâde'nin görüşüdür.
- b) Bu, ibadetlerinde sa'y-u gayret gösterenler demek olup, bu Kelbî'nin görüşüdür.
- c) İhslâlılar demektir. Bu görüş, Mukâtil'indir.
- d) Allah'ı zikretmekle itminan bulan ve salih olan kimselerdir. Bu görüş de Mücâhid'dendir.
- e) Bunlar, zulmetmeyenler, zulme uğradıklarında ise, intikam almayanlardır. Bu görüş Amr b. Evs'e aittir.⁷⁵³ Görüşler farklı olsa da anlamları birbirine yakındır. Öyleyse muhbitin kelimesinin anlamını ihlasla Allah'a ibadet edip Allah'ı zikretmekle de huzuru yakalayan mütevâzi ve huşulu kullar⁷⁵⁴ olarak söyleyebiliriz.

Günümüz araştırmacılarından birisi de Muhbit kelimesini; “saldırganlık içgüdüsünü terbiye etmiş, mütevâzi bir hal almış insana ait bir sıfat olarak tarif etmiştir. Buna delil olarak da Maide 27-30. ayetleri göstermiştir. Bu ayetlerde Hz. Adem'in iki oğlunun kurbanından söz edilirken kurbanı kabul edilmeyen Kâbil kardeşini kıskanır ve onu öldüreceğini söyler. Halbuki kurbanı kabul edilen Hâbil'de ise saldırganlık alâmetleri görülmez. Ayrıca Saffat Suresi 102-107. ayetlerde de rüyasında oğlunu kesmesi emredilen Hz. İbrahim anlatılır. Hz. İbrahim kendisine emredilen şeyin gereğini yapmak isteyince yüce Allah O'na bir zibh-i azîm gönderir. Bütün bunlardan araştırmacı şöyle bir sonuca varıyor. Demek ki kurban ibadeti insanın insanı boğazlamaması yani öldürmemesi için konmuş bir ibadettir.⁷⁵⁵

Zaten hemen arkasından gelen ayet bu kulların özelliklerini sıralıyor. Bu ayete göre muhbitlerin özelliği şunlardır. Onlar,

1. Allah anıldığında kalpleri ürperir. Kalbin ürpermesinden maksat Allah'a muhalefet etmekten çekinmektir.⁷⁵⁶ Şu ayetlerde de Allah'ı Teala kalplerin ürpermesinden bahseder. "*Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer. Âyetleri karşılarında okunduğu zaman (bu) onların imanını arttırır ve onlar ancak*

⁷⁵³Razi, Mef'atihü'l-Ğayb, VIII, 32.

⁷⁵⁴Zemahşeri, IV, 195.

⁷⁵⁵Bayraklı, Tefsir, XIII, 86.

⁷⁵⁶Kurtubi, el-Câmiu li Ahkami'l-Kur'an, XII, 59.

*Rabblarına dayanıp, güvenirlir*⁷⁵⁷ ; “Allah sözün en güzelini müteşâbih, tekrar edilen (mesânî) bir kitap halinde indirmiştir. Ondan dolayı Rabblarına kalpten saygı duyanların derileri ürperir. Sonra Allah anıldığı için derileri ve kalpleri yumuşar...”⁷⁵⁸

2. Başlarına gelen her musibete sabreder,

Sabır kelimesi “s-b-r” kökünden gelmekte olup darda tutmak, engellemek, hapsetmek, sızlanmamak, kendine acındırmamak, birisinden öç almak, birine kefil olmak, toplamak, eklemek, şiddetli olmak⁷⁵⁹ dili şikayetten korumak manalarına gelir.⁷⁶⁰

Kur’an’da sabır kelimesi bela ve musibetler karşısında direnç göstermeyi, hatırlı bir çabada zorluklara karşı dayanıklı olmayı, metaneti cesareti ifade eder.⁷⁶¹ İsfahani, “nefsi aklın ve şeriatın gerektirdiği şeylerden alıkoymak, tutmak veya menetmek” şeklinde tarif ettikten sonra bu lafzın geldiği farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabileceğine dikkat çekmiştir.⁷⁶²

3. Namazı ikame ederler. 4. Kendilerine verdiklerimizden de muhtaçlara verirler.⁷⁶³ Son iki maddeyi ayrı iki başlık altında kısaca açıklamak yerinde olabilir.

2.2.4.4. İnfaka Teşvik Etmek

Kurbanın amaçlarından birisi de toplumsal dayanışmayı sağlamaktır. Burada Allah için kurban kesiliyor. Ama etinden herkes faydalanıyor. Allah bu ayetlerde Muhammet ümmetine de “büdñ verdiğini söylüyor. Daha önceki ayetlerde behimetü’l-en’am tabiri kullanılmıştı. Burada бүdñ kullanılması Muhammet ümmetini infaka teşvik ettiği düşünülebilir. Çünkü kurban ibadetinin hedeflerinden biriside infaktır. Ayetlerde diğer hayvanlardan sonra tekrar bir defa daha cüssesi iri, infaka daha elverişli olan “büdñ” türündeki hayvanların anılması bu bağlamda manidardır. Ayrıca ayetlerin devamındaki “kâni, mu’ter” gibi kavramlarda bu manayı pekiştirmektedir. Şimdi konumuza açıklık getirmesi amacıyla bu kavramları inceleyelim.

⁷⁵⁷ Enfâl, 8/2

⁷⁵⁸ Zümer, 39/23.

⁷⁵⁹ İsfehâni, “s-b-r”, s.273.

⁷⁶⁰ Cürçani, Kitâbu’t-Tarifât, s.206.

⁷⁶¹ İlhâmi Güler- Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur’an*, Fecr Yayınları, Ankara 1998, s.443.

⁷⁶² Recep Önal, “Kur’an’da İmani ve Ahlaki Bir Tavr Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.XII/2, Sivas 2008, s.440.

⁷⁶³ Hac, 22/35.

Cenâb-ı Hakk, "*hem ihtiyacını gizleyen, hem de gizlemeyip dilenen fakirlere de yedirin*" buyurmuştur. "el-Kâni" kelimesi, "dilenci dilenen" demektir. Nitekim Arapça'da bir kimse dilenip istediğinde, "kana- yeknau- kunûan" denilir Ebu Ubeyd şöyle der: "el-kâni; topluluğunun içinde olup da onların lütufta bulunmalarını talep eden ve onların bağış ve atıyyelerini isteyen kimsedir." Ferra şöyle der: Kâni' kelimesinin ikinci manası, "kanaatkârlığından dolayı istemeyen kimse" şeklindedir. Nitekim Arapça'da bir kimse kendisine verilene razı olup da fazlasını istemediği zaman "kania- yeknau-kanâaten" denilir.

"el-Mu'terru" kelimesine gelince, (izin) istemeksizin sataşip alan manasında olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun izin isteyerek sataşip alan manasında olduğu da ileri sürülmüştür. el-Ezherî, İbnu'l-A'rabi'nin şöyle dediğini nakletmiştir "Birisi, birisine, kendisine bağışta bulunmasını istemek için geldiğinde, "Aravtu fulânen'arartuhû- 'aravtuhû- iğteraytuhû" denilir. Yine Ebu 'Ubeyd şöyle demiştir: Doğruya en yakın olanı şudur: Kani' istemeksizin ve asılmaksızın, kendisine verilene razı olan, mu'terr ise, sataşan, isteyen ve zaman zaman kendisine bağışta bulunulmasını talep eden kimsedir. Böylece o, kendisine verilen şeyle asla yetinmeyip kanaat edemediğine delâlet eden hareketlerde bulunmuş olur." Hasan el-Basrî (ve'l-mu'teri) şeklinde okurken (el-kani) şeklinde okumuştur ki "el-kânia" kelimesi "Başkası değil de, ancak kendisi razı olan kimse" anlamındadır.⁷⁶⁴

Aslında kurbanın faydalarından biri olan et yedirme konusu burada ortaya çıkıyor. Bu ayet aynı zamanda kurban etlerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini bizlere açıklıyor. Hac suresi 28. ayette kurbanın hem sahibinin kurban etinden yiyeceği hem de darda kalmış yoksula yedireceği buyrulmuştu. Bu ayeti kerimede ise kurbanın taksimi üçe çıkmış oldu. Bu ayette kurbanın etinden hem kendisi, hem isteyen kimse hemde istemeyen kimselerin yiyebileceği belirtilmiştir. Bu yeme ve yedirmenin miktarını ne kadar olması gerektiğini de bize Rasulullah açıklamıştır.

Rasulullah'ın hadislerinden hareket eden islam alimleri, kurban sahibinin kurbanın etinden yiyeceği, bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere yedirebileceği, bir kısmını da

⁷⁶⁴Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 33.

dağıtması gerektiği konusunda görüş birliği içindedir. Ancak kurban etinin ne kadarının yenilip ne kadarının dağıtılacağı konusunda farklı görüş ve ölçüler ileri sürmüşlerdir.⁷⁶⁵ Kurbanın sahibi kurbanın etinden yiyebilir, bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere yedirebilir. Yenecek ve dağıtılacak miktar konusunda kesin bir ölçü koymak zor olmakla birlikte dini gelenek, kurban etinin üç eşit parçaya bölünüp bir parçasının kurban sahibi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler tarafından tüketilmesi, ikinci parçanın zengin bile olsalar eş, dost ve akrabaya hediye edilmesi, üçüncü parçanın ise kurban kesmeyen fakir kimselere dağıtılması şeklindedir.⁷⁶⁶

*“ Size de iri cüsseli hayvanları/develeri Allah’a ibadet sembollerinden kıldık. Bunda sizin için hayır vardır. Develeri ayakta dizi dizi dururken Allah’ın adını anarak kesin, yanları üzere devrilip canları çıktığında ondan siz de yiyin ve kanaatkâr olanlara da dilenenlere de yedirin! İşte bunları da böyle şükredesiniz diye size boyun eğdirdik”*⁷⁶⁷ ayetini bir bütün olarak değerlendirdiğimiz zaman şöyle bir mana ortaya çıkmaktadır.

Daha önceki ayette⁷⁶⁸ Allah her ümmete kurban ibadeti koyduğunu belirtiyor. Hac suresi 36. ayette de Muhammed ümmeti için iri cüsseli hayvanları Allah’ın şearinden kıldığını belirtiyor. Şear kelimesini daha önce, kurbanlıkları da içine alan farzlar, vacipler ve dini gelenekler olarak açıklamıştık. Bu ayette yüce Allah Muhammed ümmetine, kurban kesmelerinin dini bir görevleri olduğunu hatırlatıyor.⁷⁶⁹

Kesilen bu kurbanlarda onlar için hayır vardır. Çünkü hem Allah rızası için kurban kesecekler ve böylece Allah’ın emrine itaat edecekler hem de kalplerindeki takva bilinçleri ortaya çıkacaktır.⁷⁷⁰ İbn kesir Onlarda sizin için hayır vardır” buyruğunu onlarda sizin için ahret yurdunun sevabı vardır” diye açıklamıştır. Süleyman b. Yezid el-Ka’bi’den Hz. Aişe’nin rivayetine göre Rasulullah buyurduki; “Kurban günü

⁷⁶⁵ Ali **Bardakoğlu**, *İlmihal/ İslam ve Toplum*, (Hazırlayan: Heyet), TDV Yayınları, Altıncı basım, Ankara 2004, II, 9.

⁷⁶⁶ Bardakoğlu, “Kurban”, *DİA*, XXVI, 439.

⁷⁶⁷ Hac,32/36. Bu ayetin tefsirinde Elmalılı, İbn Arabi’nin şöyle dediğini nakleder. Muhyiddin İbn Arabi hazretleri demister ki: “Mina kurban yeridir. Boğazlama Mina’da olur. Mina ümniyyeye (isteğe) ermektir. Çünkü meşru münaya (istenilen her şeye) eren amaca ermiş demektir. Kurban boğazlama hikmetinde, insan gövdesinin beslenmesi için, hayvan bedenlerinin yaratılıp, sonra da ruhlarının telafi edilişi söz konusudur ki; onlar yaratılırırken ruhları bakar. Allah bedenleri başlangıçta deve sığır olarak yarattıktan sonra insana dönüştürür. Bu, ancak Allah’ın kalp gözlerini nurlandırdığı sevgili kullarının kavrayabileceği ince bir meseledir.”(Elmalılı, V, 305)

⁷⁶⁸ Hac,22/34.

⁷⁶⁹ Bayraklı, XIII, 89.

⁷⁷⁰ Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 654.

Ademoğlu Yüce Allah'a kan akıtmaktan daha sevimli hiçbir amel işlemiş değildir. Kıyamet günü bu kurbanlık boynuzlarıyla, tırnaklarıyla ve kılları ile gelir. Kanı yere düşmeden önce Allah'ın katında bir yere ulaşır. O bakımdan gönül hoşluğu ile kurban ediniz.”

Bu ibadetin faydasına toplumsal açıdan baktığımız da da kurban ibadetinin ekonomik faydaları da vardır. Bu ibadet hem hayvancılığı geliştirecek hem de bu hayvanlardan elde edilen gelir ekonomiye katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan kurban ibadetinin kişinin saldırganlık içgüdüsünü disipline etmesi bakımından eğitici faydası vardır.⁷⁷¹

Ayrıca kurban kesilirken Allah'ın adının anılması da emrediliyor. Müşriklerin kestiği kurbandan bu kesilen kurbanı ayıran şey Allah'ın adının anılmasıdır. Bir hayvan Allah'ın adı anılarak kurban ediliyorsa o iş ibadet oluyor. Eğer Allah'ın adı anılmadan bir hayvan kesiliyorsa o et zaten yenilmez.⁷⁷² Yüce Allah Hz. Peygamber'e yalnız Allah'a ibadet edileceğini, yalnız onun adına kurban kesileceğini, hayatın ve ölümün yalnız Allah'ın elinde olduğunu söylemesini buyuruyor.⁷⁷³

Rasulullah s.a.v kurban keserken şöyle dua etmiştir. “Bir Hanif ve müslim olarak bütün benliğimle yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a döndüm. Ben müşriklerden değilim!. Benim namazım kurbanım, hayatım ve ölümüm Alemler'in Rabbi Allah içindir. O'nun şeriki yoktur. Ben bununla emrolundum ve buna içtenlikle teslim olanların ilkiyim. Allah'ım bu kurbanlık sendendir ve senin içindir. Muhammed'den ve onun ümmetinden kabul buyur! Bismillahu Allahu Ekber...”⁷⁷⁴

Enes b. Malik'ten şöyle rivayet edilmiştir. “Rasulullah boynuzlu ve alaca renkli iki koçu kurban etti. Onları kendi eliyle kesti. Besmele çekti, tekbir getirdi, ayağını koçların yanı

⁷⁷¹Bkz. Ali Murat **Daryal**, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, M.Ü ilahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s.177-193.

⁷⁷²Bakara, 2/173; Maide, 5/3; En'am, 6/121.

⁷⁷³En'am, 6/172.

⁷⁷⁴Ebu Davud, “*Edahi*” 4; İbn Mace, “*Edahi*” 1; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 423. Bu duada şu temeller belirlenmiştir.

-Allah'tan başka ilah yoktur. O'nun ortağı yoktur. Kurban yalnız O'na kesilir.

-Her şey Allah'tandır.

-Her Şey Allah içindir.

-Müslümanlar O'nun emrini yerine getirir. Kurban'da bu cümledendir.

-Kurban hayatı ve ölümü temsil eder ve bu da Allah'tandır ve Allah içindir.

-Kurban Hz. İbrahim'in geleneğidir. (Sezen, s.135).

üzerine koydu.”⁷⁷⁵ H z. Peygamber, Hudeybiye antlaşmasından sonra kurbanının kendi elleriyle ve “Bismillah va’llahu ekber” diyerek kesmiştir.⁷⁷⁶

Hac suresindeki ayetler⁷⁷⁷ ve yukardaki hadisler birlikte değerlendirildiğinde kurban keserken Allah’ın adının anılmasının farz olduğu ortaya çıkıyor. Bu hadisler ayetlerin birer açıklaması mahiyetindedir. Kurbanın etini de yukarda açıklandığı üzere kurbanın sahibi yer. Dilenerek isteyen fakire ve iffetinden dolayı istemeyen fakire verilir.

Burada kurban kesmenin amaçlarından olan infak devreye giriyor. İnfak konusunda “*Ey İman Edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki, Allah zengindir, övgüye layıktır.*”⁷⁷⁸ buyrulur Kur’an’ın koyduğu ölçü aynı zamanda kurban etlerinin dağıtım konusunda da uyulması gereken temel kriteri belirlemektedir.⁷⁷⁹ Allah hem iri cüsselilerden kurban kesilmesini istiyor hem de kesilen bu kurbanın etinin kimlere dağıtılacağını bizlere açıklıyor. O zaman kurbanı kesip ortada bırakmak yerine hem kurbanın sahibi yiyecek hem de isteyene istemeyene yedirecektir.

2.2.4.5. Maddi ve manevi Kirlere Temizlenme (Tefesin giderilmesi)

Maddi ve manevi kirlere temizlenme olarak çevirdiğimiz tefes kelimesinin anlamı konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mukatil tefesi, saçları traş etmek, kurbanları kesmek ve cemrelere taş atmak şeklinde anlamıştır.⁷⁸⁰ Razi, (v.606/1209) Zeccac’ın “dilociler tefesin manasını tefsirden öğrendiler” dediğini nakleder. Müberred de arap dilinde “tefes”in kökü insana bulaşan ve temizlenmesi gereken her türlü pislik manasına olup ayette bununla (haccı tamamlayanın) bıyıklarını ve tırnaklarını kesmesi, koltuk altı ve kasıktaki kıllarını traş etmesi kastedilmiştir der. Ayette “liyekdu” emriyle bu pisliğin giderilmesi istenmiştir.⁷⁸¹ Müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedir.⁷⁸²

⁷⁷⁵ Buhari, “*Edah*,” 9,13. “*Tevhid*” 13; Müslim, “*Edahi*” 17,18.

⁷⁷⁶ Narin, s.321.

⁷⁷⁷ Hac, 22/28-34,36.

⁷⁷⁸ Bakara, 6/267.

⁷⁷⁹ Narin, s.343.

⁷⁸⁰ Mukatil, II, 382.

⁷⁸¹ Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 28.

⁷⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XVII, 186; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 190; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 28; Medârik, II, 111; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s.301; Said **Havva**, *el-Esas fi't-Tefsir*, (çev: Beşir

Bazılarına göre ise buradaki temizlikten maksat, Hac menasikini yerine getirerek manevi yönden temizlemektir. Bazılarına göre de buradaki temizlenmekten maksat, hem Hac menasikini yerine getirerek mânevi yönden temizlenmek, hem de ihramdan çıktıktan sonra vücudun maddi kirlere temizlenmesidir⁷⁸³

Bazı müfessirler de bu ifadeyi haccın ifası sırasında gözetilmesi zorunlu saç kesmemek, tıraş olmamak, cinsi münasebette bulunmamak, dikişsiz hacı ihramından başka bir giysi giymemek vb. belirli bir takım kısıtlamalara ilişkin bakara suresi 197. ayete bir atıf olarak almışlar ve sonuç olarak tefesin giderilmesi emrini de bu kısıtlamalara son verme olarak anlamışlardır.⁷⁸⁴

Eğer buradaki tefesi manevi kirlere temizlenme olarak alırsak farklı bir anlam ortaya çıkacaktır. Çünkü Bakara 197 de üç davranış şekli o anda insan için manevi kir kabul edilmektedir. Bunlar cinsel ilişki kurmak, günah sayılan davranışlara yönelmek ve kavga etmektir. Ayetteki “ kirlere giderilmesi” de bunların giderilmesi anlamına da gelir diyenler de vardır.⁷⁸⁵ İbn Aşur da ayetteki tamamlama, yerine getirme anlamına gelen “kada” fiilinden hareketle bu ifadenin kirlere giderilmesiyle ilgisinin bulunmadığını, hac fiillerinin yapılması hakkında olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁸⁶

Netice olarak müfessirlerin çoğunluğu bu ayetteki tefesin giderilmesini hac ibadeti yerine getirildikten sonra tırnakları kesmek, bıyığı ve sakalı düzeltip saç ve kasığı taş etmek şeklinde anlamışlardır. Bunun hac ibadetinde zorunlu olarak istenmesi haccın bir temizlik eğitimi yaptığı anlamına da gelir. Böylece tefesihem Hac menasikini yerine getirerek mânevi yönden temizlenmek, hem de ihramdan çıktıktan sonra vücudun maddi kirlere temizlenmesi anlamında almak ayetin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Kurban da insanın bencillik duygularını gidererek insanı manen temizlediği gibi, gücü yetenlerin kesmesi gereken bir ibadet olduğundan da insanların mallarını temizleyecektir.

Eryarsoy), Şamil yayınevi, İstanbul 1991, s.295; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 22 ; Bayraktar Bayraklı, *Yeni bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIII,72.

⁷⁸³ Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XVII, 187.

⁷⁸⁴ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1996, II, 674 ; Bayraktar Bayraklı, s.72

⁷⁸⁵ Bayraktar Bayraklı, XIII,73.

⁷⁸⁶ İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984, XVII, 249.

2.2.4.6. Takvaya Ulaştırmak

Arap dilinde canlı bir varlığın dışarıdan gelecek tehlikeye karşı kendini korumasını ifade eden takva kelimesi Kur'an'da önemli bir anlam kazanmıştır.⁷⁸⁷ Artık Kur'an'da takva herhangi bir tehlikeden değil, Allah'ın azâbından ve insanı Allah'ın azabına sürükleyecek olan günahlardan korunmaktır.⁷⁸⁸ Kur'an'da türevleriyle birlikte 230 yerde geçen takva kelimesi hem Mekkî hem de Medenî ayetlerde yer almaktadır. Mekkî ayetlerde müşrikleri muhatap alan bu kelime Allah'ın ahiretteki azabından sakınma, korkma ve çekinme manasını ifade ederken; Medenî ayetlerde Allah'a duyulan derin bir saygı anlamına gelmektedir.⁷⁸⁹

Sözlükte korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek anlamındaki “vikaye” masdarından türeyen takva kelimesini Seyyid Şerif el-Cürçani, “Allah'a itaat ederek azabından sakınmaktır. Bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir” şeklinde tarif eder.⁷⁹⁰

Takvanın ilk hareket noktası Allah'a iman daha sonraki aşamaları ise mutlak olarak iyiliğin O'nun emir, kötülüğünde aynı şekilde O'nun yasağı olduğu bilincine ulaşarak, farz ve haram kavramlarının oluşturduğu ilahi sistemde kişinin hür iradesini ilahi iradeye bağlı kılmak suretiyle kendi yapıp ettiklerinin ilahi iradeye uyup uymadığını kontrol etmesidir.⁷⁹¹

Takva kelimesi Kur'anda on yedi ayette geçer.⁷⁹² Klasik müfessirler takvaya ve aynı kökten gelen emir kiplerine genellikle “Allah'tan korkun” anlamını vermişlerdir. Bu

⁷⁸⁷ Toşhiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (ev: Süleyman Ateş), AÜİF Yayınları, Ankara 1975, s.20; Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, KUBAV, İstanbul trz., XIX, 483.

⁷⁸⁸ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Takva*, Seha Neşriyat, İstanbul 1985, s.16-20; İsmail Karagöz, *Kur'an'da Dört Kavram*, Kar Yayınları, Ankara 1997, s.141.

⁷⁸⁹ Ömer Özsoy- İlhâmi Güler, *Konularına Göre Kur'an*, s.192.

⁷⁹⁰ Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 484.

⁷⁹¹ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İstanbul 2000, s.294.

⁷⁹² Bakara, 2/197, 237; Maide, 5/2,8; A'raf, 7/26; Tevbe, 9/108, 109; Tâhâ, 20/132, Hac, 22/32,37; Muhammed, 47/17; Fetih, 48/26; Hucûrât, 49/3; Mücadele, 58/9; Müddessir, 74/56; Şems,91/8; Alak,96/12. Ayrıca kırk dokuz ayette çoğul şekilde “müttaki”, 192 kadar ayette de aynı kökten gelen

fiilin kökü korku anlamını içermekle birlikte bu korkunç bir şeyden çekinmeyi değil seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaradanına karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade eder. Bu korku Allah'a duyulan saygıdan kaynaklanır. Böyle bir duygu da mü'minleri kötülükten ve günahattan vazgeçirir. İyiliğe ve hayra sevkeder.⁷⁹³ Takva hakkındaki ayetler bir bütünlük içerisinde incelendiğinde bu kelimenin başlıca şu iki anlamı içerdiği görülmektedir.

1.Şirkten korkarak ve sakınarak bir tek Allah'a inanmak ve böylece ebedi azaptan korunmuş olmak,

2.Allah'ın emirlerini yerine getirmek, büyük-küçük bütün günahlardan sakınmak ve gerçek manada yalnız Allah'a kul olmaktır.⁷⁹⁴

Hac Suresi'nde⁷⁹⁵ takva kavramı her şeyden önce Allah'ın koyduğu dini ve ahlaki kanunlara saygı duymaktır. Bu ayetlerde; Allah'ın koyduğu kanunlara tazim göstermek, putlara tapmaktan kaçınmak, tevhide bağlı kalmak ve Allah'ın belirlediği şiarlara tazim göstermekten söz edildikten sonra "bunlar kalplerin takvasındandır"⁷⁹⁶ buyruluyor. Takva kavramının içeriğine baktığımızda Allah'a yaklaşma duygusunu içine aldığını görüyoruz. Kurban kavramının anlamında da Allah'a yaklaşma vardır.⁷⁹⁷ Hac suresi 37. ayette Allah, "*Onların ne etleri ne de kanları Allah'a varır; O'na varacak olan sadece sizin takvanızdır! Size doğru yolu göstermesinden ötürü Allah'ın büyüklüğünü zikredesiniz diye hayvanları sizin emrinize O amade kıldı. İyileri müjdele!*" buyuruyor.

Tefsirlerde anlatıldığına göre, Araplar kestikleri kurbanın etini yemezler, kanlarını putlarına sürer, etlerini de ortalığa bırakırlardı. Yaptıkları bu pis işi de sevap bir iş zannederlerdi.⁷⁹⁸ Onlar böylece Kâbe'ye olan saygılarını gösteriyorlardı. Müslümanlar da kurban kesmek suretiyle Kâbe'ye saygı göstermeye kendilerinin daha layık olduğunu düşünerek cahiliye dönemindeki bu adeti devam ettirmek istemiş ve Hz. Peygamber'e gelip; "Ey Allah'ın Rasulü cahiliye müşrikleri Kabe'yi ta'zim etmek için kurban kesiyorlar, oysa ki Kâbe'yi ta'zim etmek en fazla bizim hakkımız"⁷⁹⁹ demeleri üzerine

isim ve fiiller bulunmaktadır. Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, "v-k-y", s.848-851.

⁷⁹³Uludağ, s.484.

⁷⁹⁴Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, I, 212; Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s.294.

⁷⁹⁵Hac, 22/30-33.

⁷⁹⁶Hac.22/32.

⁷⁹⁷Bkz. Kurban Kavramı.

⁷⁹⁸Ateş, *Kurân Ansiklopedisi*, XIX, 483.

⁷⁹⁹Cevad Ali, *Mufasssal*, VI, 196; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1565.

“Onların ne etleri ne de kanları Allah’a varır; O’na varacak olan sadece sizin takvanızdır! Size doğru yolu göstermesinden ötürü Allah’ın büyüklüğünü zikredesiniz diye hayvanları sizin emrinize O amade kıldı. İyileri müjdele!”⁸⁰⁰ ayeti nazil olmuştur.⁸⁰¹

Bu ayeti kerimede müşriklerin yaptığı bu işin yanlış olduğu belirtiliyor.

Kurbanların etleri de kanları da Allah’a ulaşmaz. Allah’ın bunlara ihtiyacı yoktur. Et ve kanların muhatabı yeme içme ihtiyacında olan insandır. Allah’a ulaşacak olansa et ve kanı insanın hizmetine sunan ve gönlünde Allah için hizmet sevgisi taşıyan iman sahiplerinin samimiyet ve sevgileridir.⁸⁰² Allah insanların namazlarından, oruçlarından, kurbanlarından, yüzlerini doğuya ve batıya çevirmiş olmalarından herhangi bir çıkar sağlamaz. Tersine O’nun insanlara emrettiği bu kulluk sunma biçimlerinin arka planında, insanların kalplerinde takva duygusunu uyandırmak, onları hayrı, iyiliği ve salih ameli önplana çıkarıcı bir hayat biçimi benimsemeye teşvik vardır.⁸⁰³

Allah samed’dir. Onun hiçbir şeye ve hiçbir kimseye ihtiyacı yoktur. Fakat ihlas ve takva bilinci ile yapılan her ibadetin mü’minlere mutlaka maddi ve manevi pek çok yararları vardır. Hac suresindeki ayetlerdeki ifadeyle kurban; “Allah’ın emrine itaat, o’na saygı, O’na şükür, Onun için bir nevi fedakarlık, Onun ibadet şiarlarına ta’zim, ve Hz. Adem’den itibaren islamın kurban geleneğine iştirakın bir göstergesi⁸⁰⁴ olarak bir hayvanın kesilmesiyle gerçekleştirilen bir ibadettir. İşte kesilen bu kurbandan Allah’a gidecek olan kişinin bu işi ibadet bilinciyle yapmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber; “Allah sizin ne şeklinize bakar ne de mallarınıza; fakat o sizin kalplerinize ve amellerinize bakacaktır”⁸⁰⁵ buyurmaktadır.⁸⁰⁶ Araplar kurbanın kanına kutsallık atfediyordu. Onlar için değerli olan şeyleri ilahlarıydı. Onların rızasını kazanabilmek için de kestikleri kurbanın etini yemezler, kanlarını putlarına sürer, etlerini de ortalığa bırakırlardı. İşte arap toplumunda kanda yoğunlaştırılmaya çalışılan mana, Kur’an tarafından “takva’ya” ve kurbiyete” yüklenilmiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁰Hac, 22/37.

⁸⁰¹İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, V, 428.

⁸⁰²Yaşar Nuri **Öztürk**, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, İstanbul 1999, s.318.

⁸⁰³İzzet Derveze, IV, 437.

⁸⁰⁴Bkz. Hac, 22/34-37.

⁸⁰⁵Müslim, Birr, 32.

⁸⁰⁶Duman, *Beyânu’l-Hak*, II, 655.

⁸⁰⁷Tan,s.51.

Kur'an'ın amacı ve temel felsefesi şirke bulanmış bir toplumu tamamen tevhid merkezli bir topluma dönüştürmedir. Kur'an öncesi Arap toplumunda tevhide dair bazı unsurlar bulunsa da puta tapıcılık yaygındı. Bunu da müşrikler “*Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz*”⁸⁰⁸ diye ifade ediyorlardı. Böyle bir toplumun doğal olarak kurbanı da putlara olacaktır ve onlar vasıtasıyla kurbanları kabul edilecektir. Putların Kâbeye gelen taraflarına kan serpip etlerini de butaşlar üzerine koymaları onların Kâbe'ye olan saygılarının bir göstergesiydi.⁸⁰⁹

İlk insan ve ilk peygamberin yaşadığı zeminde ve zaman diliminde insanoğlunun Allah'a yakın olmak için takdim ettikleri kurbandan bahsedilir. Bununla ilgili haberler Tevrat⁸¹⁰ ve İncil'de⁸¹¹ de geçmektedir. Kur'an'ı- Kerim de ilk insanın oğulları arasında cereyan eden olaydan bahseder.⁸¹² Burada da kurban kavramı geçer. Bu ayetteki “kurban” kelimesi “Allaha yaklaşılmak istenen ve ibadet olarak kabul edilen herhangi bir kurban (nesike) veya sadaka manasındadır.”⁸¹³ Burada da Allah'ın takva sahibi kimselerin kurbanını kabul ettiği⁸¹⁴ açıklanıyor. Bütün bunlardan hareketle bütün ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinde de aslanan kesilen kurbanın Allah için ve onun adı anılarak kesilmesidir. Bir ibadet yapılırken kişinin içinde barındırması gereken şey, okışının o işi ibadet bilinciyle yapmasıdır.

Sözün özü, kurban kesen bir kimsede takva amacı ve bilinci yoksa, o kurbandan da Allah'a gidecek hiçbir şey yok demektir. Günlük hayatında Allah'a karşı gelmekten sakınmayan, kurbanı da bir gelenek ya da yapılması gereken sıradan bir iş olarak telakki eden bir kimsenin kestiği kurban Allah katında makbul olmayacaktır. Çünkü Hz. Adem'in iki oğlunun kurbanından söz edilirken, kurbanı kabul edilmeyen “*ben seni öldüreceğim*” dediğinde kardeşinin ona “*Allah ancak müttakilerinkini kabul eder*”⁸¹⁵ sözü bu kanaati doğrulamaktadır.⁸¹⁶

⁸⁰⁸ En'am, 6/18; Yunus, 10/18; Rum, 30/13; Zümer, 39/3.

⁸⁰⁹ Tan, s.47.

⁸¹⁰ Tekvin, 4/3-5.

⁸¹¹ İbraniler'e Mektup, 11/4-5.

⁸¹² Maide, 5/27-31.

⁸¹³ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 280.

⁸¹⁴ Maide, 5/27.

⁸¹⁵ Bkz. Maide.5/27-32.

⁸¹⁶ Duman, *Beyânu'l-Hak*, II, 653.

2.2.2.7.Kurban Namaz İlişkisi

Hac suresi 35. ayette Allah“*Onlar, Allah anıldığında kalpleri ürperir, başlarına gelen her musibete sabreder, namazı ikame edip kendilerine verdiklerimizden de muhtaçlara verirler.*”buyuruyor. Kurbandan bahseden Kevser Suresi’nden önce gelen Maun Suresi’nde de Allah “*Gördün mü O hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte O yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi öğendirmeyen kimsedir. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yaparlar, ufacık bir şeyi bile ödünç vermezler.*”⁸¹⁷

Maun Suresi’nde dini yalanlayanların özellikleri vardır. Bunlar; yetimi itip kakarlar, yoksulu dourmaya teşvik etmezler, namazı yanlış kılarlar ve bunu da gösteriş için yaparlar ve en küçük bir yardım bile yapmaya teşvik etmezler. Hac Suresi 35. ayette de ihlaslı kulların özelliğinden bahsediliyor. Bunlar, Allahın adı anıldığı zaman kalpleri titrer, başlarına gelenlere sabreder, namazı kılar ve kendilerine rızık olarak verilenlerden de Allah için harcarlar. Bu iki ayet birlikte düşünüldüğünde namaz kılanların kendilerine verilen rızıkları Allah yolunda harcadığı, namazı yalan yanlış ve gösteriş için kılanların da yoksulu dourmadağı gibi buna teşvik de etmediğı sonucu ortaya çıkıyor.

Kevser Suresi’nin Maun Suresi’nden sonra gelmesi anlamlıdır. Kevser Suresi’nde “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes” buyrulmaktadır. Namaz kılmakla kurban kesmek arasında bir ilişki vardır. Namaz kılan kimselerin dinen zengin olmaları halinde kurban kesmeleri de gerekir.

İhlaslı kulların özelliğinden biri namazı ikame etmeleridir. Kurbanın da Allah için yapılması gerekir. Kevser Suresi’nde önce namaz arkasından da kurban emrediliyor. Namaz kalben, lisânen ve bedeninin bütün uzuvlarını kaplayan bir ibadettir. Böylece şükürün her türlüünü içine alır. Namaz Allah’ı yüceltmenin en ileri noktasıdır. Namazla kişi zorluklar karşısında Allah’tan güç ve kuvvet alır.⁸¹⁸ Kur’an’da ayrıca “*Deki, benim*

⁸¹⁷Maun, 107/1-7.

⁸¹⁸Bakara, 2/153.

*namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm alemlerin rabbi Allah içindir*⁸¹⁹ buyrulur. Kurban namaz gibi Allah emrettiği için Allah adına, onun uğruna yapılan bir ibadettir.⁸²⁰

⁸¹⁹En'am, 6/162.

⁸²⁰ Bayraklı, XIII, 85.

SONUÇ

İlahi din geleneğinde kurban ibadeti ilk defa Hz. Ademin oğulları tarafından icra edilmiştir. Bu iki kurbanın mahiyeti belli değildir. Ama Allah'ın kabul ettiği kurban takva sahibi olan kimsenin sunduğu kurbandır. Hz. Adem'in iki oğluya başlayan kurban ibadeti Hz. İbrahim ile birlikte devam etmiştir.

Yahudilik'te Hz. Musa ile başlayan ve ilk olarak onun tarafından yerine getirilen kurban ibadeti, Süleyman a.s. tarafından yaptırılan II. Mabet'in Romalılar tarafından yıkılışına kadar devam etmiştir. Kurbanı Yahudilik'te kanlı ve kansız olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kanlı kurbanlar denilince akla hayvan kurbanı gelir. Fakat araştırmalar Yahudi tarihinde insan kurbanının da var olduğunu göstermektedir.

Yahudiler ikinci mabedin yıkılışından itibaren kurbanı duaya çevirmişlerdir. Yahudiler'in hepsi tarafından günlük olarak yapılan dua kurbanının yerini almıştır. Buna rağmen kurban ibadeti Yahudi din adamlarının ifadelerine göre üzerlerine yeryüzünün gerçek varlığının dayandığı sütunlardan birisi olarak kabul ediliyordu. Böylece geleneksel Yahudi düşüncesine göre kurban gerçekte kaldırılmamış, daha doğrusu Mabet'in yıkılışı kurban ibadetini geçici olarak imkânsız hale getirmiştir. Bundan dolayı dindar Yahudi'ler Mabet'in yeniden inşası ve kurban ibadetinin yeniden başlaması için dua ederler.

Hristiyanlıkta kurban Eski Ahid'e dayandırılmış ve Eski Ahid'de yer alan kurban düşüncesi Yeni Ahid'e de yansıtılmıştır. Zamanla Hristiyanlıktaki kurban anlayışı olmayan bir temel üzerine bina edilerek dayanaksız hale getirilmiştir. Daha sonra da Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle birlikte kurban ibadeti yok edilmiştir. Böylece onların inancına göre İsa ilk ve son kurban olmuştur.

Cahiliye Araplarının da en görünür ibadetleri kurban idi. Onların inançlarındaki putperest unsurlar kurbanlarına da yansımıştır. Çeşitli sebeplerle çok çeşitli kurban uygulamaları mevcuttur. Cahiliye arapları kurbanın kanını kutsal kabul eder ve onu Kâbe'nin duvarlarına sürerlerdi. Kur'an bu durumu eleştirerek Allah'a kurban ibadetinden gidecek olan şeyin kan değil sadece takva olduğunu açıklamıştır.

Allah kurban kesilecek hayvanlara saygı gösterilmesini istiyor. Kurbanlıklara saygı denilince anlaşılması gerekenin kurbanlık hayvanların besili ve kusursuz olması gerektiğini, onun her bir parçasının faydalı bir şekilde değerlendirilmesini ve kurban kesmenin kişiyi takvaya ulaştıracağı bilincinin olmasını anlıyoruz. Ayrıca bu kurbanlar kesilinceye kadar onlardan yararlanabiliriz.

Hac suresinde kurbanların etleri konusunda iki taksime rastlıyoruz. Birincisinde hacda kesilen kurbanların nasıl taksim edileceği belirtiyor. Hacda kesilen kurbanlardan hem sahibi yiyecek hem de fakirlere yedirecektir. *“Size de iri cüsseli hayvanları/develeri Allah'a ibadet sembollerinden kıldık. Bunda sizin için hayır vardır. Develeri ayakta dizi dizi dururken Allah'ın adını anarak kesin, yanları üzere devrilip canları çıktığında ondan siz de yiyin ve kanaatkâr olanlara da dilenenlere de yedin”* ayetiyle de az önce iki olan taksim üçe çıkıyor. Bu da bizlerde Hac Suresi'nde iki farklı kurbandan söz edildiği kanaatini oluşturuyor. Çünkü Hac Suresi'nin 28. ayetinden 33. ayeti arasında geçen kurban kesimi, Hac ibadeti sırasında kesilen kurbanı anlatmaktadır. 34-37. ayetler arasında anlatılan kurban ise hazardaki yani hacca gitmemiş olan insanların keseceği kurbanı anlatmaktadır. Buradan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz. Eğer 34-37. ayetler olmasaydı kurban kesmek sadece hacca gidenler için gereklidir denilebilirdi.

Alimler kurban ibadetinin gerekliliği konusunda genellikle Kevser Suresi'nin ikinci ayetine ve Rasulullah'ın fiili ve kavli sünnetine bakarak karar vermişlerdir. Sadece bu ayetle ve bu hadislerle hareket edildiği için iki ayrı sonuca varmışlardır. Fakat Hac Suresi'ndeki ayetler hac kurbanından bahsediyor diye anlaşılmıştır. Hac Suresi 28-37. Ayetlerinde anlatılan kurbanların, kurban bayramında kesilen kurbanla irtibatlandırılmaması kurban ibadetini Kur'an merkezli olmaktan çıkarmıştır. İlgili ayetler inceleyen araştırmacılardan bazıları Hac Suresi'nin 34. ayetinin kurban bayramında kesilen kurbanı çözümlediğini ileri sürerler. Bu görüşe göre bu surenin Hac

ismini taşımasından dolayı bu ayette geçen kurbanı da hedy kurbanı olarak değerlendirilmiştir. Halbuki ilgili surenin 33. ayetine kadar hedyle ilgili hususlar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ondan sonra Allahu Teala: *“Biz geçmişteki her ümmete, kendilerine rızık olarak verdiğimiz uysal hayvanları Allah’ın adını anarak kurban kesmeleri için bir Kurban günü/ kurban ibadeti tayin ettik. Hepinizin ilâhı tek İlâh’tır! O halde sadece O’na boyun eğin! Allah’a gönülden saygı duyan ve içtenlikle ibadet eden tevazu sahibi kullarımı müjdele!* buyurmuştur. Nasıl ki bu surede savaşa izin verilen ayetin farklı bir izahı olmamışsa söz konusu ayetin de bu surede olması, bu ayette anlatılan kurbanın da hac kurbanı olmasını gerektirmez.

Kurban bayramı günü kesilen kurbanın dayanağının Kur’an da olduğunu belirten kaynaklar ;*“Size de iri cüsseli hayvanları/develeri Allah’a ibadet sembollerinden kıldık. Bunda sizin için hayır vardır. Develeri ayakta dizi dizi dururken Allah’ın adını anarak kesin, yanları üzere devrilip canları çıktığında ondan siz de yiyin ve kanaatkâr olanlara da dilenenlere de yedirin! İşte bunları da böyle şükredesiniz diye size boyun eğdirdik.”* ayetini delil alırlar.

Allah, kurban ibadetini bu ayetlerde en ince detayına kadar işlemiştir. Kurbanın hangi hayvanlardan kesileceği, nerede, ne zaman kesileceği, nasıl kesileceği, kesilirken kimin adının anılmasının gerektiği, etlerini kimlerin yiyeceği vb. şekilde ayrıntılı olarak bizlere açıklamıştır. Belki de kurban ibadetinin dini hükmü konusunda bu ayetlere bakılması gerekir.

Kurbanda önemli olan kişinin niyetidir. Çünkü bütün ibadetler Allah rızası için yapılır. Kurbanın da Allah rızası için kesilmesi kişiyi takvaya götürecektir. Allah insanların namazlarından, oruçlarından, kurbanlarından, yüzlerini doğuya ve batıya çevirmiş olmalarından herhangi bir çıkar sağlamaz. Tersine O’nun insanlara emrettiği bu kulluk sunma biçimlerinin arka planında, insanların kalplerinde takva duygusunu uyandırmak, onları hayrı, iyiliği ve salih ameli önplana çıkarıcı bir hayat biçimi benimsemeye teşvik vardır. Bütün bunlardan hareketle bütün ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinde de aslanan kesilen kurbanın Allah için ve onun adı anılarak kesilmesidir. Bir ibadet yapılırken kişinin içinde barındırması gereken şey, o kişinin o işi ibadet bilinciyle

yapmasıdır. Sözüün özü, kurban kesen bir kimsede takva amacı ve bilinci yoksa, o kurbandan da Allah'a gidecek hiçbir şey yok demektir.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmail Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, Beyrut 1988.

- Adam, Baki, “Yahûdilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (ed. Şinasi Gündüz), DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1992.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Muhammed, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l- Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1418/1997.
- Alûsî, Muhammed Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, (Thk. Muhammed Behçet el-Eseri), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- Aruçî, Muhammed, “Sâibe”, *DİA*, Cilt XXXV, İstanbul 2008.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996.
 “Asrı Saade'tte Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, (ed. Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, İstanbul 1994.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997.
Kur'an Ansiklopedisi, KUBAV, İstanbul trz.
İlahi Dinlerin Ruhbirliği, Yeni Ufuklar, İstanbul 1998.
“Kurb”, *DİA*, Cilt XXVI, Ankara 2002.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara 1974.
- Aydın, Mehmet, “Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirine Yaklaşımı”, *Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası Tebliğ ve Müzakereler II*, DİB Yayınları, Ankara 2000.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I, İstanbul 1971.
- Bardakoğlu, Ali, “Kurban” (İslam'da Kurban), *DİA*, Cilt XXVI, Ankara 2002, 436-440.
İlmihal/ İslam ve Toplum, (Hazırlayan: Heyet), TDV Yayınları, Altıncı Basım, Ankara 2004.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1988.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul 2004.

- Bayur , Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987.
- Beğavî, Hüseyin b.Mes’udi, *Şerhu’s-Sünne*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, Beyrut 1983.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebi Sa’id Abdillâh b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru’l-Beydâvî (Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl)*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986.
-, *Kurban, Mâhiyeti, Vücubu, Hikmet-i Teşriyyesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1956.
- Buhârî, Ebu Abdullâh b. İsmail, *el-Cami’s-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Büyük Laurousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, “Sâmi”, İstanbul 1986.
- Cassas, Ebu Bekir Muhammed Râzî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1414/1993.
- Cebeci, Lütfullâh, *Kur’an’a Göre Takva*, Seha Neşriyat, İstanbul 1985.
- Certel, Hüseyin, “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar*, c. 2, Sayı 4, 1999.
- Cevâd Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arap Kable’l-İslam*, Beyrut 1993/1423.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammad, *es-Sihâh Tâcü’l-Lüga ve Shâhu’l-Arabî*, (Thk. Ahmed Abdulğafur Attâr), Dâru’l-İlim Lil Melâyin, Beyrut 1990.
- Cilacı, Osman, “İlahi Dinler’de Kurban”, *Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma, Diyanet Dergisi*, sayı 5, Ankara 1979, .271-291.
-, “İlahi Dinler’de Kurban”, *Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma, Diyanet Dergisi*, Sayı 6, Ankara 1979, 361-372.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Birinci Basım, Beyrut 1983.
- Çalış, Halit , “Kurbanın Dini Hükmü ve Fert Ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 3, 2004, s.211-230.
- Çağrıcı, Mustafa, “Arap”, *DİA*, Cilt III, İstanbul 1991.
- Dare, Paul, *Hintlilerde Ak ve Kara Büyü*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1990.

- Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, M.Ü ilahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Demircan, Adnan, “Sâmîler” DİA, Cilt XXXVI, İstanbul 2009.
- Demircan, Yunus, *Hanefilerin Kurbanın Vücubiyeti ile İlgili Delilleri ve Bu Delillerin İslam Hukuk Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İstanbul 2000.
- Derveze, M.İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Muharram Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım), Ekin Yayınları, İstanbul 1997.
- Deylemi, Şuriye b. Şhredar, *el-Firdevs bi Me'suri'l-Hitab*, Beyrut 1986.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1955.
- Duman, Zeki, *Beyânu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Ankara 2008, III.
-, “Levh-i Mahfuz ve Kur'an, *Marife*, sy. 1, 2008.
-, *Kurban ve Kulluk Bilinci*, <http://w.w.w. İslam ve Hayat. Com/2000>.
- Duval, Paul Marie, ”Apollon”, *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Dost Kitabevi, Ankara 2000.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eşâs es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Thk. Seyyid Muhammed Seyyid-Abdülkadir Abdülhayr- Seyyid İbrahim), Daru'l-Hadis, Kahire 1995.
- Ebu Hayyan, Endelusi Muhammed b. Yusuf el-Gırnati, *el-Bahru'l-Muhit, fi't-Tefsir*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1408/1998.
- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed İmâdî, *İrşâdu'l-'Akli's-Selim ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikir, Beyrut trz.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935.
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbab-ı Nüzul*, Konya trz.VIII, 212.

- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.
- Eroğlu, Muhammed, “Hâmi”, *DİA*, Cilt XV, İstanbul 1998.
- Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1996.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, (Trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad b. Yakup, *Meânî’l-Kur’ân*, (Thk. Muhammed Ali en-Neccar, Ahmed Yusuf Necati, Abdülfettah İsmail Şelebi), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Feyyumî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *El-Misbâhu’l-Münir*, Lübnan 1990.
- Gezgin, Ali Galip, “Kur’ân’da “Nahr” Kelimesi ve Türkiye’de Kurban İbadetinin Algılanışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta 2005, 1-41.
- Gözübenli, Beşir, “Kurban”, İFAV, s.94-105.
- Gözütok, Şakir, “İbadet ve Eğitim İlişkisi”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:4, Konya2007.
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003.
-, “Konfüçyanizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007.
-, “Kurban”, *DİA*, Cilt XXVI, 433-435.
- Günaltay, Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Din*, Ankara 1997.
- Günay, Tümer – Küçük, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997.
- Günay, Ünver, “Din”, *DİA*, Cilt IX, İstanbul 1994,
- Gündüz, Şinasi, “Kur’an Vahyi ve Diğerleri Zincirin Son Halkası Olarak İlk Buluşma”, *İslâmiyât*, Cilt. 7, sy.1, Ocak-Mart 2004, s. 13-28.
-, “İslam Öncesi Arap Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1989.

- Güngör, Harun, Argunşah, Mustafa, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil- Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınlar, Ankara 1991.
- Hamidullah, Muhammed, “İslam’da İbadet Tarihi” (çev: Zahit Aksu), *Hikmet Yurdu*, Y.1, sayı 1, Ocak 2008, 9-30.
-, "İslâm'da Hac" (trc. M. Akif Aydın), İTED, VHI/1-4 (1984).
-, *İlk İslam Devleti (makaleler)*, Trc. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınlar, İstanbul, 1992.
-, *İslam Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan, “Kurban”, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Harman, Ömer Faruk, *Hz. İbrahim’in İzinde*, İstanbul 2001.
-, “Hac”, *DİA*, Cilt XIV, İstanbul 1996.
- Hıdır, Özcan, “İlk Vahyin Gelişi Bağlamında Varaka b. Nevfel’in Hz. Peygamber’e Dini Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi”, *Marife*, Yıl.4, Sayı 2, Güz 2004, s.27-37.
- Hökekleli, Hayati, “Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet”, *DİA*, Cilt XIX, İstanbul 1989.
- Işık, Emin, “Bakara Suresi”, *DİA*, Cilt IV, İstanbul 1992.
- İbn Aşûr, *Tefsiru’t-Tahrir, ve’t-Tenvir*, Tunus 1984.
- İbnu’l-Cevzi , Ebu’l-Ferec, *Zâdü’l-Mesir fî İlmi’t-Tefsîr*, Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut 1987.
- İbnu’l-Cevzi, Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadi Ebu’l-Ferec, *et-Tahkik fi Ehâdisi’t-Ta’lik (fi ehâdisi’l-hilaf)*, (Thk. Abdülhamid es-Sa’deni), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994,
- İbn Faris, Ebu’l Hüseyin Ahmed, *Mu’cemu Megâyisu’l-Lüga*, Kahire 1266.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi’l-As’ar* (Thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2000.

- İbn Hümam, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadir Ala'l-Hidaye Şerhu Biâyeti'l-Mübtedi*, (Thk: Abdürrezzak Galip el Mehdi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995.
- İbn **Hişam**, Cemalüddin Abdülmalük b. **Hişam**, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafiz Şelebî), Dâru'l-Hayr, Birinci Basım, Beyrut 1992.
- İbn'i Kesir, Ebü'l-Fida İsmail el-Kureşi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, trz.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1997.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Garîbu'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâru'l-Hadis, Kahire 2005.
- İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdir, Birinci Basım, Beyrut 1990.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *el-Mukaddimât el-Mümehhidât* (Thk: Said Ahmed Arap), Daru'l Ğarbi'l-İslami, Riyad 1988.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kebir*, Beyrut 1985.
- İbn Şebbe Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nemiri, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere (Ahbâru'l-Medîneti'n-Nebeviyye)*, (Thk. Fehim Muhammed Şaltut), İkinci Basım, Cidde 1979.
- İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976.
- İsfahânî, Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed er-Ragıp, *Müfredât li Elfâzi'l-Kur'an*, (Thk. Safvân Adnân Davûdî), Dâru'l-Kalem, Şam 2002.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul 2008.
- İzutsu, Toşhiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev: Süleyman Ateş), AÜİF Yayınları, Ankara 1975.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

- Karaman, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2004.
-, *Kur'an Yolu Meâli*, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'da Dört Kavram*, Kar Yayınları, Ankara 1997.
- Kâsânî, Alaüddîn b. Mes'ud, *Bedayi'u-Sanâ'i Fî Tertibi's-Şerai*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 1997.
- Kelbi, Hişam b. Muhammed b. Es-Saib, *Kitâbu'l-Esnâm*, (Thk. Ahmed Muhammed Ubeyd), el-Mecmeü'Sikâfi, Abudabi 2003.
- Keleş, Ekrem, "Kurbanın Hükümü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme", *Diyanet İlmi Dergi*, c. 26, sy.3, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1990.
- Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahid*, İstanbul 1981.
- Koca, Ferhat, "İbadet", *DİA*, Cilt XIX, İstanbul 1989.
- Komisyon, *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1993.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Cami liAhkâmi'l-Kur'an*, Kahire 1387.
- Kutup, Seyyid *Fi Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şuruk, Beyrut 1985.
- Kuzgun, Şaban, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Seda yayınları, Kayseri, 1985.
-, "Hanif", *DİA*, Cilt XVI, İstanbul 1997.
- Mâverdi, Ali b. Muhammed, *el-Hâvi'l-Kebir*, (Thk: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcüd), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Meâfiri, Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Thk. Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut 1972.
- Merğînânî, Burhânuddîn Ali b. Ebi Bekr el-Ferğânî, el-Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi, Dâru'l-Erkam, Beyrut trz.
- Mevdudi, Ebu'l-Al'â, *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (trc: Heyet), İstanbul 1996.

- Mevsilî, Abdullah b. Muhammed, *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar* (Thk.Ali Abdulhamid Ebu'l-Hayr, Muhammede Vehbi Süleyman), Dâru'l-Hayr, Beyrut 1988.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen, *Tefsîru Mukâti'l b. Süleyman* (Thk: Ahmet Ferit), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûrî, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/ 1992.
- Mütercim, Ahmed Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305.
- Naim, Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara 1987.
- Narin, İsmail, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'l-Kalem, Birinci Basım, Beyrut 1989.
- Oymak, İskender, "Gökçeada Hristiyanları'nda Kurban Geleneği", *Dini Araştırmalar*, Cilt.4, sy.12, 2002.
- Öğüt, Salim, "Kılâde", *DİA*, Cilt XXV, Ankara 2002.
-, "Hacla ilgili Dini Hükümler", *DİA*, Cilt XIV, İstanbul 1996.
-, "Hedy", *DİA*, Cilt XVII, İstanbul 1998.
-, "Deve" (Deve İle İlgili Fıkhi Hükümler), *DİA*, Cilt IX, İstanbul 1994, 226-227.
- Önal, Recep, "Kur'an'da İmani ve Ahlaki Bir Tavrı Olarak Sabır", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.XII/2, Sivas 2008, s.439-466.
- Önkâl, Ahmet – Bozkurt, Nebi, "Deve", *DİA*, Cilt IX, İstanbul 1994,
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1966.

-, *Konfüçyüs*, İstanbul 1964.
- Özaydın , Abdülkerim, “İslam’da Hac”, *DİA*, Cilt XIV, İstanbul 1996.
- Özel, Ahmet, “Adak”, *DİA*, Cilt I, İstanbul 1998, 337-340.
- Özkan , Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Öztürk, Resul, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, Sayı.2, s.121-142.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, İstanbul 1999.
- Paçacı, İbrahim, “Telbiye”, *Dini kavramlar Sözlüğü*, DİB yayınları, Ankara 2010.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Beyrut 1982.
- Said Havva, *el-Esas fi’t-Tefsir*, (çev: Beşir Eryarsoy), Şamil Yayınevi, İstanbul 1991.
- Sarıçioğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Serahsi, Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ahmedî, *el-Mebcut*, Dâru’l-Marife, Beyrut 1989.
- Sezen, Yümni, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, *DİA*, Cilt XIX, İstanbul 1999.
-, “İslam Kaynaklarına Göre Hristiyanlık”, *DİA*, Cilt XVII, İstanbul 1998.
- Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003.
- Soysaldı, Mehmet, “Kur’an’da İbadet ve Zikir Kavramları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Elazığ 1988.
- Suyûtî, Celâluddîn, Abdurrahmân b. Kemal es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru İbn Kesîr ve Dâru’l-‘Ulûmi’l-İnsaniyye, Dimaşk 1414/1993.
- Şatıbi, Ebu İshak, *el-Muvafakat*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Şemseddin, M., *Tarih-i Edyan*, İstanbul 1338.

- Şentürk, Habil, “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Yıl 1, Isparta 1994.
- Şevkâni, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut 2005.
- Şirbini, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatibi, *Muğni'l- Muhtaç* (Thk:İmâd Zeki el Bârûdî, Tâhâ Abdurrauf Sa'd), el-Mektebetü't-Tevf'ikiyye, Kahire trz.
- Şimşek, Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, Mısır 1968.
- Tan, Zeki, “Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği”, *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, Türkiye Akademisyenler Buluşması, İstanbul 2011.
- Tekin, Mustafa, “İbadet ve Çalışma İlişkisine Kur'an'ı Açından Bir Yaklaşım”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XV, İzmir 2002.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Dahhâk, *el-Câmi'u's-Sahih*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Mustafa ez-Zehebi), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul 1978.
- Uludağ, Süleyman, “Takva”, *DİA*, Cilt XXXIX, İstanbul 2010.
- Ünal, Sadettin, “Kâbe” *DİA*, Cilt XXIV, İstanbul 2001.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğazi*, (Tah: Marsden Jones), Beyrut 1996.
- Wensinck, A.j. (Heyet), n-z-r”, *Concordance (el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988.
- Yakut, Yakut b. Abdullah b. Hemavi, *Mu'cemu'l-Buldan*, Mısır 1325.
- Yaman, Ahmet, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I*, İstanbul 2002, DİB Yayınları, Ankara 2004.
-, , “Adet Gören Kadının İbadeti” *Mehir Dergisi*, 1998.
- Yazıcı, İshak, “Bahire”, *DİA*, Cilt IV, İstanbul 1991.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır 1306.

Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. Es-Seri, *Ma'âni'l-Kur'an ve İ'rabuhû*, (Nşr. Abdulhakim el-Kâdî- M.Abdürrezzâk İrfan), Mısır, 1989.

Zekeriya el Ensari, Zeynuddin Zekeriya b. Muhammed, *Fethu'l-'Allâm bi Ehâdisi'l-Ahkam* (Thk:Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud), Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1990.

Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavami't-Te'vîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Matbaati'l-İstikâme,Kâhire 1373/1953.

....., *Esasu'l-Belağ*, Mısır 1406.

ÖZ GEÇMİŞ

1975 yılında Kayseri'nin Yahyalı ilçesinde doğdu. İlk öğrenimini 1983-1988 yılları arasında Fatih İlk okulu'nda tamamladı. Orta ve Lise öğrenimini 1988-1994 yılları arasında Yahyalı İmam-Hatip Lisesi'nde okudu.1999 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda vaiz olarak çalışmaya başladı. 2011-2012 yılında yüksek lisansa başladı. Evli ve iki çocuk annesidir. Halen Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Cezaevi Vaizi olarak görevini sürdürmektedir.

İletişim Bilgileri

Tel:0505 6590889

e-mail :soyuslu_tuba@hotmail.com

Yazışma Adresi :Mevlana Mah. Karasu Cad.Cumhur Apt. 7/25 Talas /KAYSERİ